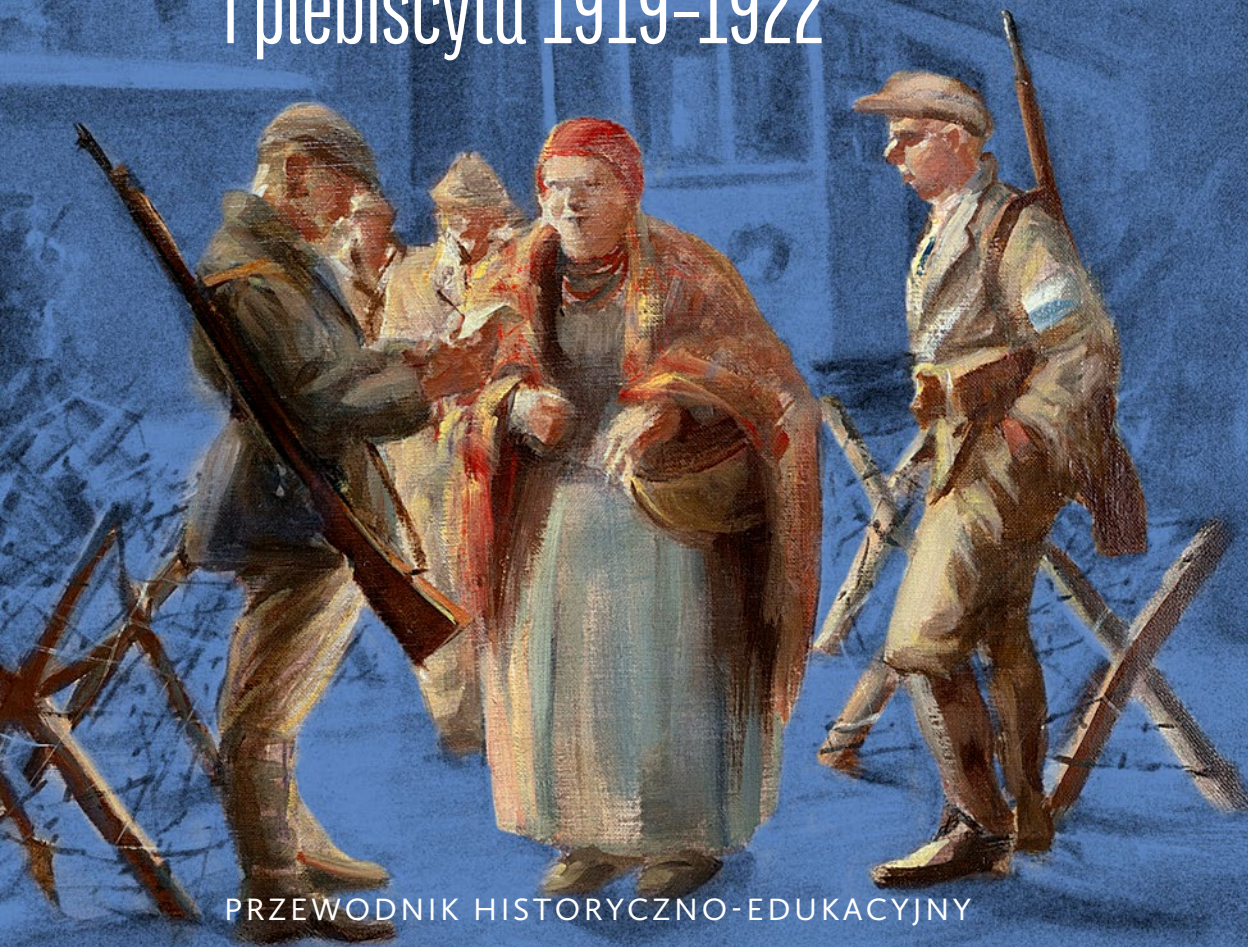

Aleksandra Korol-Chudy

KATOWICE

w centrum powstań śląskich
i plebiscytu 1919-1922

PRZEWODNIK HISTORYCZNO-EDUKACYJNY

W nocy z dnia 2 na 3 maja wyruszyłem tedy ze swym pułkiem zająć Katowice. Już nad ranem byłem w posiadaniu dworca kolejowego, więzienia oraz całej południowo-zachodniej strony miasta. [...] Po zajęciu miasta rozpocząłem układy z d-cą Francuzów Saleroux, który nakazywał mi bezwzględnie opuścić miasto. Kiedy nie chciałem tego skutecznie, nasamprzaw organizacje bojowe niemieckie, a później wojska koalicyjne wystąpiły przeciwko nam. [...] Widząc, że nie podołam przemocy i pragnąc być lojalnym wobec wojsk aliantów, wycofałem się z Katowic i otoczyłem je barykadami. Rozpoczęło się regularne oblężenie.

Relacja Rudolfa Niemczyka, dowódcy 3 Katowickiego Pułku Powstańczego im. Jana Henryka Dąbrowskiego, z działalności pułku w III powstaniu śląskim, zamieszczona w publikacji *O wolność Śląska. W dziesięciolecie III powstania 2–3 maja 1921–1931*, Katowice 1931.

Aleksandra Korol-Chudy

KATOWICE

w centrum powstań śląskich
i plebiscytu 1919–1922

Przewodnik historyczno-edukacyjny

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Katowice 2025

Aleksandra Korol-Chudy

Katowice w centrum powstań śląskich i plebiscytu 1919–1922.

Przewodnik historyczno-edukacyjny

dr Sebastian Rosenbaum

Śławomir Stanowski

Muzeum Historii Katowic, Muzeum Śląskiego w Katowicach,
Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska
Opolskiego, Muzeum w Gliwicach, Muzeum Hutnictwa w Chorzowie,
Bibliothèque Nationale de France, Biblioteki Śląskiej w Katowicach,
Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie,
Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego
w Warszawie, Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach,
Archiwum Urzędu Miasta Katowice, Archiwum Państwowego w Opolu,
Archiwum Państwowego w Katowicach, Archiwum Państwowego
w Katowicach, oddział w Gliwicach, Archiwum Akt Nowych w Warszawie,
Narodowego Archiwum Cyfrowego, Stiftung Haus Oberschlesien /
Oberschlesisches Landesmuseum, bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur
und Geschichte, Agencji Forum, Grzegorza Grześkowiaka, rodziny Jarczyk
Krzysztofa Łojki, Aleksandry Korol-Chudy, Jana Kwaśniewicza

Bogusław Nikonowicz | nikostudio.pl

Monika Rosenbaum

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko
Narodowi Polskiemu, oddział w Katowicach

2000 egz.

Wydawnictwo Dukle, Bytom

978-83-8376-519-8 (pdf online)

978-83-8376-518-1 (druk)

Obraz olejny artysty malarza, powstańca wielkopolskiego i śląskiego,
Kazimierza Jasnocha pt. „Cernowanie Katowic”, 1936 (ze zbiorów Muzeum
Historii Katowic)

Podziękowania dla recenzentów książki dr. Sebastiana Rosenbauma
i Śławomira Stanowskiego oraz dla Joanny Kałuskiej,
Joanny Tofilskiej-Dzióbek oraz Michała Dzióbka za pomoc, poświęcony
czas i cenne uwagi.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Katowice 2025

Patron medialny publikacji

Polskie
Radio
Katowice

Spis treści

- 3** Spis treści
- 5** Tło historyczne
- 25** O przewodniku
- 33** Rynek – Friedrichsplatz
- 51** Teatr Śląski im. Stanisława Wyspiańskiego – Teatr Miejski
- 64** Ulica Warszawska – Friedrichstraße
- 78** Warszawska 7 – siedziba alianckich kontrolerów powiatowych
- 92** Warszawska 10 – mieszkanie dr. Andrzeja Mielęckiego
- 99** Świętego Jana 10 – Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki
- 107** Plebiscytowa 1 – Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki, siedziba Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku
- 116** Dworcowa 9 – Komisariat Plebiscytowy za Niemcami
- 120** Ulica Dworcowa – Bahnhofstraße
- 133** Mariacka 2 – redakcja pisma „Kocynder”

- 138** Ulica 3 Maja – Grundmannstraße
- 145** Plac Wolności – Pomnik Poległych Powstańców Śląskich
- 155** Ulica Koszarowa – koszary wojsk alianckich
- 158** Bartosza Głowackiego 6 – Kleistschule, siedziba wojsk alianckich
- 162** Kwatera ulic Bartosza Głowackiego, Józefa Poniatowskiego, Jana Kilińskiego – baraki koszarowe
- 168** Park im. Tadeusza Kościuszki – Südpark (Park Południowy) i miejskie boisko sportowe (boisko K.S. „Diana”)
- 184** Francuska 20/24 – Szpital Spółki Brackiej
- 187** Cmentarz przy ul. Francuskiej 26
- 202** Pomnik Powstańców Śląskich
- 210** Wybrana bibliografia
- 214** Katowice Śródmieście – mapa

Tło historyczne

Górny Śląsk po I wojnie światowej

Po zakończeniu I wojny światowej, na mocy traktatu pokojowego podpisanego 28 czerwca 1919 r. w Wersalu pod Paryżem, zdecydowano, że o przyszłości Górnego Śląska, należącego dotąd do państwa niemieckiego, rozstrzygnie plebiscyt ludności. Uprawnieni do głosowania mieli się opowiedzieć, czy region ma pozostać w granicach Niemiec, czy też zostać przyłączony do odrodzonej po latach zaborów Polski. Do czasu rozstrzygnięcia kwestii przynależności państwowej (traktat nie przewidywał możliwości utworzenia z regionu niepodległego państwa, mimo że wśród Górnoszlązaków byli zwolennicy takiego rozwiązania) oraz podjęcia decyzji o przebiegu granicy polsko-niemieckiej na górnoszlazkim obszarze plebiscytową władzę zwierzchnią objąć miała Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku, z własną kadrą urzędniczą, sądownictwem i przedstawicielstwem w terenie. Składała się ona z reprezentantów trzech zwycięskich mocarstw – Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. 11 lutego 1920 r., po ratyfikacji

traktatu wersalskiego, przybyli oni do Opola, gdzie ulokowano główną siedzibę Komisji. Pracę alianckich urzędników wspierać miał kontyngent wojsk sojuszniczych, złożony z żołnierzy francuskich i włoskich, a od 1921 r. także brytyjskich. Zgodnie z warunkami traktatu obszar plebiscytowy opuściły niemieckie władze cywilne prowincji górnośląskiej (wraz ze znenawidzonym przez Polaków Otto Hörsingiem, komisarzem Rzeszy dla Górnego Śląska i Poznania) oraz niemieckie wojsko i jego dowództwo. Na stanowiskach pozostawiono jednak niemieckich urzędników administracji terenowej niższych szczebli – powiatowej i gminnej, sądownictwa, szkół oraz służb porządkowych i podporządkowano ich aliantom. Niezadowolenie polskiego społeczeństwa budziła zwłaszcza obecność niemieckiej policji bezpieczeństwa – Sicherheitspolizei (tzw. Sipo, od kolorów mundurów nazywanych przez Polaków „zieloną” policją lub pogardliwie „zielonkami”), której funkcjonariusze faworyzowali ludność niemiecką.

Aby zyskać przychylność uprawnionych do głosowania, obie zabiegające o Górny Śląsk strony – polska i niemiecka – przystąpiły do szeroko zakrojonej kampanii propagandowej. Po stronie polskiej kierował nią utworzony w lutym 1920 r. Polski Komisarjat Plebiscytowy z siedzibą w hotelu „Lomnitz” w Bytomiu, z komisarzem plebiscytowym Wojciechem Korfantym na czele. Głosowanie przeprowadzono 20 marca 1921 r. Za Polską opowiedziało się 40,3 proc. głosujących, za Niemcami 59,4 proc. Wyniki te nie rozstrzygnęły jednak sporu o region, bo poza zabiegami dyplomatycznymi obu stron i realizacją własnych interesów przez kraje sojusznicze walka o Górny Śląsk toczyła się również z bronią w ręku. W latach 1919, 1920 i 1921 strona polska inicjowała działania zbrojne, w historiografii nazywane trzema powstaniem śląskimi, w których brali udział zarówno Górnioślązacy, jak i ochotnicy z Polski. Ostatecznie przebieg polsko-niemieckiej granicy wypracowano na forum Ligi Na-

rodów i zatwierdzono decyzją paryskiej Rady Ambasadorów 20 października 1921 r. Polsce przyznano jedną trzecią terytorium plebiscytowego po wschodniej stronie Górnego Śląska: z Katowicami, Królewską Hutą (Chorzowem), Pszczyną, Rybnikiem, Wodzisławiem, Tarnowskimi Górami i Lublińcem. Oficjalne włączenie tych terenów do Rzeczypospolitej Polskiej oraz obsadzenie ich przez Wojsko Polskie miało miejsce w czerwcu i lipcu 1922 r. Wraz z częścią Śląska Cieszyńskiego utworzono z tego obszaru nową jednostkę administracyjną – województwo śląskie, które było najmniejsze terytorialnie, ale jednocześnie najbardziej uprzemysłowione i zaludnione w kraju. Dzięki uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej Ustawie Konstytucyjnej z dnia 15 lipca 1920 r. zawierającej statut organiczny Województwa Śląskiego otrzymało ono szeroką autonomię w granicach państwa polskiego, objawiającą się przede wszystkim prawem do organizacji własnego sejmiku, skarbu, szkolnictwa czy policji. Dzięki temu śląskie władze mogły samodzielnie podejmować decyzje w wielu sprawach dotyczących województwa, a koszty przedsięwzięć pokrywać z własnego budżetu. Zgodnie z wydanym przez wojewodę śląskiego Rozporządzeniem z dnia 17 czerwca 1922 r. w przedmiocie ustroju władz administracyjnych i samorządowych na obszarze Województwa Śląskiego stolicą województwa oficjalnie zostały Katowice.

Miasto Katowice

Gdy kończyła się I wojna światowa, Katowice były młodym miastem, liczącym ok. 45 tys. mieszkańców. Prawa miejskie otrzymały 11 września 1865 r., w 1873 r. zostały stolicą powiatu katowickiego (wydzielonego z bytomskiego), a w 1897 r. ustanowiono je wydzielonym powiatem miejskim. Dogodne położenie

komunikacyjne, dynamiczna industrializacja, a co za tym idzie szybki wzrost liczby mieszkańców oraz rozbudowa miejskiej infrastruktury spowodowały, że wkrótce wyrosły one na jeden z głównych ośrodków administracyjnych i gospodarczych w regionie. Dla przyszłego województwa śląskiego było to o tyle istotne, że po podziale Górnego Śląska jego najważniejsze miasta – Opole, Bytom i Gliwice – pozostały w Niemczech.

W okresie powstań śląskich miasto Katowice terytorialnie obejmowało mniej więcej obszar dzisiejszego śródmieścia. W skład powiatu ziemskiego wchodziły z kolei dzisiejsze dzielnice: Bogucice z Zawodziem, Brynów, Dąb, Dąbrówka Mała, Roździeń, Janów z Nikiszowcem, Giszowiec, Szopienice, Wetnowiec, Józefowiec i Załęże (Ligota, Panewniki, Piotrowice, Podlesie, Zarzecze, Murcki i Kostuchna należały do powiatu pszczyńskiego), a także Siemianowice Śląskie oraz część Mysłowic, Chorzowa i Rudy Śląskiej. Był to teren silnie zurbanizowany i uprzemysłowiony, o gęstym zaludnieniu. Same Katowice, podobnie jak inne większe miasta regionu, stanowiły niemiecką enklawę w otoczeniu w dużej mierze polskojęzycznych gmin i obszarów dworskich. W pruskim spisie ludności z 1910 r. 85,4 proc. mieszkańców Katowic zadeklarowało jako ojczysty niemiecki wobec 13,3 proc. deklarujących język polski (którym określano również śląską godkę, jaką posługiwała się miejscowa ludność). Z kolei w ziemskim powiecie katowickim proporcje były odwrotne: 30,3 proc. i 64,8 proc. Pomimo tego w mieście działały liczne polskie organizacje społeczne i kulturalne, związki i komitety.

I powstanie śląskie w Katowicach

Po zakończeniu I wojny światowej na Górnym Śląsku rosło niezadowolenie ludności, zarówno polskiej, jak i niemieckiej,

spowodowane kryzysem gospodarczym i destabilizacją polityczną. Wybuchły kolejne strajki robotnicze, szerzyły się szykany i represje wymierzone w polskich działaczy. Konspiratorzy skupieni w utworzonej w styczniu 1919 r. Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW GŚl.), podległej Komisariatowi Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, dwukrotnie planowali rozpoczęcie walk, którymi wymogliby przyłączenie regionu do Polski. Przeciwny temu był m.in. Wojciech Korfanty, członek Komisariatu, świadomy słabości struktur wojskowych na Górnym Śląsku i braku możliwości pomocy ze strony Polski. Ostatecznie I powstanie śląskie wybuchło w nocy z 16 na 17 sierpnia 1919 r. Decyzję o jego rozpoczęciu podjęli członkowie POW GŚl. zgromadzeni w obozie dla uchodźców w Piotrowicach koło Karwiny na Śląsku Cieszyńskim (obecnie Petrovice u Karviné w Czechach). Do Katowic wiadomość o zrywie dotarła z opóźnieniem, pozbawiając tutejszych powstańców atutu zaskoczenia przeciwnika. Próby ataku na miasto okazały się bezskuteczne. Broniły go stacjonujące w nim oddziały niemieckiego Grenzschutzu, a większe potyczki, z początkowymi sukcesami, toczyły się jedynie w otaczających je gminach. Podobnie jak w całym regionie brakowało odpowiedniego uzbrojenia, planu, koordynacji działań oraz dowództwa. Powstanie, które swoim zasięgiem objęło powiaty rybnicki, pszczyński, bytomski, katowicki i tarnogórski, trwało tylko kilka dni. Po kontrataku strony niemieckiej komendant POW GŚl. Alfons Zgrzebnik 24 sierpnia wydał decyzję o jego zakończeniu. Odpowiedzią Niemców na inicjatywę zbrojną Polaków były terror i represje. Około 22 tys. osób, wśród których znalazło się ponad 9 tys. powstańców, działacze narodowi oraz ich rodziny, zdecydowało się na ucieczkę z obszaru plebiscytowego do Polski. Do swoich domów wrócili dopiero pod koniec roku, po ogłoszeniu przez władze niemieckie w październiku 1919 r. polsko-niemieckiej umowy o amnestii.

II powstanie śląskie w Katowicach

Katowice miały kluczowe znaczenie dla okoliczności wybuchu II powstania śląskiego. W całym regionie od wielu tygodni panowała napięta atmosfera. Na ulicach było niespokojnie, szerzyły się rozboje i napady, także na żołnierzy alianckich, organizowano manifestacje i wiece. Protestowali zarówno Niemcy, skarżący się na stronnictwo Francuzów i faworyzowanie przez nich strony polskiej, jak i Polacy, nękanici przez niemieckie bojówki, żądający zrównania praw z ludnością niemiecką oraz likwidacji owianej złą sławą Sicherheitspolizei. W czerwcu 1920 r. nastąpiła reorganizacja POW GŚł. Komendantem VII okręgu pszczyńsko-katowickiego został Walenty Fojkis. 17 sierpnia 1920 r. na katowickim Rynku niemieccy obywatele zorganizowali manifestację, w której domagali się neutralności Górnego Śląska w toczącym się wówczas konflikcie polsko-bolszewickim. Na fali nacjonalistycznych, antyfrancuskich i antypolskich nastrojów, które dodatkowo podbiła fałszywa informacja o upadku Warszawy pod naporem bolszewików, demonstracja przerodziła się w zamieszki uliczne z użyciem broni (**zob. s. 79–80, 92**). Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku ogłosiła w mieście, a później także w powiecie, stan oblężenia.

Katowice, 19 sierpnia. Rozporządzeniem Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej w Opolu z dnia 17. b.m. ogłoszono obostrzony stan oblężenia nad miastem Katowicami. Gromadzenie się więcej jak pięciu osób pod gołym niebem i w lokalach jest zakazane. Wszystkie publiczne lokale muszą być zamykane do godz. 8 wieczorem. Począwszy od godz. 8 1/2 wieczorem do godz. 4 rano nie wolno nikomu wychodzić na ulicę bez wykazu Międzysojuszniczej Komisji.

„Górnoślązak”, nr 189 z 20 sierpnia 1920 r.

Wobec trudnych do uspokojenia rozruchów na rozkaz katowickiego kontrolera powiatowego płk. Georges'a-Jules'a Blancharda, reprezentującego w mieście Międzysojuszniczą Komisję Rządzącą i Plebiscytową na Górnym Śląsku, 18 sierpnia wieczorem oddziały francuskie wycofały się do koszar, a miasto znalazło się w rękach niemieckich. W tym samym czasie Niemcy atakowali już siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego przy ul. Plebiscytowej 1, co okazało się kulminacją katowickich zamieszek (**zob. s. 107–113**). Do późnej nocy demolowali też polskie sklepy, restauracje oraz redakcje gazet.

Katowice, 19 sierpnia. Mimo ogłoszenia obostrzonego stanu oblężenia demonstranci do późnej nocy wylegli na ulicach miasta. Afisze z ogłoszeniem stanu oblężenia pozdzierano z słupów, stara część miasta była prawie opustoszona, natomiast w południowej części miasta (od mostu kolejowego do parku południowego) zawrzało od tłumów demonstrujących. Nie było władzy ani siły, aby zaburzenia stłumić. Tłumy żądały wycofania wojsk francuskich i zastąpienia ich Włochami.

„Górnoślązak”, nr 189 z 20 sierpnia 1920 r.

W związku z trudną sytuacją panującą w Katowicach Walenty Fojkis podjął samodzielną decyzję o przejściu do samoobrony i zażądał od Wojciecha Korfanteo wydania broni i amunicji z magazynów po polskiej stronie granicy. Sam komisarz plebiscytowy wezwał robotników do strajku generalnego w proteście przeciwko niemieckim prowokacjom. 19 sierpnia Polski Komisariat Plebiscytowy wydał oficjalny rozkaz rozpoczęcia powstania, które swoim zasięgiem objęło cały górnośląski okręg

przemysłowy. W czasie walk powstańcy zajęli część gmin powiatu katowickiego (Dąbrówkę Małą, Roździeń, Bogucice, Wełnowiec, Józefowiec, Dąb, Zawodzie, Giszowiec, Nikiszowiec czy Murcki z powiatu pszczyńskiego), gdzie m.in. rozbijali funkcjonariuszy Sicherheitspolizei i przejmowali jej posterunki. Nie weszli jednak do Katowic, w których stacjonowały posiłki żołnierzy alianckich (włoskich i francuskich), przybyłe rankiem 19 sierpnia w celu uspokojenia zamieszek. Na ich czele stał osobiście gen. Jules Victor Gratier, Naczelnny Dowódca Wojsk Sprzymierzonych. Mimo to walki pod Katowicami ciągle trwały. 22 sierpnia w rękach powstańców znalazł się już cały powiat ziemski, a Katowice zostały przez nich otoczone. Przeszkodą w zajęciu miasta była obecność sił alianckich oraz rozkaz ich nieatakowania, wydany przez Komendę POW GŚI. i Polski Komisariat Plebiscytowy. Do wygaszenia walk w regionie i zakończenia powstania stroną polską skłoniło dopiero rozporządzenie Międzysojuszniczej Komisji o likwidacji Sicherheitspolizei z 24 sierpnia 1920 r.

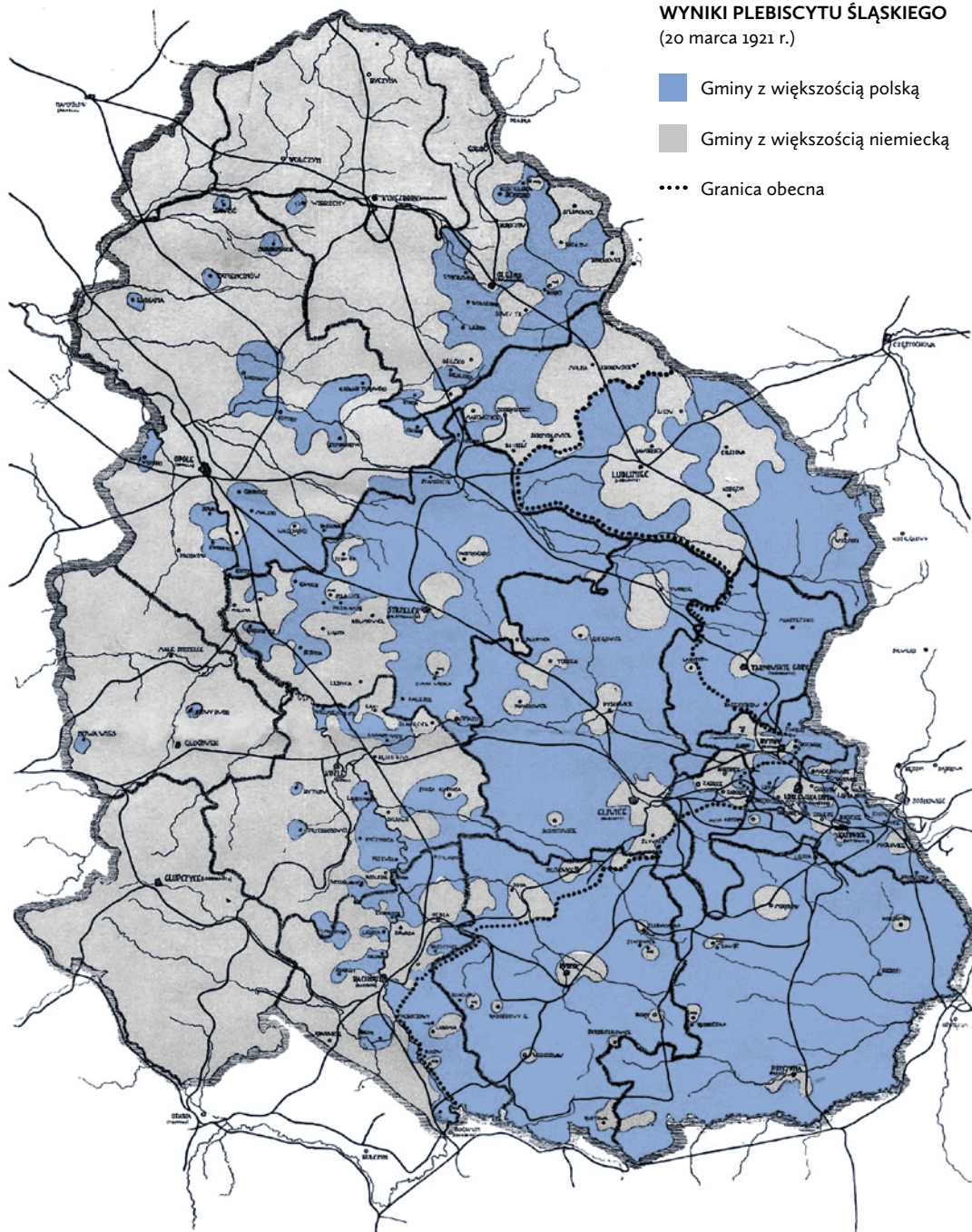
Plebiscyt

Zarządzony traktatem wersalskim plebiscyt odbył się w Niedzielę Palmową 20 marca 1921 r. Na terenie miasta Katowice utworzono 45 biur głosowania. Ulokowano je głównie w restauracjach, kawiarniach, hotelach, domach związkowych i szkołach. W głosowaniu w mieście wzięło udział 26 717 uprawnionych. Wyniki pokazały, że zdecydowana większość z nich – 22 774 osób (ponad 85 proc.) – opowiedziała się za pozostawieniem Górnego

- Mapa z wynikami plebiscytu, 1921–1922. Na niebiesko zaznaczone są obszary głosujące w większości za Polską (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

WYNIKI PLEBISCYTU ŚLĄSKIEGO (20 marca 1921 r.)

- Gminy z większością polską
- Gminy z większością niemiecką
- Granica obecna

Śląska w Niemczech. Tylko niecałe 15 proc. – 3900 osób – oddało głos za Polską. Odmienna sytuacja rysowała się w katowickim powiecie ziemskim, gdzie większość gmin i obszarów dworskich zagłosowała za przynależnością do Rzeczypospolitej Polskiej (75 666 głosów wobec 70 019 za Niemcami). W gminach, które dziś są dzielnicami Katowic, jedynie w Załężu wygrała opcja przyłączenia do Niemiec. W podobny sposób kształtowały się wyniki w innych powiatach obszaru plebiscytowego, przede wszystkim w okręgu przemysłowym, co odzwierciedlało niemiecki charakter miast i polski wsi.

- Głosowanie plebiscytowe w jednym z lokali na terenie powiatu katowickiego, 20 marca 1921 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- Uczestnicy głosowania przed lokalem wyborczym okręgu wyborczego nr 24 w Katowicach, utworzonego w restauracji „Zum Fürsten Blücher” (pl. Karola Miarki 1, na rogu z ul. Tadeusza Kościuszki). Głosować mogli w nim mieszkańcy Blücherplatz (pl. Karola Miarki), Scharnhorststraße (ul. Mikołaja Kopernika), Schillerstraße (ul. Juliusza Słowackiego) i Sophienstraße (ul. Marii Konopnickiej), 20 marca 1921 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ^ Uczestnicy plebiscytu przed urzędem pocztowym na Poststraße (ul. Pocztowa), 20 marca 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).
- < Głosujący zmierzają do lokalu wyborczego nr 26 przy Beatestraße 49 (ul. Tadeusza Kościuszki 49), 20 marca 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

- ^ Francuski czołg patrolujący ulice podczas plebiscytu, wyjeżdżający z August-Schneiderstraße (ul. Mickiewicza) na Rynek, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).
- > W hotelu-restauracji „Prinz Heinrich” w narożnej kamienicy przy Prinz-Heinrichstraße i Blücherplatz (ul. Jagiellońska i pl. Karola Miarki) spotykali się członkowie separatystycznej katowickiej grupy Związku Górnoślązaków – Bund der Oberschlesier, postulujący utworzenie wolnego Państwa Górnośląskiego. W dzień plebiscytu w tej samej restauracji znajdował się lokal wyborczy nr 20 (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

„Bund der Oberschlesier“ Ortsgruppe Katowick. Donnerstag, den 3. März d. J., abends 7 Uhr Mitglieder- Versammlung im Vereinszimmer des Hotels „Prinz- Heinrich“ in Katowick, Ecke Blücher- platz. Tagesordnung. 1. Vortrag des Landtagsabgeordneten Herrn Mustof-Deuthen D.-S. über „Die praktische Lösung der ober-schle- sischen Frage“. 2. Freie Aussprache. Die Mitglieder mögen pönllich er- scheinen und Bekannte als Gäste mit- bringen. Der Vorstand.	„Zw'azek Górnos'azaków“ Grupa miejscowa w Katowicach. W czwartek, dnia 3-go marca b r., wieczorem o godzinie 7-mej zebranie członków na sali towarzystw hotelu „Książę Henryk“ w Katowicach, narożnik placu blücherowskiego. Porządek dzienny. 1. Wykład posła do sejmu pana Mu- sioła z Bytomia „o praktycznem rozwiązaniu sprawy górnośląskiej“. 2. Wolna wymiana zdań. Członkowie zechcą stawić się w pełnej liczbie przyprowadzając zna- jomych jako gości. Zarząd.
---	---

Po plebiscycie. III powstanie śląskie w Katowicach

Po zakończeniu II powstania śląskiego rozwiązano POW GŚI. i zastąpiono ją Centralą Wychowania Fizycznego, którą 15 stycznia 1921 r. włączono do utworzonego pod koniec 1920 r. Dowództwa Obrony Plebiscytu. Katowice oraz powiat katowicki organizacyjnie znalazły się w strukturze I Inspektoratu (bytomsko-zabrze-katowickiego), którym dowodził Wiktor Przedpełski. Szefem konspiracji wojskowej na tym terenie, podzielonym na obwody, przekształcone następnie w bataliony i pułki powstańcze, pozostał Walenty Fojkis. Wraz z wybuchem III powstania śląskiego w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. podporządkowana mu grupa taktyczna, terytorialnie obejmująca powiat katowicki i wchodząca w skład Grupy Operacyjnej „Wschód”, otrzymała zadanie zajęcia miasta i katowickiego powiatu ziemskiego. Szacuje się, że na tym obszarze stanęło do walki ok. 5 tys. powstańców. Z łatwością opanowali oni część gmin

wiejskich. O 3.00 w nocy rozpoczęło się natarcie na Katowice, w którym brały udział kompanie z batalionu Rudolfa Niemczyka. Mimo początkowych sukcesów powstańcom nie udało się trwale zająć miasta. Stoczyli co prawda pojedyncze walki, lecz ostatecznie, po przybyciu w godzinach porannych wojsk francuskich z tankami i pojazdami opancerzonymi, musieli opuścić zajęte pozycje. Rozpoczęło się cernowanie Katowic, czyli ich blokada (**zob. s. 38–39**).

W powiecie Katowice i Chorzów zorganizowaliśmy przed wybuchem III powstania dziewięć batalionów, w składzie od czterech do siedmiu kompanii. Siła ta stanowiła tzw. grupę Fojkisa [...] Zgodnie z założeniem operacyjnym opanowano do dnia 3 maja okręg i powiat Katowice i Chorzów [...] Miasto Katowice zostało w wyniku ugody zawartej z władzami koalicyjnymi, częściowo w rękach wojsk koalicyjnych i było w czasie powstania cernowane przez nasze oddziały. Po przeprowadzeniu powyższego zadania objął dowództwo nad powiatem mjr. dr. Kocur Adam, dysponując siłą etapową około 4000 ludzi, zorganizowaną również przed powstaniem. Z grupy pozostały cztery bataliony w Katowicach, które w drugim okresie walk stanęły do boju jako samodzielne pułki, t.j. pułk Niemczyka i pułk Gajdzika.

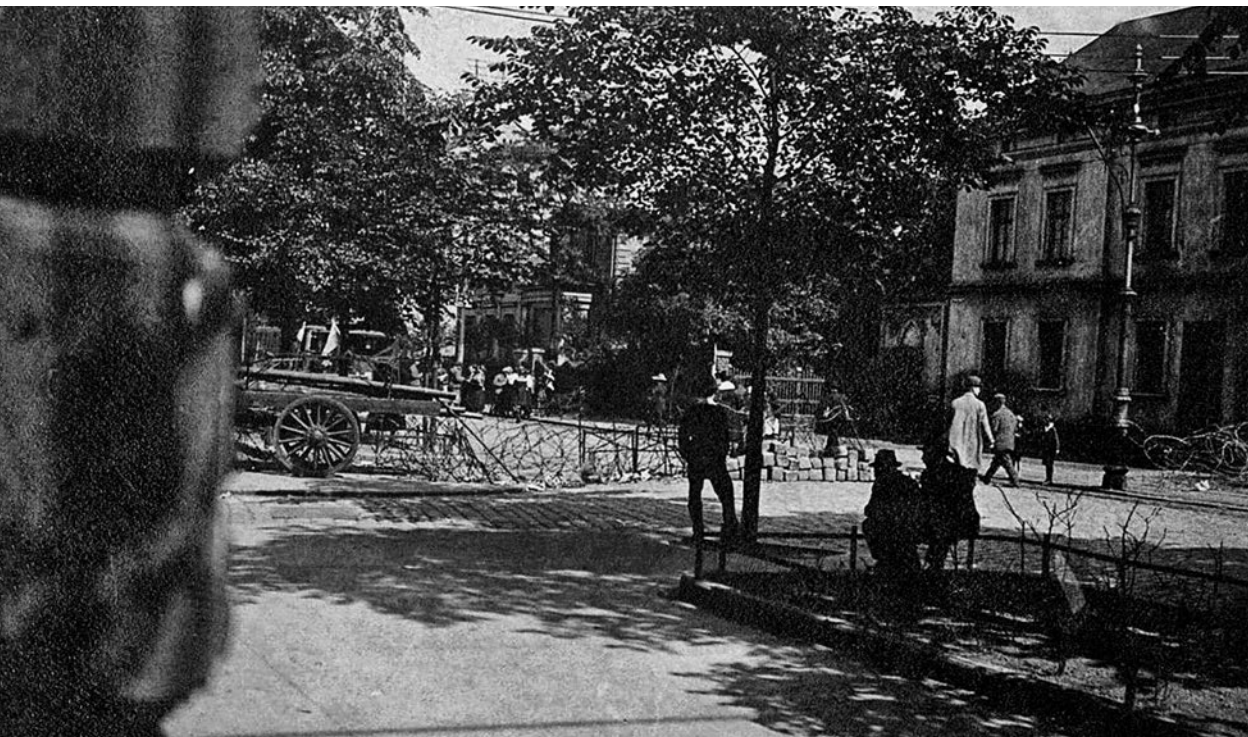
Walenty Fojkis, *Historia Pierwszego Pułku Wojsk Powstańczych* [w:] *Walka o Śląsk trwa...*
W dwudziestą rocznicę III-go powstania śląskiego, red. A. Bożek, Z. Korfanty,
Londyn 1941, s. 43–44.

- W czasie cernowania miasta, aby zablokować drogi wyjazdowe, powstańcy budowali kolczaste zasieki i ustawiali barykady (**zob. też s. 72–74**). Na zdjęciu blokada na Friedrichstraße (ul. Warszawska), maj–lipiec 1921 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

Katowice, 3. maja. Nad ranem wkroczyły do miasta pierwsze oddziały powstańców. Poprzednio zajęły baraki w parku południowym, zamieszkałe przez policję plebiscytową. Urzędników rozbrojono i pozostawiono pod strażą posterunków polskich. Obsadzenie przedmieść i śródmieścia przeprowadzono w największym spokoju. U przechodniów przeprowadzono ścisłą rewizję za bronią. Około godziny 6-tej rano obstawiono gmach prezydium policji; znajdujących się w nim urzędników policyjnych rozbrojono. Wojsko francuskie obsadziło Rynek, teatr miejski i dworzec kolejowy. Kilka tanków zjawiło się w mieście. O godzinie 8-mej kontroler powiatowy ogłosił stan oblężenia. Wszystkie sklepy i restauracje były zamknięte w godzinach przedpołudniowych. Miasto jest odcięte od świata, pociągi kolei państwowej i kolejek ulicznych przestały kursować.

„Górnoślązak”, nr 102 z 5 maja 1921 r.

- ^ Walenty Fojkis (1895–1950), urodził się w Józefowcu (dziś dzielnica Katowic). W czasie I wojny światowej służył w armii niemieckiej, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w Wojsku Polskim. Na początku 1920 r. został oddelegowany na Górny Śląsk do pracy plebiscytowej. W sierpniu 1920 r. jako dowódca pszczyńsko-katowickiego VII okręgu POW GŚl. zainicjował działania zbrojne przed wybuchem II powstania. Dowódca konspiracji wojskowej w powiecie katowickim w chwili wybuchu III powstania. Z podporządkowanej mu tzw. Grupy Fojkisa, sformowanej z powstańców powiatu katowickiego i złożonej z dziewięciu batalionów, utworzono następnie pułk piechoty (późniejszy 1 Pułk Piechoty im. Józefa Piłsudskiego). 5 maja 1921 r. w składzie Grupy „Wschód” oddział został skierowany na odcinek walk pod Kędzierzynem, a następnie pod Górą św. Anny. W okresie międzywojennym Fojkis był m.in. naczelnikiem gminy Michałkowice i posłem I kadencji Sejmu Śląskiego. 1 września 1939 r. na czele oddziału samoobrony dowodził obroną kopalni „Michał”. Po kampanii wrześniowej służył w Polskich Siłach Zbrojnych. Zmarł na emigracji w Edynburgu (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

^ Rudolf Niemczyk (1894–1964), urodzony w Sosnowcu, przed I wojną światową przeniósł się z rodziną na Górny Śląsk do Zawodzia (dziś dzielnica Katowic). Służył w armii niemieckiej, a po zakończeniu wojny angażował się w tworzenie Straży Obywatelskich i POW GŚl. w powiecie katowickim. Brał udział we wszystkich trzech powstaniach śląskich. Przed wybuchem walk w 1921 r. dowodził największym obwodem w powiecie katowickim, w którego skład wchodziły m.in. Katowice. Po rozpoczęciu powstania, jako dowódca 1 batalionu (liczącego dziewięć kompanii) w Grupie Fojkisa, brał udział w próbach opanowania miasta, a następnie w jego cernowaniu. Dowódca katowickiego 3 Pułku Piechoty (późniejszy 3 Pułk Piechoty im. Jana Henryka Dąbrowskiego), z którym 24 maja 1921 r. zastąpił pułk Walentego Fojkisa w walkach pod Górą św. Anny. Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. pozostał aktywny w środowiskach kombatanckich. W czasie II wojny światowej żołnierz Polskich Sił Zbrojnych, po jej zakończeniu wrócił do Zawodzia. Pochowany na cmentarzu w Katowicach-Bogucicach (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

- ^ Kompania powstańców na terenie kopalni węgla kamiennego „Ferdynand” w Bogucicach pod Katowicami w czasie III powstania śląskiego, maj 1921 r. Dziś na terenie kopalni znajduje się katowicka strefa kultury z Muzeum Śląskim, Narodową Orkiestrą Symfoniczną Polskiego Radia oraz Międzynarodowym Centrum Kongresowym (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

W dniu 2. maja wezwano mię na odprawę odbywającą się w komendzie powiatowej na Burowcu. Tam powiadomiono dowódców obwodów o wybuchu powstania, które nastąpi z dnia 2 na 3 maja 1921 o godzinie 2 w nocy. Na tej odprawie komendanci otrzymali szczegółowe plany akcji powstańczej dla swych obwodów. Zadaniem obwodu I, którym dowodziłem, było zdobycie Katowic.

Rudolf Niemczyk, *Wspomnienia walk z czasów zdobywania i okupowania miasta Katowic podczas III. Powstania przez 3-ci pułk p. imienia Dąbrowskiego-Niemczyka, „Powstaniec Śląski”*
1936, nr 5.

0 przewodniku

Spacer po śródmieściu Katowic w towarzystwie przewodnika historyczno-edukacyjnego *Katowice w centrum powstań śląskich i plebiscytu 1919–1922* prowadzi przez ulice i place oraz obok budynków, w których rozgrywały się najważniejsze wydarzenia tego okresu w mieście. Ostatnie z omówionych punktów prezentują miejsca związane z ich upamiętnieniem oraz ludzi w nich uczestniczących. Należy zaznaczyć, że obiekty uwzględnione w niniejszej publikacji nie wyczerpują tematu. Wybrane punkty są jednak tymi najważniejszymi, co do których istnieje bogaty materiał ikonograficzny i źródłowy. Stanowią podstawę, a zarazem wstęp do bardziej szczegółowych badań nad zagadnieniem powstań śląskich i plebiscytu na terenie dzisiejszych Katowic. Na końcu publikacji zamieszczona jest podstawowa bibliografia tematu oraz mapa współczesnego centrum miasta, z lokalizacją punktów w terenie.

Dla ułatwienia orientacji w topografii Katowic w publikacji obok nazewnictwa z epoki używane są również współczesne nazwy ulic i placów. Duża część z nich, z przerwą w latach II wojny światowej, funkcjonuje oficjalnie od końca 1922 r., kiedy została zatwierdzona decyzją katowickiej Rady Miejskiej i Dyrekcji Policji w Katowicach. Wśród nich są nazwy upamiętniające wydarzenia z okresu plebiscytu i powstań śląskich oraz ludzi biorących w nich udział.

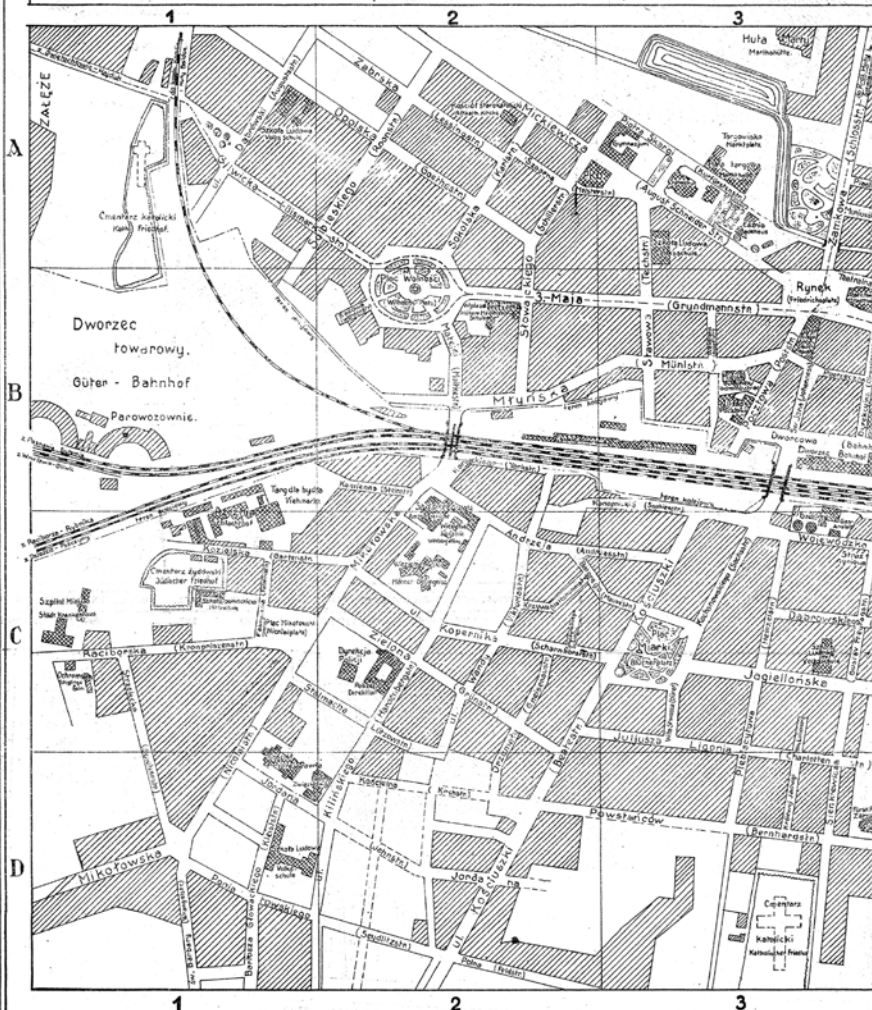
SPIS ULIC I PLACÓW

ULICA	ANDRZEJA	B3,C2,C3.
	BANKOWA	B3,C4,D1
SW.	BARBARY	D.1
	BARTOSZ SŁOWACKIEGO	D.1
	BATORO	C2,C3.
	DĄBROWSKI	C1
	DĄBROWSKIEGO	A3,C4.
	K5 DAMROTA	B5,C5,D5.
	DRZYMAŁY	C2,D2.
	DWORCOWA	B3,B4.
	DYREKCYJNA	B5.
	FABRYCZNA	C3.
	FRANCUSKA	B4,C4,D4.
	GLIWICKA	A1,A2.
	GÓRNICZA	B5.
	GRANICZNA	B5,C5.
	JAGIELLOŃSKA	C3,C4.
	SW. JACKA	C5.
	SW. JANA	B3.
	JORDANA	D1,D2.
	JULIUSZA LISOWIA	C3,D3,D4.
	KAMIENNA	B3.
	KILINSKIEGO	C2,D2,D1.
	KOCHANOWSKIEGO	C3.
	KONOPNICKIEJ	B5,C3.
	KOLEJOWA	C5.
	KOPERNIKA	C2.
	KORDECKIEGO	B2.
	KOSCIELNA	D2.
	KOSCIUSZKI	D2,C2,C3.
	KOZIELSKA	C1,C2.
	KRAŚNINSKIEGO	C5.
	KRÓLEWEJ JADWIGI	C3,D3.
	KRÓTKA	C4.
	KRZYWA	C2.
	LONPY	C4,D4.
	LUBECKIEGO	B3.
	3. MAJA	B2,B3.
	MARJACKA	B4.
	MATEJKI	B2.
	MICKIEWICZA	A2,A3.
	MIELECKIEGO	B4.
	MIKOŁOWSKA	D1,D2,C2,B2.
	MEYŃSKA	B2,B3.
	MONIUSZKI	A3,A4.
	OPOLSKA	A2,A3.
	PIASTOWSKA	A3,A4.
	PIOTRA SKAROI	A3.
	PLEBISCYTOWA	C3,D3.
	SW. PAWŁA	B5.
	POCZTOWA	B3.
	PODGÓRNA	C4.
	POLNA	D2.
	PONIATOWSKIEGO	D1,D2.
	PONRZECZNA	B3,B4.
	POWSTANCÓW	D2,2,4,5.
PLAC	MARJACKI	B5.
	MIARKI	C3.
	MIKOŁOWSKI	C1.
	WOLNOSCI	A2,B2.
RYNEK		B3.
ULICA	RACIBORSKA	C1.
	SĄDOWA	B2.
	SIĘKIEWICZA	C3,D3.
	SŁOWACKIEGO	A2,A3,B2.
	SÓBIESKIEGO	A1,A2.
	SOKOLSKA	A2.
	STALMACHA	C1,C2.
	SW. STANISŁAWA	B4.
	STAWOWA	A3,B3.
	STAROWIEJSKA	B4.
	STRZELECKA	C1,D1.
	STYCZYŃSKIEGO	C2.
	SZAFRANKA	C4.
	SZKOLNA	B4.
	SZOPENA	A2,A3.
	TEATRALNA	B3,B4.
	WANDY	C2,B2.
	WARCZAWSKA	B4,B5.
	WAWELSKA	B3.
	WITA STWOSZA	C3.
	WODNA	B5.
	WOJEWÓDZKA	C3,4,5.
	ZABRSKA	A2.
	ZACISZE	C4.
	ZAMKOWA	A3.
	ZIELONA	C2.

Budynki publiczne
patrz prawa strona.

PLAN MIASTA STADTPLAN KAT

OPRACOWANO I WYDANO PRZEZ
„ŚWIATŁODRUK” ZAKŁAD RYSOWNICZO-REPRODUKCYJNY
W KATOWICACH UL. KOPERNIKA 1.

„ŚWIATŁODRUK” KATOWICE, KOPERNIKA 1 TEL. 2780.

KATOWIC.

BEARBEITET U. HERAUSGEGEBEN DURCH
ŚWIATODRUK ZAKŁAD RYSOWNICZO-REPRODUKCYJNY.
KATOWICZ UL. KOPERNIKA 1.

VERZEICHNISS DER STRASSEN

ALTE DORFSTR.	B.4
ANDREASSTR.	B.1, C.2, C.3.
AUGUSTASTR.	B.1
AUGUST SCHNEIDER STR.	A.2, A.3.
BAHNHOFSTR.	B.2, B.4.
BEATE STR.	D.2, C.2, C.3.
BERG STR.	C.1
BENHARD STR.	D.2, A.5, E.
BISMARCK STR.	A.1, A.2.
BLUCHER PLATZ	C.3.
CHARLIENTENSTR.	C.3, D.3, D.4.
DIREKTIONSSTR.	C.3.
DÜRENSTR.	C.3.
ECHENBERGSTR.	C.3.
EMMA STR.	B.4, C.4, D.4.
FABRIK STR.	C.1
FELD STR.	D.2.
FLUR STR.	C.4.
FRIEDRICHSTR.	C.3.
FRIEDENSSTR.	C.4.
FRIEDRICH PLATZ	B.3.
FRIEDRICH STR.	B.4, B.5.
GARTEN STR.	C.1, C.2.
GRUNDFESTSTR.	C.2, D.2.
GRENZ STR.	B.5.
GRUNDHANN STR.	D.2, B.5.
GRUNSTR.	C.3.
GUSTAV FREYTAG STR.	C.3, D.5.
GUTENBERGSTR.	C.3, D.4.
HAASE STR.	D.2.
HARDENBERG STR.	C.2, D.2, D.1.
HENZEL STR.	C.3, D.3.
HÖHNZOLLERN STR.	A.3, A.4.
HOLTE STR.	C.3, A.5.
HOLTE STR.	B.4.
JAHN STR.	D.1, D.2.
JOHANNES STR.	B.5.
KARL STR.	B.4.
KERNER STR.	B.4.
KIRCHSTR.	D.2.
KLEIST STR.	C.1.
KÖNIG LUISEN STR.	C.3, D.3.
KRIEGERSTR.	D.1.
KURFÜRSTEN STR.	A.3.
LEDNIG STR.	A.2.
LEITCHSTR.	B.5, C.5, D.5.
LUTZOW STR.	C.1, C.2.
MARIEN KIRCH PLATZ	B.5.
MARCKSTR.	A.3, A.4.
MAUVE STR.	C.2, C.5.
MESTERSTR.	A.2, A.3.
MOLKE STR.	B.2.
MÜHL STR.	D.2, D.5.
NICOLA PLATZ	C.1.
NICOLAI STR.	D.1, C.1, C.2, B.1.
NÖTTSCHSTR.	C.1.
PAUL STR.	B.5.
POST STR.	B.5.
PRINZ HEINRICH STR.	C.3, C.4.
RIEDEL STR.	B.3, B.4.
RATHAUS STR.	B.4.
RECHTSBANK STR.	B.4.
ROONSTR.	A.4, A.2.
RÜPPEL STR.	B.5.
RUTOW STR.	B.4.
SACHS STR.	C.3.
SCHARNHORST STR.	C.2.
SCHENKENDORFF STR.	C.4, D.4.
SCHILLER STR.	A.2, A.3, B.2.
SCHILL STR.	C.2.
SCHLOSS STR.	A.3.
SCHUL STR.	B.4.
SCHÜTZEN STR.	C.1, D.1.
SEDAN STR.	B.4.
SEVOLTZ STR.	D.1, D.2.
SIPHED STR.	B.3, C.3.
STEIN STR.	B.1.
STILLERSTR.	B.5.
TEICH STR.	A.3, B.3.
UNLAND STR.	C.5.
VIKTORIA STR.	B.2, C.2.
WED AN DER BAHN	C.2.
WERDER STR.	B.2.
WILHELM PLATZ	A.2, B.2.
WRANGLSTR.	D.1.
YORK STR.	B.5.
ZIEGLER STR.	B.5.

BUQUYKI PUBL. OFFENTL. GEB.	
DWORLEC	(BAHNHOF).....B.5.
UNLAND POSTHOF	(POSTHOF).....B.5.
WILHELMSTR.	(WILHELMSTR.).....C.5.
SAO OBRZYGON	(GENOIT).....B.2.
BYRNICA POLICJA PRZEDZIEKTY	C.2.
DYK. KOLEI PANSKY (GENOIT) DOKTY	B.4.
BUQUYKI PANSKY (HARTHOF) GEB.	B.3.
P.A.H.	(STRATHE).....B.4.
R.K.O.	(POSTHOF).....A.3.
SCHUL. SPORO BRACHO (WILHELMSTR.)	C.5.
MIJSLI	(STRT. KIRCHEN).....C.1.
SW. GZBYETZ (WILHELMSTR.)	B.2.
LATINA MIESKA	(STRT. KIRCHEN).....B.5.
TESTR. MIESKA	(STRTHE).....C.1.
GYTHALJUM	A.3.
CHOKA BULMA	(FRIED. SCHILL).....C.4.
S. SIEDMA (MUTEL) V	B.4.
WIEZKA BUDLA BUDLA (WILHELMSTR.)	B.5.
HOŚCIELE KATOLICKE (KATH. KIRCHEN) B.5.	
HOŚCIELE EWANGELICKE (EVANG. KIRCHEN) B.4.	
GYTHALJUM	A.3.
RIEŻNA MIESKA (STRT. SCHLACHT) B.5.	
HALA TARGOWA (HARTHOF) B.5.	
DYK. KIRCHCO PRZEDZIEKTY (WILHELMSTR.)	B.4.
HOŚCIELE STAROKATOL. (ALTYM. KIRCHEN) A.2.	
STRATHE (HARTHOF) B.5.	

Wszystkie prawa zastrzeżone. Naśladownictwo wzbronione.

< Plan miasta Katowic z nowymi, polskimi nazwami ulic oraz podanymi w nawiasach dawnymi – niemieckimi, ok. 1922 r. (ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie).

Przy opracowaniu przewodnika korzystano z dokumentów przechowywanych w archiwach, prasy śląskiej z lat 1919–1922 i okresu międzywojennego, zbiorów bibliotek i muzeów oraz współczesnych publikacji historycznych. Materiał ilustracyjny stanowią pozyskane z tych samych źródeł skany archiwaliów i pocztówek oraz przede wszystkim fotografie. Ówczesnymi wydarzeniami na Górnym Śląsku żyli nie tylko Górnolązacy – budziły one zainteresowanie społeczeństw całej Europy, a artykuły na ich temat ukazywały się nawet w prasie amerykańskiej. Na górnolązki obszar plebiscytowy przyjeżdżali dziennikarze i fotoreporterzy, którzy, na równi z miejscowymi fotografami, szczegółowo dokumentowali przebieg najważniejszych wydarzeń i kluczowych uroczystości.

Unikalne zdjęcia z I powstania śląskiego, przedstawiające żołnierzy Reichswehry w Katowicach, Mysłowicach czy Szopienicach, zawdzięczamy jednemu z bardziej cenionych niemieckich fotoreporterów swoich czasów, Willy’emu Römerowi (1887–1979), który w sierpniu 1919 r. podróżował po Górnym Śląsku. Römer urodził się w Berlinie. Fotograficzne szlify zdobywał m.in. w Berlińskim Towarzystwie Fotograficznym, specjalizującym się w fotografii prasowej. W czasie I wojny światowej, jako niemiecki żołnierz, przez krótki czas przebywał w Warszawie, gdzie fotografował życie ulicy, w tym społeczność żydowską. Pod koniec listopada 1918 r. powrócił do ogarniętego rewolucją Berlina. Dzięki wykonanym wówczas zdjęciom stał się jednym z najważniejszych dokumentalistów owych wydarzeń, a później historii Republiki Weimarskiej.

Największy zasób zdjęć pokazujących ważne dla historii Górnego Śląska historyczne momenty z okresu powstań śląskich, plebiscytu, a finalnie podziału regionu między Polskę a Niemcy, posiadamy dzięki działalności dwóch miejscowych fotografów: Maxa Steckla oraz Stefana Pierzchalskiego. Obaj mieszkali w tym czasie w Katowicach, a ich pracownice mieściły

^ Max Steckel (1870–1947), pochodzący z Frankfurtu nad Odrą, był wybitnym fotografem, laureatem wielu nagród fotograficznych, pionierem fotografii przemysłowej oraz zdjęć dzikich zwierząt. Od 1891 r. mieszkał w Königshütte (obecnie Chorzów), gdzie doskonalił fach fotograficzny i w 1892 r. uzyskał dyplom mistrzowski. W 1912 r. przeprowadził się do Katowic. Swoje atelier otworzył najpierw w nieistniejącej już dziś kamienicy przy Friedrichsplatz 5 (Rynek 5), następnie, w październiku 1916 r., przeniósł je na Sedanstraße 6 (ul. Andrzeja Mielęckiego 6). W latach trzydziestych XX w. związany był z Zabrzem i Gliwicami, a w czasie II wojny światowej osiadł w okolicy Brzeska. W trakcie swojej długiej kariery fotograficznej wydawał pocztówki, albumy, teki i książki z reprodukcjami zdjęć, z których najbardziej znane jest dzieło *Czarne Djamenty* (*Schwarze Diamanten*) z 1928 r. Na pocztówce widoczny jest fragment północnej pierzei Rynku w Katowicach z kamienicą nr 5 i umieszczonym na niej szyldem firmowym Steckla, ok. 1913 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

się w okolicach Rynku. Dzięki temu byli stale obecni w centrum rozgrywających się w mieście wydarzeń. Steckel dużo uwagi poświęcał wypadkom ważnym dla społeczności niemieckiej. Z kolei Pierzchalski towarzyszył ze swoim aparatem polskim działaczom i politykom oraz fotografował powstańców.

- ^ Stefan Pierzchalski (1876–1930) urodził się w Biskupicach pod Toruniem. Zawodową działalność fotograficzną prowadził najpierw w Zagłębiu Ruhry. W 1919 lub 1920 r. wraz z rodziną (żona Pierzchalskiego, Jadwiga, była Górnoślązaczka) przyjechał do Katowic. Swoje atelier fotograficzne prowadził w kamienicy przy Grundmannstraße 2 (ul. 3 Maja 2), z której dachu wykonał wiele panoramicznych ujęć wydarzeń rozgrywających się na Rynku. Na zdjęciu Stefan Pierzchalski na fotografii umieszczonej w czasopiśmie „Polski Film” (nr 1 z 15 stycznia 1928 r.), jako dyrektor założonej przez siebie w 1926 r. pierwszej górnośląskiej wytwórni filmowej „Espe-Film” (**zob. też fot. na s. 182**) (ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie).

Najbogatsza dokumentacja fotograficzna z epoki pochodzi z uroczystości wkroczenia Wojska Polskiego do Katowic 20 czerwca 1922 r., kiedy rozpoczęło się oficjalne przejmowanie przez Rzeczpospolitą przyznanej jej części Górnego Śląska. Obecnych na niej było kilkudziesięciu fotoreporterów i dziennikarzy, zarówno z Polski (np. Wacław Saryusz-Wolski z Warszawy czy Leonard Zalega z Sosnowca), jak i z Niemiec, Francji czy Wielkiej Brytanii. Wiele z nich uwiecznionych zostało w kadrach konkurencji.

- ^ Rozpoczęcie obchodów wkroczenia Wojska Polskiego na Górną Śląsk, zorganizowane na moście granicznym w Szopienicach (dziś dzielnica Katowic) 20 czerwca 1922 r. Przed jadącym konno gen. broni Stanisławem Szeptyckim rozciągnięty jest biało-czarny łańcuch, symbolicznie obrazujący pruskie kajdany skuwające dotąd region. Po uroczystych przemowach został on rozbity przez powstańca śląskiego, a pochód ruszył do Katowic. Na podstawie analizy innych ujęć z tej uroczystości można przypuszczać, że fotografem widocznym w kadrze po lewej stronie konia jest Wacław Saryusz-Wolski (1870–1933), znany warszawski fotoreporter, specjalizujący się w fotografii prasowej. W czasie swojej kariery dokumentował on najważniejsze wydarzenia polityczne i państwowe, w tym objęcie Górnego Śląska przez Polskę. W latach 1920–1922 pracował w Warszawskiej Agencji Fotograficznej, od 1913 r. był również współpracownikiem „Tygodnika Ilustrowanego”, na łamach którego ukazała się zarówno jego relacja z 20 czerwca, jak też z 16 lipca 1922 r. (**zob. s. 181, 182**) (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Rynek

Friedrichsplatz

Rynek, położony w centrum Katowic, jest głównym i najstarszym placem w mieście, wytyczonym w latach pięćdziesiątych XIX w. na przecięciu najważniejszych ulic. Przez dziesięciolecia stanowił tło różnorodnych wydarzeń i uroczystości. W okresie powstań śląskich i plebiscytu na Rynku, noszącym wtedy nazwę Friedrichsplatz (**pl. Fryderyka, na cześć Fryderyka III Hohenzollerna, zob. s. 145**), odbywały się wiece i manifestacje, przygotowywane zarówno przez ludność polską, jak i niemiecką. Niektóre z nich, jak obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji

- < Uroczystości na Rynku w Katowicach, 20 czerwca 1922 r. Na koniach gen. broni Stanisław Szeptycki oraz gen. bryg. Kazimierz Horoszkiewicz. Po lewej stronie gen. Szeptyckiego, w charakterystycznym kapeluszu na głowie i z aparatem w rękach, jeden z fotografów wydarzenia (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- < Fotograf podczas rozmowy z Wojciechem Korfantym przed gmachem teatru, 20 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

3 maja, zorganizowane przez Polaków w 1920 r., gromadziły wielotysięczne tłumy. Niemiecka manifestacja z 17 sierpnia 1920 r., rozpoczęta pod hasłem neutralności Górnego Śląska, po przejściu na ul. Warszawską dała początek dramatycznym wydarzeniom, stanowiącym iskrę zapalną wybuchu II powstania śląskiego (**zob. s. 10–12, 79–80**). W kolejnych dniach trwały w mieście zamieszki. Nastroje uspokoiły dopiero przybyłe 19 sierpnia posiłki wojsk włoskich i francuskich. Na ulicach pojawiły się patrole żołnierzy wzmocnione samochodami pancernymi, a Rynek i znajdujący się przy nim teatr zajęła francuska kawaleria i piechota (**zob. s. 51–52**). W okresie plebiscytowym na głównym placu miasta wielokrotnie prezentowały się oddziały wojsk sojuszników. Tam też odbyło się ich pożegnanie, kiedy zakończyły swoją misję na Górnym Śląsku i 19 czerwca 1922 r. wymaszerowały z Katowic. Następnego dnia na Rynku miały miejsce uroczystości związane z objęciem przez Polskę przyznanej jej części Górnego Śląska i obsadzeniem jej przez Wojsko Polskie. Po II wojnie światowej zabudowa wokół placu uległa dużej przebudowie. Kamienice i pierzeje, widoczne już tylko na archiwalnych fotografiach, ustąpiły miejsca nowej, powojennej architekturze. Jedynie pojedyncze obiekty, jak gmach Teatru Śląskiego im. Stanisława Wyspiańskiego, są dziś punktem odniesienia, pozwalającym wyobrazić sobie przestrzeń, w której działa się historia.

- Podczas obrad konferencji pokojowej w Paryżu początkowo planowano przychylić się do polskich aspiracji i przyznać Górny Śląsk Rzeczypospolitej. Ujawnienie tej informacji wiosną 1919 r. wstrząsnęło niemiecką opinią publiczną i wywołało masowe protesty Niemców. Na fotografii manifestacja na Rynku w Katowicach. Zdjęcie wykonano ze schodów teatru w stronę August-Schneiderstraße (ul. Adama Mickiewicza), 18 maja 1919 r. (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).

- ^ Do czasu ratyfikacji traktatu wersalskiego na obszarze plebiscytowym funkcjonowała administracja i stacjonowały wojska niemieckie. Od listopada 1918 r. była to 117 Dywizja Piechoty pod dowództwem pochodzącego z Pszczyny gen. Karla Höfera, przemianowana na Dywizję Straży Granicznej – Grenzschutz. 30 kwietnia 1919 r. formalnie została ona rozwiązana, a faktycznie przekształcona w 32 Małą Brygadę Reichswehry. Żołnierze tej jednostki mieli za zadanie pilnować granicy z Polską i utrzymać porządek w terenie. Uczestniczyli także w tłumieniu robotniczych strajków oraz zwalczali polską działalność narodową. W styczniu 1920 r., tuż przed przybyciem aliantów, wojska niemieckie wycofano na terytorium Rzeszy. Na zdjęciu pożegnalna defilada oddziałów Reichswehry na Rynku w Katowicach, 18 stycznia 1920 r. Żołnierze stoją w części północno-zachodniej placu. W tle widoczna jest nieistniejąca już zabudowa w początku biegu ul. Adama Mickiewicza oraz północnej pierzei Rynku. Dziś w tym miejscu znajdują się plac zabaw, strefa relaksu oraz pawilon restauracyjny (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

- ^ Traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920 r. Zgodnie z jego postanowieniami tymczasową władzę na obszarze plebiscytowym objęła Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku. Jej pracę miał wspomagać kontyngent wojsk alianckich. 1 lutego 1920 r. Katowice i powiat katowicki zostały obsadzone przez żołnierzy francuskich. Na zdjęciu prezentacja oddziałów szaserów (strzelców) alpejskich na Rynku w dniu ich przybycia do miasta (**zob. s. 155–156, a także por. s. 55 i 75**). Fotografię wykonano w części północnej placu, tuż obok wylotu Schlosstraße (ul. Zamkowa, obecnie początek al. Wojciecha Korfańskiego z przystankiem tramwajowym). Widoczna w tle zabudowa została wyburzona etapami, po 1939 r. i w latach sześćdziesiątych XX w., w związku z planami poszerzenia ul. Zamkowej, a później ul. Armii Czerwonej (fot. Max Steckel, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

- ^ Jedna z manifestacji (prawdopodobnie niemiecka) zorganizowanych na Rynku w okresie plebiscytowym (fot. Stefan Pierchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ◀ Ogłoszenie prasowe z katowickiego dziennika „Górnośląszak” (nr 94 z 25 kwietnia 1920 r.) z postulatami polskiej manifestacji zorganizowanej na Rynku w Katowicach 25 kwietnia 1920 r.
- > W czasie III powstania śląskiego w 1921 r. powstańcy objęli miasto cernowaniem (termin pochodzący od francuskiego słowa ‘cerner’ – otoczyć, osaczyć, okopać), czyli blokadą. Była ona dotkliwa dla ludności cywilnej ze względu na problemy z dostawą żywności i odcięcie wodociągów, ale też ograniczenie przestrzeni życiowej. W wyniku cernowania mieszkańcy zostali praktycznie uwięzieni w mieście, którego opuszczenie wymagało przepustki (**zob. s. 72–74**). Powstańcy chcieli w ten sposób wymusić na władzach miejskich i aliantach oddanie im Katowic, a także zabezpieczyć się przed atakiem z centrum miasta. Podczas blokady panowała napięta atmosfera, dochodziło do starć, potyczek i ulicznych strzelanin. Wzrosły też przestępczość i spekulacja, kwitł czarny rynek i szmuglerstwo, szerzyły się napady i kradzieże. Mieszkańcom starało się pomóc stacjonujące w mieście wojsko francuskie, które z jednej strony organizowało dla nich dostawy, a z drugiej uczestniczyło w niechlubnym procederze przemytu i łapówkarstwa. W różnym stopniu cernowaniem objęto wszystkie miasta okręgu przemysłowego. Na zdjęciu kolejki do cystern z wodą na katowickim Rynku, maj–lipiec 1921 r. (ze zbiorów Agencji Forum).

- ^ Rynek w czasie III powstania śląskiego. Przy teatrze widoczne stanowisko żołnierzy francuskich, z budką wartowniczą, samochodem ciężarowym i czołgami, maj-lipiec 1921 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).
- > 19 czerwca 1922 r. na Rynku odbyło się pożegnanie żołnierzy francuskich, którzy po wypełnieniu misji i podziale Górnego Śląska między Polskę a Niemcy opuścili Katowice. Na zdjęciu oficerowie na tle nieistniejącej już zabudowy Rynku wzdłuż Friedrichstraße (ul. Warszawskiej, m.in. fragmenty dawnych hoteli „Welt” i „Hotel de Prusse”, które zostały zniszczone w styczniu 1945 r. przez Armię Czerwoną. Obecnie w tym miejscu znajduje się gmach Spółdzielczego Domu Handlowego „Zenit” i Plac Kwiatowy). W środku kadru stoi gen. Henri Le Rond, przewodniczący Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku, po prawej gen. Stanislaus Naulin, od 23 sierpnia 1921 r. Naczelný Dowódca Wojsk Sprzymierzonych (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- > Oficerowie francuscy na Rynku w Katowicach. W tle widoczna nieistniejąca już zabudowa na rogu Grundmannstraße i Poststraße (ul. 3 Maja i Pocztowa, obecnie w tym miejscu stoi gmach Domu Prasy Śląskiej – dziś Urząd Miasta Katowice). Po lewej fragment budynku dawnego „Hotel de Prusse”, w którym po zakupie obiektu w 1899 r. przez miasto mieściła się siedziba magistratu, 19 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów NAC).

Rodacy z Katowic i okolicy!

W poniedziałek, dnia 19-go czerwca br. rano

opuszczają Francuzi
== Katowice. ==

Pożegnajmy ich kwiatami jako
naszych przyjaciół i sojuszników
Polski!

Za Komitet przyjęcia wojska polskiego:

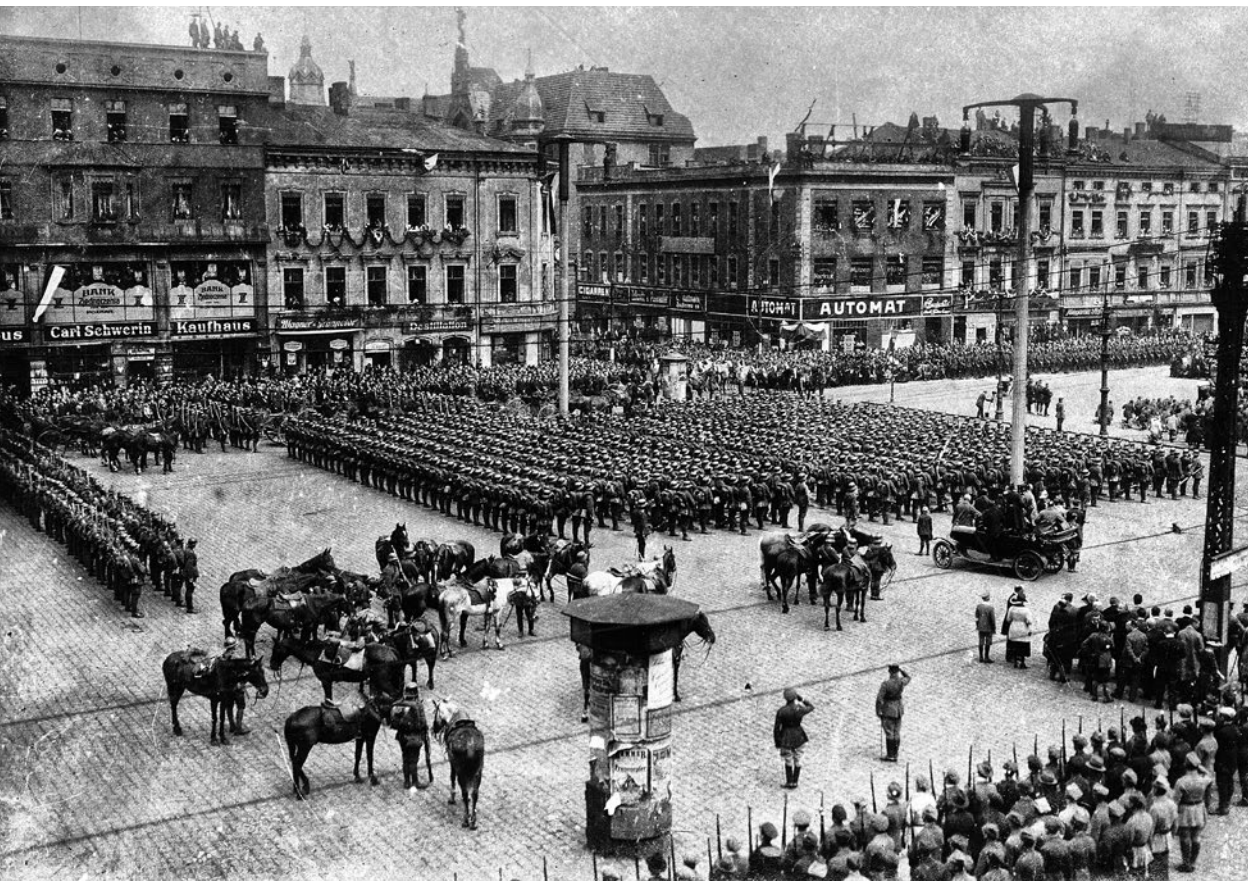
Wojciech Korfanty,
honorowy prezes.

Jeden z oddziałów wojsk francuskich opuszcza koszary o godz. 8-mej rano i przejdzie
ulicę Mikołowską i plac Wilhelma w stronę Zależa.

**O godz. 9. odbędzie się na rynku parada kompanii honorowej i po-
żegnanie oficjalne wojska za miastem.**

Potem kompanja ta uda się na ulicę Mikołowską przed szkołę obok kościoła św.
Diotra i Pawła i stamtąd w połączeniu z innym oddziałem odmaszerują do Mikołowa.

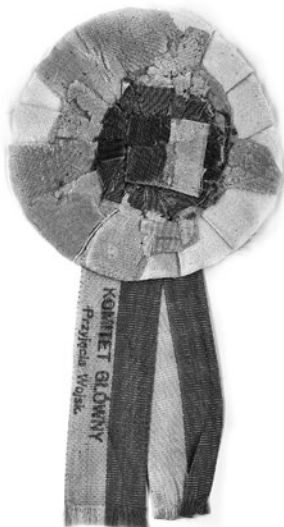
- ^ Obwieszczenie informujące o uroczystości pożegnania wojsk francuskich, firmowane przez Wojciecha Korfanteo jako honorowego prezesa Komitetu przyjęcia Wojska Polskiego. W programie znalazła się m.in. parada kompanii honorowej, 1922 r. (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

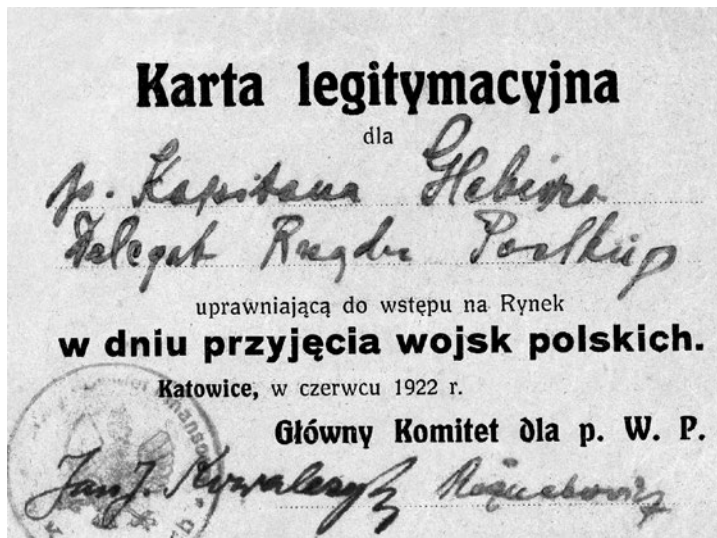

^ 20 czerwca 1922 r., dzień po podpisaniu protokołów przejęcia Katowic i powiatu katowickiego przez Polskę (**zob. s. 86–89**) oraz opuszczeniu miasta przez Francuzów, na Rynku odbyły się uroczystości powitania Wojska Polskiego. Wydarzenie to, zorganizowane z wielkim rozmachem, zainaugurowało cały proces przejmowania przez Rzeczpospolitą przyznanych jej terenów, który zakończył się dopiero 4 lipca 1920 r. w Rybniku (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ◀ Jednym z głównych bohaterów uroczystości był gen. broni Stanisław Szeptycki (z lewej, na koniu), dowodzący operacją objęcia Górnego Śląska przez Wojsko Polskie. Generał Szeptycki był szefem Inspektoratu Armii Nr IV przy Okręgu Korpusu Nr V w Krakowie, któremu podlegał administracyjnie obszar nowo powstałego województwa śląskiego. Do Katowic wjechał na czele 73 Pułku Piechoty z 23 Dywizji Piechoty, dla którego miasto stało się garnizonem (**zob. s. 76 i 156**). Po prawej na koniu gen. bryg. Kazimierz Horoszkiewicz, dowódca 23 Dywizji Piechoty. W tle widoczna nieistniejąca już zabudowa północno-zachodniej części Rynku oraz wylot ul. Adama Mickiewicza (fot. Leonard Zalega, ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).
- ◀ W czasie obchodów na płycie Rynku odbył się przegląd wojska, w którym uczestniczyli liczni goście zgromadzeni na placu oraz obserwatorzy w oknach kamienic i na dachach budynków. Na zdjęciu widok na nieistniejącą zabudowę północnej i zachodniej pierzei (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- ✓ Kokarda narodowa oraz opaska noszone podczas uroczystości wkroczenia Wojska Polskiego do Katowic (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

- ^ Wejściówka uprawniająca do wejścia na Rynek (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).
- > Oficjalne uroczystości zespolenia Górnego Śląska z Polską z udziałem m.in. przedstawicieli rządu, zorganizowano dopiero 16 lipca 1922 r. Na miejsce obchodów wybrano Katowice, jako stolicę województwa śląskiego. Po podpisaniu symbolicznego aktu objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej (**zob. s. 169**) na Rynku odbyła się defilada wojskowa. Na zdjęciu oddział żołnierzy Wojska Polskiego na tle wylotu ul. Zamkowej (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- > W żadnych z uroczystości organizowanych na okoliczność przyłączenia regionu do Rzeczypospolitej nie brał udziału Naczelnik Państwa marsz. Józef Piłsudski, który z oficjalną wizytą na Górny Śląsk przybył dopiero kilka tygodni później, pod koniec sierpnia 1922 r. W czasie trzydniowej podróży odwiedził wiele miejscowości i wręczał odznaczenia państwowe powstańcom śląskim. W Katowicach główne uroczystości odbyły się na Rynku. Na zdjęciu dekoracja weteranów, w tle istniejące do dziś kamienice przy Rynku 7 i 8, 27 sierpnia 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

KARTA

upoważniająca p. *Pranowiczowską*
do wstępu na rynek w Katowicach w dniu 27. sierpnia
1922 r. z okazji uroczystości połączonych z przybyciem
Pana Naczelnika Państwa.

Wstęp punktualnie o godzinie 10-ej

Karta niniejsza nie może być odstąpiona i nie upoważnia
ani do wprowadzenia nikogo, ani też do wkroczenia na
rynek po godzinie 10-ej minut 15.

WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE

^ Uroczystości z udziałem Józefa Piłsudskiego, 27 sierpnia 1922 r. W tle wylot ul. 3 Maja oraz fragment nieistniejącej już kamienicy, na miejscu której obecnie stoi Dom Handlowy „Skarbek” (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum Hutnictwa w Chorzowie).

< Karta uprawniająca do wejścia na Rynek na uroczystości z okazji przyjazdu Naczelnika Państwa (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

- ^ Po podziale Górnego Śląska i utworzeniu województwa śląskiego Katowice zostały jego stolicą. Na najważniejszym placu w mieście w dalszym ciągu organizowano wiece i uroczystości, w tym upamiętniające powstania śląskie. Na zdjęciu protest przeciwko niemieckiej ofensywie dyplomatycznej dotyczącej rewizji polsko-niemieckiej granicy, 15 marca 1925 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ^ Wieczorny biwak powstańców zorganizowany na Rynku (nazywanym również pl. Marszałka Józefa Piłsudskiego) w ramach obchodów osiemnastej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego. W centrum placu pali się ognisko powstańcze. Zdjęcie wykonano ze schodów teatru w stronę wylotu ul. 3 Maja, 2 maja 1939 r. (ze zbiorów NAC).

Teatr Śląski

im. Stanisława Wyspiańskiego – Teatr Miejski

Gmach Teatru Śląskiego im. Stanisława Wyspiańskiego, wybudowany według projektu Carla Moritza w latach 1905–1907 jako Teatr Miejski, zajmuje centralne miejsce we wschodniej pierzei Rynku. Przez kolejne dekady jego reprezentacyjna fasada, na której tle ustawiano ołtarze polowe lub trybuny, stanowiła główny punkt orientacyjny uroczystości, a schody (z biegiem lat przebudowane, z których usunięto latarnie) służyły za widownię bądź miejsce ceremonii i przemówień. Centralne usytuowanie gmachu, ułatwiające obserwację terenu, sprawowanie kontroli nad okolicą i będące dogodnym punktem do obrony, powodowało, że teatr i prowadzące do niego schody obsadzało wojsko. Podczas powstań śląskich w 1919 r. swoje stanowiska ulokowała tam niemiecka Reichswehra, natomiast w 1920 i 1921 r. zajęły go wojska francuskie, których zadaniem było przywrócenie w mieście spokoju i porządku. W czasie II powstania śląskiego, 19 sierpnia 1920 r., gmach i plac przed nim obsadziła francuska piechota i kawaleria. Według prasowych relacji tego dnia wieczorem doszło do konfrontacji ze wzburzonym tłumem.

Aby odstraszyć napierających, Francuzi musieli użyć broni, a do siłowego opróżniania placu ruszyła kawaleria. W wyniku starć wiele osób odniosło rany. Do rozpędzania tłumów na ulicach musiano również użyć samochodów wojskowych.

W sąsiedztwie teatru usytuowana była budka wartownicza, widoczna na wielu fotografiach z epoki, przy której służbę pełnili alianci. 19 czerwca 1922 r., po oficjalnym przekazaniu rządów przez Komisję Międzysojuszniczą i pożegnaniu wojsk opuszczających Katowice, na miejscu Francuzów stanęła warta honorowa złożona z powstańców śląskich. Dzień później zgromadzeni przy teatrze przedstawiciele polskich władz, działacze narodowi i publiczność oczekiwali na wkroczenie polskiego wojska i rozpoczęcie uroczystości powitalnych. Swoje przemówienie wygłosili tam m.in. Wojciech Korfanty oraz gen. broni Stanisław Szeptycki. Wówczas też, podczas uroczystej zmiany warty, powstańców zlurowali polscy żołnierze. Ceremonia odbyła się przy dźwiękach muzyki wojskowej i z oddaniem wzajemnych honorów. O wydarzeniach tego okresu przypomina tablica pamiątkowa na fasadzie Teatru Śląskiego (po prawej stronie od głównego wejścia), odsłonięta 20 czerwca 2022 r. z okazji setnej rocznicy włączenia części Górnego Śląska do Polski.

- Niemieckie manifestacje przeciwko oderwaniu Górnego Śląska od Niemiec, 1919 r. (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).

^ Oddziały Reichswehry na stanowisku przed teatrem podczas I powstania śląskiego, 20 sierpnia 1919 r. (fot. Willy Römer, ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

^ Uczestnicy uroczystości obserwujący ze schodów teatru wkroczenie wojsk francuskich do Katowic, 1 lutego 1920 r. (zob. s. 155–156, a także por. s. 37 i 75) (fot. Max Steckel, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

^ Francuscy żołnierze z czołgami przy budce wartowniczej, prawdopodobnie dzień plebiscytu, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów Bibliothèque Nationale de France).

< Francuscy żołnierze na stanowiskach przed teatrem, 1920–1922 (ze zbiorów Agencji Forum).

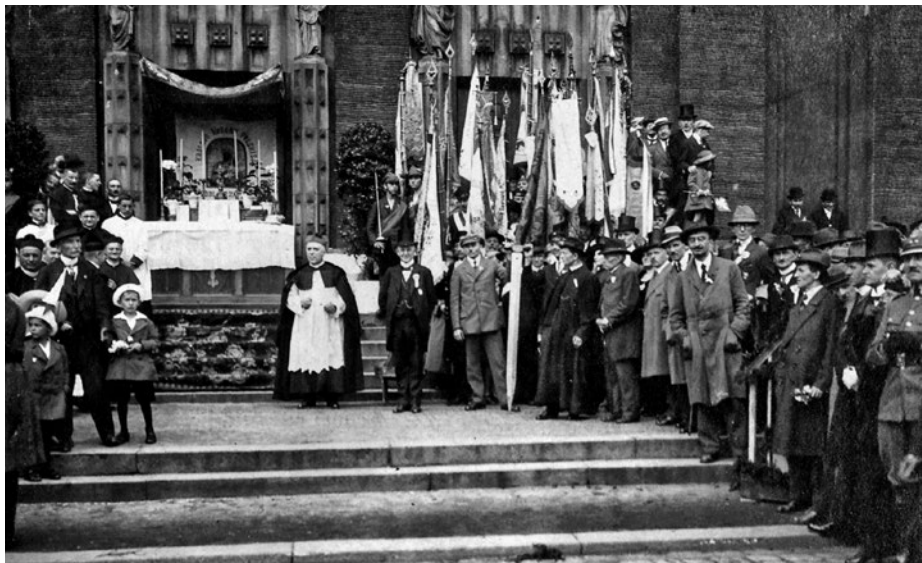

- ^ Warta powstańców na dawnym posterunku alianckim, 19 lub 20 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- > Plac przed teatrem i fasada gmachu były głównym tłem uroczystości zorganizowanych z okazji przybycia Wojska Polskiego do Katowic. Na zdjęciach uczestnicy obchodów oczekujący na ich rozpoczęcie oraz widok ogólny na Rynek z teatrem podczas mszy świętej, 20 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ◀ „Wejście wojsk polskich do Katowic”, artykuł z katowickiego dziennika „Górnoślązak”, nr 140 z 22 czerwca 1922 r.

- ^ Uroczystą mszę świętą przed ołtarzem ustawionym na schodach teatru odprawił proboszcz parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Katowicach ks. Teodor Kubina. Duchowny widoczny na zdjęciu to ks. Jan Kapica, działacz narodowy i plebiscytowy, w październiku 1921 r. mianowany przez kard. Adolfa Bertrama delegatem książęco-biskupim dla polskiej części Górnego Śląska. Na prawo od niego stoją powstańcy śląscy z katowickiego pułku Walentego Fojkisa (zob. s. 19–22), z symbolicznym mieczem, który wręczyli gen. Szeptyckiemu (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

Powstańcy powiatu katowickiego grupy Fojkisa wręczyli następnie generałowi Szeptyckiemu olbrzymi miecz stalowy w wysokości jednego metra 80, wagi około 10 kilo, jako dar grupy. Na mieczu, wykonanym w fabryce maszyn Skubali w Józefowcu, widnieje napis: „Składa się w dniu wkroczenia wojsk polskich na Górnym Śląsku, wkraczającemu generałowi powstańcy grupy Fojkisa. Czerwiec 1922”. Następowaly podpisy powstańców tej grupy.

Józef Piernikarczyk, *Illustrowana Księga Pamiątkowa Górnego Śląska*, Katowice 1923, s. 77.

Przemowa Wojciecha Korfańskiego
(ze zbiorów Wojskowego Biura
Historycznego, drugie zdjęcie
fot. Max Steckel).

- ^ Naczelnik Polski Józef Piłsudski podczas mszy świętej odprawionej w czasie wizyty w Katowicach, 27 sierpnia 1922 r. (**zob. s. 46–48**). Fotel dla marszałka ustawiono na schodach przed teatrem, naprzeciw ołtarza zainstalowanego na tle fasady gmachu. Z tyłu widoczny wylot ul. Pocztowej (fot. Stefan Pierchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- > Po 1922 r. aż do II wojny światowej na Rynku organizowano uroczystości rocznicowe i upamiętniające powstania śląskie. Na zdjęciach iluminacja gmachu teatru podczas obchodów dziesiątej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 1931 r. (ze zbiorów NAC) oraz piknik powstańczy z okazji piętnastej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 2 maja 1936 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

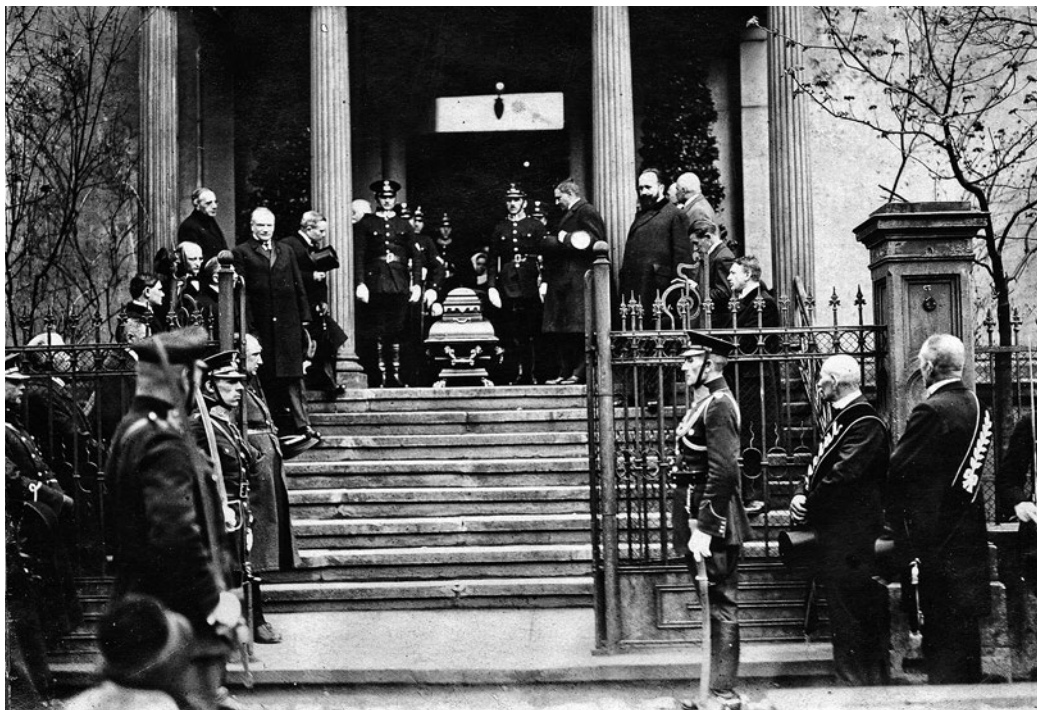
Ulica Warszawska

Friedrichstraße

Ulica Warszawska należała do głównych szlaków komunikacyjnych Katowic i łączyła miasto z sąsiednim Zawodziem, przynależącym do gminy Bogucice. Dalej na wschód trasa wiodła przez Wilhelminę i Szopienice do Mysłowic i polskiego Sosnowca. Do 1922 r. ulica nosiła nazwę Friedrichstraße (**ul. Fryderyka, na cześć Fryderyka III Hohenzollerna, zob. s. 145**). Wzniesiono przy niej kamienice mieszczańskie oraz wille bogatych przedsiębiorców i urzędników, które często z biegiem lat stały się siedzibami urzędów i instytucji. W jednej z nich, pod numerem 7 (**zob. s. 78–91**), w okresie plebiscytowym umieszczono biura Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku, której kontrolerzy powiatowi sprawowali tymczasową władzę w mieście i w powiecie. 20 czerwca 1922 r. ul. Warszawską wkroczyło do Katowic Wojsko Polskie pod dowództwem gen. broni Stanisława Szeptyckiego. Na trasie przemarszu, wiodącej z polskiego Sosnowca przez przygraniczne Szopienice, Roździeń i Zawodzie, maszerujących żołnierzy witał szpaler mieszkańców i wybudowane przez nich oraz

- ^ Wśród willi przy ul. Warszawskiej najbardziej znana była tzw. willa Grundmanna pod nr 20. Wzniesiono ją w latach sześćdziesiątych XIX w. na skrzyżowaniu z obecną ul. Bankową, według projektu Carla Häuslera. Przez wiele lat jej właścicielem był Friedrich Wilhelm Grundmann, jeden z twórców miasta i zarządca dóbr rodziny Tiele-Wincklerów, do których należały tereny Katowic. Na jego zlecenie dokonano przebudowy budynku. Na początku 1920 r. willę zakupił Zarząd Centralny Zjednoczenia Zawodowego Polskiego. Mieściły się tam m.in. biuro i mieszkanie prezesa oraz działacza CZZZP, a później wojewody śląskiego Józefa Rymera. Willa została rozebrana na rozkaz władz komunistycznych w 1973 r. jako „ślad germanizacji” miasta. Dziś w jej miejscu stoi gmach Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Katowicach. Na zdjęciu budynek w okresie po 1925 r., kiedy należał do diecezji katowickiej. Tymczasowo mieściła się w nim m.in. kuria biskupia oraz mieszkali biskupi August Hlond i Stanisław Adamski (ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie).

- ^ Józef Rymer zmarł niespodziewanie 5 grudnia 1922 r. W pogrzebie, który odbył się dwa dni później, uczestniczyli przedstawiciele rządu polskiego i władz wojewódzkich, liczne delegacje z województw, duchowieństwo, reprezentanci organizacji zawodowych i towarzystw ze sztandarami. Na zdjęciu wyprowadzenie trumny z willi Grundmanna, widok na wejście od strony obecnej ul. Bankowej. Z lewej strony na schodach stoją Wojciech Korfanty oraz minister spraw wewnętrznych Antoni Kamiński (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

gminy powiatu bramy powitalne. Ostatnia, najbardziej znana, wieńczyła wylot ulicy na katowicki Rynek. Po włączeniu Katowic do Polski Friedrichstraße przemianowano na Warszawską, co miało podkreślić łączność regionu z Rzeczpospolitą i jej stolicą. W 1926 r. po raz kolejny zmieniono nazwę ulicy – tym razem na cześć marsz. Józefa Piłsudskiego.

^ Kondukt pogrzebowy z trumną Józefa Rymera na ul. Warszawskiej, 7 grudnia 1922 r. W tle widoczny fragment kamienicy nr 10 (z sztyldem salonu meblowego Wilhelma Noglińskiego), w której w 1920 r. mieszkał dr Mielęcki (zob. 92-93) (fot. Max Steckel, Muzeum Hutnictwa w Chorzowie).

- ^ Przy ul. Warszawskiej 42 znajduje się willa Juliusa Hassego, katowickiego budowniczego i mistrza ciesielskiego, wzniesiona na początku lat siedemdziesiątych XIX w. według jego własnego projektu. W 1923 r. obiekt zakupiło polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych z przeznaczeniem na mieszkanie dla Felixa Calondera, prezydenta Komisji Mieszanej dla Górnego Śląska (**zob. s. 90–91**). Ze względu na problemy z adaptacją wewnątrz Calonder zdecydował się zamieszkać po niemieckiej stronie granicy i przyjął zaproszenie Guidotto Henczel von Donnersmarcka do pałacu w Świerklańcu, gdzie rezydował w „Domu Kawalera”. Ostatecznie willę w Katowicach w 1924 r. wynajęło województwo śląskie na mieszkanie dla wojewody, który wprowadził się tam po sprzedaży budynku przy ul. Warszawskiej 20 władzom kościelnym (**zob. s. 65**). Na zdjęciu wiec zorganizowany 30 kwietnia 1929 r. w proteście przeciwko napadom niemieckich bojówek na polskich artystów z zespołu operowego katowickiego teatru po ich wstępie w Opolu. Po głównej części manifestacji, która odbyła się w teatrze, zgromadzeni udali się pod willę na ul. Warszawską 42 do wojewody Michała Grażyńskiego celem wręczenia mu rezolucji (ze zbiorów NAC).

- ^ W czasie zamieszek w sierpniu 1920 r. Niemcy splądrowali i zniszczyli polskie sklepy, restauracje, redakcje gazet oraz siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki (**zob. s. 107–108, 111–113**). Jednym ze zdevastowanych wówczas lokali była objęta przez Wincentego Jana Górskiego kawiarnia „Rheingold” przy ul. Warszawskiej 32. Górski był znanym w polskim środowisku restauratorem, który wspierał działalność narodową. Wcześniej prowadził cukiernię i restaurację w hotelu „Residenz” przy ul. św. Jana 10, którą zamknął 1 sierpnia 1920 r. (**zob. s. 100–103**). Niefortunnie, na 18 sierpnia 1920 r., zaplanował otwarcie odremontowanej i przebudowanej kawiarni „Rheingold”. Mimo zniszczeń w kolejnych miesiącach nowy lokal Górskiego, podobnie jak wcześniejszy w hotelu „Residenz”, stał się miejscem spotkań polskich działaczy i organizacji. Co więcej, 30 kwietnia 1921 r. odbyła się tam tajna odprawa dowódców konspiracji wojskowej w związku z planowanym wybuchem powstania (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

- ^ Kawiarnia „Rheingold” przy ul. Warszawskiej 32 po zniszczeniach w czasie zamieszek w sierpniu 1920 r. W późniejszym okresie lokal znany był pod nazwiskiem restauratora jako „Kawiarnia Górskiego” (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Z dni pogromu w Katowicach [...] Naraz padło hasło: „Na kawiarnię Reingold”. Pochód ruszył. Razem z nim chodnikiem kroczyła zycherka. – Po jakich dwóch godzinach pochód wrócił, a uczestnicy jego nieśli nogi z rozbitych stołów, kawałki krzesel, flaszki z wina i inną zdobycz zwycięską.

„Nowiny Codzienne”, nr 185 z 27 sierpnia 1920 r.

Deskami zabite drzwi i okna wystawne tej kawiarni długo przypominały Niemcom ich „kulturę”. Z największą trudnością walcząc z brakiem gotówki, otworzył śp. W. Górski kawiarnię. Tu odbywały się nadal wszystkie zebrania polskie, a m.in. także konferencje funkcjonariuszów plebiscytowych P.P.S. co poniedziałek.

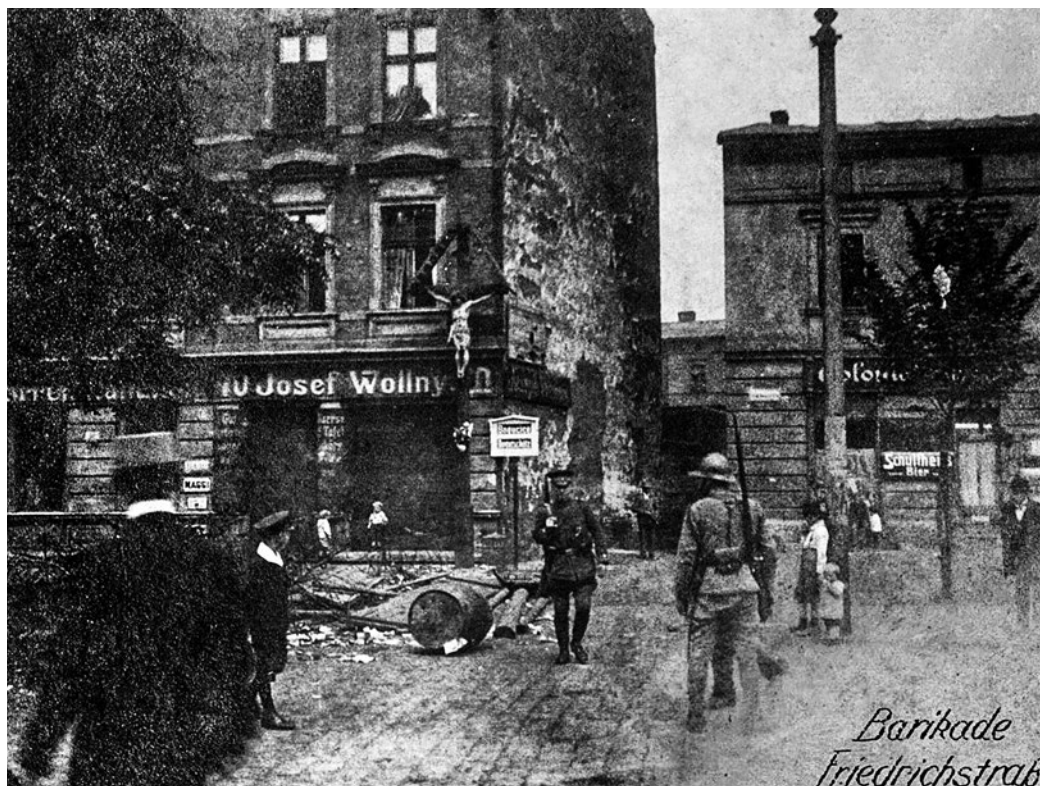
„Gazeta Robotnicza”, nr 162 z 19 lipca 1925 r.

Utrwalił mi się w pamięci dzień 30. kwietnia 1921, w którym to dniu wezwano mnie na odprawę. Odprawa odbyła się w kawiarni Górskiego w Katowicach przy dawniejszej ul. Friedrichstraße, a obecnie Marszałka Józefa Piłsudskiego. [...] Każdy z nas będący wówczas na odprawie nabrał przekonania, że o losach Górnego Śląska rozstrzygnie nie kto inny, [...], lecz sam lud, który z bronią w ręku wyrąbał granice Ojczyzny, tak bardzo wojną światową wyniszczoną. [...] Wybuch powstania nie zaskoczył żadnego z nas, byliśmy do wszystkiego przygotowani [...].

Rudolf Niemczyk, *Wspomnienia walk z czasów zdobywania i okupowania miasta Katowic podczas III. Powstania przez 3-ci pułk p. imienia Dąbrowskiego-Niemczyka*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 5.

*Barikade
Friedrichstraße*

- ▲ Barykada na granicy Katowic i Zawodzia, u wylotu ul. Warszawskiej w ul. 1 Maja (widoczna dwujęzyczna tabliczka informacyjna z nazwą miejscowości: Bogucice/Bogutschütz, do których należało Zawodzie). Przy barykadzie patrol żołnierzy alianckich. Kamienice widoczne na zdjęciu już nie istnieją, w tym miejscu rozpoczyna się dziś ul. Jerzego Dudy-Gracza, 1921 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).
- < Jako główna trasa wylotowa z miasta ul. Warszawska była silnie obstawiona przez powstańców cernujących Katowice podczas II i III powstania. Na zdjęciu barykada na granicy z Zawodziem u wylotu ul. Warszawskiej w ul. 1 Maja, najprawdopodobniej 1921 r. (ze zbiorów Bibliothèque Nationale de France i Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

[...] wydałem rozkaz dowódcom kompanji, aby zbudowano barykady na ul. Marszałka Piłsudskiego dawn. Friedrichstraße, Ferdynanda [obecnie al. Walentego Roździeńskiego – przyp. autorki], Gliwickiej koło restauracji Wismacha, ul. Kościuszki, w Brynowie i na ul. Francuskiej. [...] Około godz. 15-tej w dniu piątego maja zostałem zawezwany do barykady na ulicy Marszałka Piłsudskiego, przy której czekał na mnie komendant placu miasta Katowice mjr. wojsk francuskich Saleru, który w ostrym tonie rozkazał mi usunięcie barykad. Nie w mniej ostrym tonie odmówiłem wymienionemu wykonania jego rozkazu. Na to mjr. Saleru odjechał do Katowic.

Rudolf Niemczyk, *Wspomnienia walk z czasów zdobywania i okupowania miasta Katowic podczas III. Powstania przez 3-ci pułk p. imienia Dąbrowskiego-Niemczyka*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 5.

Ludność niemiecka w Katowicach jest spokojna, ale bezradna, niepewna i wielce podniecona. Wszyscy czynią zapasy, obawiając się rychłego braku środków żywności. U wylotu ulicy Friedrichstraße i innych ulicach, zamkniętych posterunkami powstańców, cisną się masy ciekawych Niemców. Kto chce iść do Zawodzia, Szopienic, musi uzyskać przepustkę polską. Tramwaje nie kursują. Z rozkazu francuskiej komendy wolno tylko do godziny 9-tej chodzić po ulicach i o tej godzinie zamyka się lokale. Do Katowic schroniło się kilkuset uciekinierów niemieckich i agitatorów, którzy mieli różne sprawy na sumieniu.

„Górnoślązak”, nr 106 z 11 maja 1921 r.

^ Defilada wojsk francuskich podczas uroczystości powitania aliantów w Katowicach (zob. s. 155–156, a także por. s. 37 i 55). Na zdjęciu oddział trębaczy wkraczający na Rynek z ul. Warszawskiej, 1 lutego 1920 r. Po lewej widoczny fragment gmachu teatru i sąsiadujące z nim w ciągu ulicy kamienice (fot. Max Steckel, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

- ^ 20 czerwca 1922 r. ul. Warszawską wkroczyło do Katowic Wojsko Polskie, które po powitaniu zorganizowanym na granicy Polski i obszaru plebiscytowego na moście w Szopienicach (**zob. s. 31**) przez Roździeń i Zawodzie weszło do miasta. Na zdjęciu na czele pochodu jedzie gen. broni Stanisław Szeptycki. Fotografię wykonano na wysokości ul. Warszawskiej 12, przed tzw. willą Ignatza Grünfelda – neoklasycystyczną rezydencją z 1869 r., której projektantem i pierwszym właścicielem był katowicki architekt i przedsiębiorca budowlany Ignatz (Isaac) Grünfeld (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

- ^ Wylot ul. Warszawskiej na Rynek z widokiem na bramę powitalną oraz kolumnę Wojska Polskiego, 20 czerwca 1922 r. Brama w tym miejscu stała jeszcze kilka tygodni i uświetniała m.in. uroczystości podpisania aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej 16 lipca 1922 r. (**zob. s. 169**) (fot. Max Steckel, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

Warszawska 7

siedziba alianckich kontrolerów powiatowych

Od 11 lutego 1920 r. tymczasową władzę zwierzchnią na obszarze plebiscytowym, przy zachowaniu dotychczasowej niemieckiej administracji publicznej, sprawowała Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku. Jej główna siedziba znajdowała się w Opolu i to tam rezydował przewodniczący, Francuz gen. Henri Le Rond. Z ramienia Komisji w poszczególnych powiatach górnośląskiego okręgu plebiscytowego rządu przejęli kontrolerzy powiatowi (fr. *contrôleurs du cercle*). Dla obszaru Katowic utworzono dwa takie stanowiska: kontrolera miejskiego dla miasta oraz wiejskiego dla powiatu ziemskiego. Obsadę obu zarezerwowano dla Francuzów. Biura kontrolerów ulokowano przy Friedrichstraße 7 (ul. Warszawska 7), w pokojach dużego, jednopiętrowego domu mieszkalnego z 1876 r., wzniesionego według projektu Ignatza Grünfelda i od nazwiska pierwszego właściciela nazywanego willą Sachsa. Tam też znajdował się główny odwach francuski. Przed przybyciem Francuzów w budynku swoją siedzibę miała m.in. niemiecka wojskowa komendantura kolejowa.

17 sierpnia 1920 r. przed willą doszło do ulicznych zamieszek, które przyczyniły się do wybuchu II powstania śląskiego. Tego dnia o godz. 17.00 na katowickim Rynku Niemcy zorganizowali wiec w obronie neutralności Górnego Śląska wobec toczącego się polsko-sowieckiego konfliktu. Podobne manifestacje miały się odbyć również w innych miejscowościach Górnego Śląska. W Katowicach organizatorzy zgromadzenia zapewniali miejscowego kontrolera płk. Georges'a-Jules'a Blancharda o pokojowych zamiarach. Ostatecznie zgodził się on na zgromadzenie. Wydarzenia te zapoczątkowały jedną z najbardziej burzliwych i niebezpiecznych nocy tego okresu w Katowicach. W związku z planowanym wiecem płk Blanchard zdecydował o wzmocnieniu ochrony siedziby aliantów przy Freidrichstraße 7 siłami wojska francuskiego i Sicherheitspolizei. Jednocześnie funkcjonariusze policji mieli pilnować bezpieczeństwa i porządku wśród uczestników wiecu. Tymczasem, mimo zapewnień o pokojowym charakterze, manifestacja na Rynku szybko przerodziła się w nacjonalistyczne protesty (**zob. s. 10–12, 33–34**). Podczas przemarszu uczestników, na widok funkcjonariuszy Sipo ogradzających kordonem siedzibę władz alianckich oraz znajdujących się za nimi żołnierzy francuskiej piechoty i kawalerii, sytuacja wymknęła się spod kontroli. Wzburzeni manifestanci wtoczyli się w głąb Friedrichstraße i przerwali ochronę Sipo. Nastroje podburzała dodatkowo obecność wśród tłumu uzbrojonych niemieckich bojówkarzy. Rozpoczęła się uliczna walka. W ruch poszły butelki, pałki i kostki brukowe, a na demonstrantów ruszyli francuscy kawalerzyści z szablami. Z kamienicy naprzeciw willi Sachsa rzucono granat. Podczas starć i prób wypchnięcia manifestantów z ulicy Francuzi użyli broni palnej, strzelając z karabinu maszynowego ustawionego przed wejściem do gmachu. Byli ranni i zabici, a rozruchy szybko objęły kolejne ulice. 18 sierpnia, wobec oblężenia budynku przez Niemców i ciągłego zagrożenia atakiem, płk Blanchard wydał

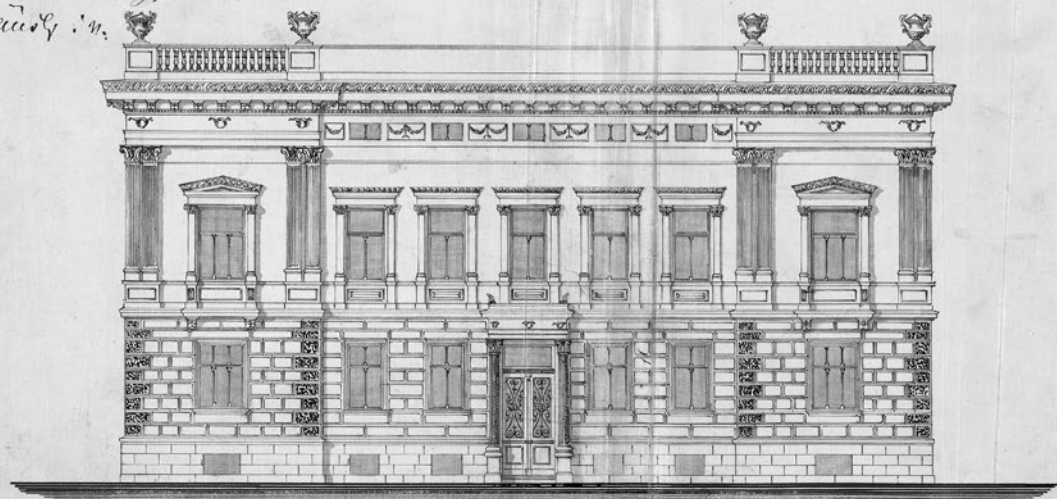
rozkaz wycofania wojsk francuskich do koszar (**zob. s. 155–157**). Sam również udał się tam wozem pancernym i pod ochroną Sipo. Gmach przy Friedrichstraße 7 zostawił pod opieką funkcjonariuszy policji bezpieczeństwa.

19 czerwca 1922 r., niemal dwa lata po dramatycznych wydarzeniach z sierpnia 1920 r., które, jak się szybko okazało, stanowiły prelude do wybuchu II powstania śląskiego, w willi przy Friedrichstraße 7 nastąpiło uroczyste podpisanie przez alianckich kontrolerów powiatowych, reprezentujących Międzysojuszniczą Komisję Rządzącą i Plebiscytową na Górnym Śląsku, dokumentów przekazania władzy nad miastem i powiatem katowickim przedstawicielom władz polskich.

- Projekt techniczny elewacji willi Sachsa autorstwa Ignatza Grünfelda, widok od strony ul. Warszawskiej, 1876 r. (ze zbiorów Archiwum Urzędu Miasta Katowice).
- Na terenie górnośląskiego obszaru plebiscytowego z ramienia Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej władzę administracyjną sprawowali wyznaczeni urzędnicy – kontrolerzy powiatowi. Mogli być nimi zarówno oficerowie wojsk sojuszniczych, jak i funkcjonariusze cywilni, reprezentujący państwo alianckie, któremu przypadła administracja na określonym terenie. W Katowicach stanowisko to przyznano Francuzom. Prócz tego urzędnicy ci posiadali zastępców. Początkowo byli oni tej samej narodowości co kontroler, później reprezentowali pozostałe państwa sojusznicze. Wraz z przybyciem aliantów na Górny Śląsk kontrolerem powiatowym miasta Katowice został pochodzący z Sedanu płk Georges-Jules Blanchard. Z kolei stanowisko kontrolera na powiat ziemski objął, trudno uchwytny w źródłach, mjr Garenne. Na zdjęciu pieczęć kontrolera powiatowego na miasto Katowice oraz podpis sprawującego tę funkcję płk. Blancharda, 31 sierpnia 1920 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Opolu).

Wohnhaus für Herrn E. Sachs in Kattowitz .

Strassen-Ansicht .

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 Meter.

H. G. 1876
Wagner
Wien

Handwritten signature

Commission Interalliée
de Gouvernement et de Plébiscite
de Haute-Silésie

Oppeln (Opole), le 9 Novembre 1920.

32/c

Le Président de la Commission
Interalliée de Gouvernement et de Plébiscite de
Haute-Silésie,

À Monsieur le Général Commandant Supérieur
des Forces Alliées de Haute-Silésie.

J'ai l'honneur de vous informer que j'ai
désigné le Commandant SALEROU pour prendre, à partir
du 10 Novembre, les fonctions de Contrôleur de Cer-
cle de KATTOWITZ-VILLE.

P. O.

Heretmarui

Sous couvert du Département Militaire.

Commission Interalliée de Gouvernement
et de Plébiscite de Haute-Silésie

DÉPARTEMENT MILITAIRE

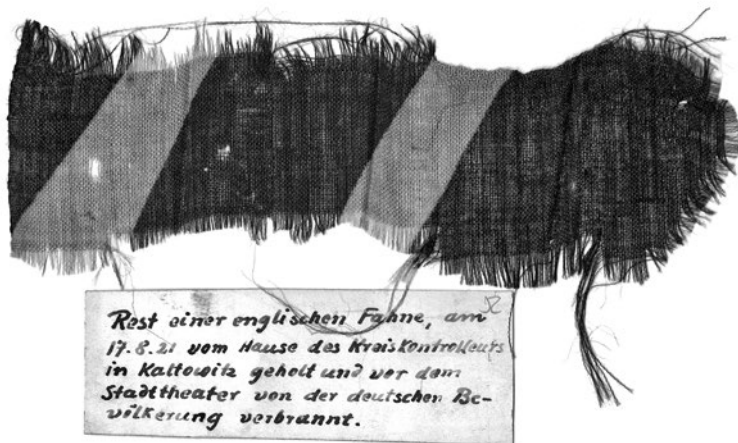
Entrée No. 111/A

Date: 9.11.20

Arrivé le 10.11.20

Arrivé le 10 Novembre 1920
N°
Signature: Bureau

- ◀ Z dniem 10 listopada 1920 r. nastąpiły zmiany personalne na obu stanowiskach kontrolerów powiatowych w Katowicach, choć niewykluczone, że już wcześniej przez jakiś czas funkcje te piastował kontroler tymczasowy. Na miejsce odwołanego płk. Blancharda mianowano dotychczasowego kontrolera miejskiego w Królewskiej Hucie mjr. Jeana Salerou. Z kolei kontrolerem na powiat wiejski został mjr Justin Antoine De Vic (nazwisko zapisywane także jako Devic). Obaj sprawowali swoje obowiązki do końca pobytu aliantów na Górnym Śląsku. Oficjalnie oddali władzę w ręce władz polskich i podpisali stosowne dokumenty 19 czerwca 1922 r. Prócz alianckich urzędników miasto i powiat, posiadające obsadę wojsk francuskich, miało również dowodzącego nimi wojskowego komendanta (zob. s. 155–156). Na zdjęciu oficjalny dokument z nominacją mjr. Salerou na stanowisko kontrolera powiatowego miejskiego w Katowicach, 9 listopada 1920 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Opolu).

- ▲ Według relacji niemieckiej prasy z wydarzeń 17 sierpnia 1920 r. w Katowicach szczególne wzburzenie wśród protestujących zapanowało późnym wieczorem, po wizycie delegacji manifestantów u płk. Blancharda, przebywającego w willi wraz z dowódcą wojskowym terenu. Żądania skierowane do aliantów o podanie budynku i złożenie broni zostały stanowczo przez nich odrzucone, co spotęgowało wściekłość tłumu. Zerwano wówczas alianckie flagi zawieszone nad wejściem do willi, a następnie spalono je przed gmachem teatru. Rozbito też budkę wartowniczą i planowano przyniesienie pojemnika z benzyną, aby podpalić gmach. Na zdjęciu zachowany fragment flagi brytyjskiej (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach, oddział w Gliwicach).

W środę wczesnie rano o 6, godzinę po zakończeniu strzelaniny, nasz przedstawiciel odbył rozmowę z kontrolerem powiatowym Katowic, płk. Blanchardem, który pozostał na głównym francuskim odwachu przy Friedrichstraße, wokół którego minionej nocy doszło do walki. W tym czasie przed tym domem, siedzibą Komisji Międzysojuszniczej, starzec zmywał kałuże krwi, drugi zaś zmiatał w duże stosy potłuczone szkło i zaprawę, które zostały odłamane strzałami. Długo trwało, aż otworzono drzwi. Gmach Międzysojuszniczej Komisji przypomina w środku obóz wojenny. Setki żołnierzy leży wokół na schodach i korytarzach. Na klatce schodowej stoją gotowe do strzału karabiny maszynowe. W pokojach śpią dziesiątki oficerów, na krzesłach, dywanach i rozciągnięci na gołej podłodze.

„Oberschlesische Volkstimme”, nr 220 z 18 sierpnia 1920 r.

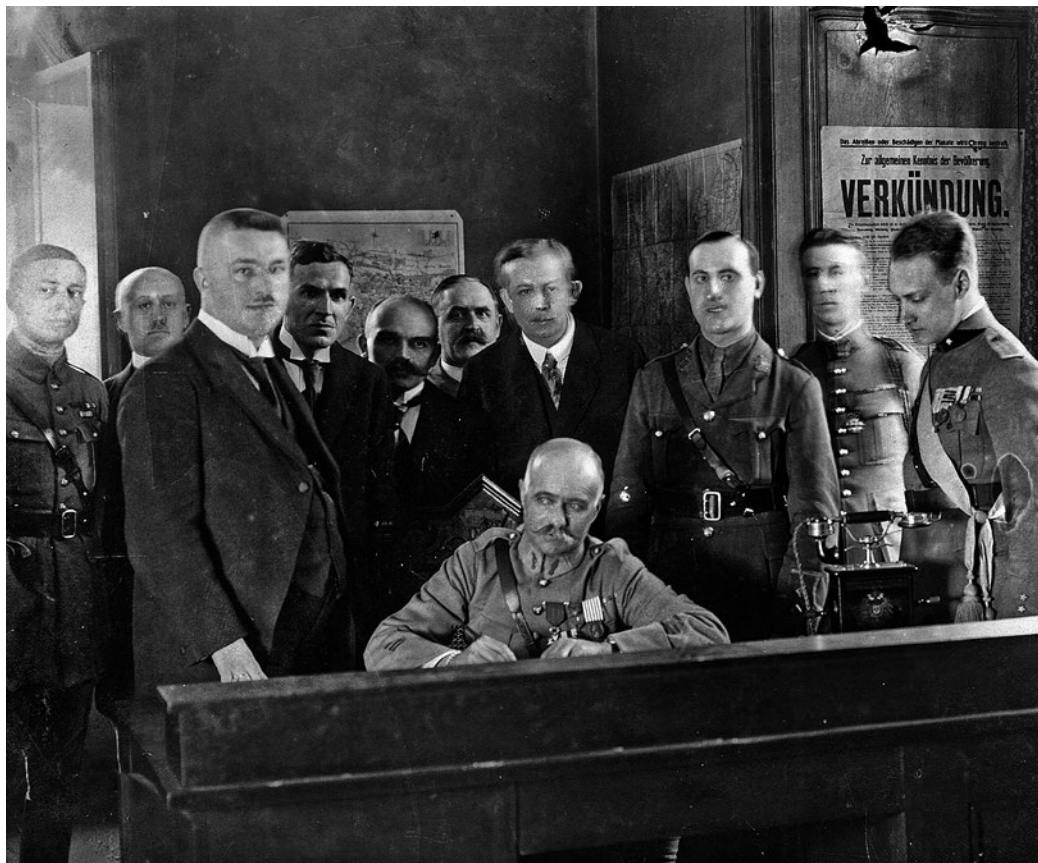

- ◀ Artykuł prasowy z francuskiego dziennika „Le Figaro”, nr 232 z 20 sierpnia 1920 r., opisujący wydarzenia w Katowicach z 17 sierpnia 1920 r.
- Uroczystość pod siedzibą kontrolerów powiatowych w Katowicach. Prawdopodobnie jest to ceremonia zawieszenia flag alianckich nad wejściem do budynku po zakończeniu zamieszek z sierpnia 1920 r. Na ulicy widoczny oddział żołnierzy francuskich, nad wejściem flagi (ze zbiorów Agencji Forum).
- Niemiecka dorożka transportująca uczestników głosowania do lokali wyborczych w dzień plebiscytu 20 marca 1921 r., zabierająca pasażera z ul. Warszawskiej. W tle widoczny gmach, w którym mieściła się siedziba alianckich urzędników w Katowicach, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

- ^ Podpisanie aktu przekazania władzy nad katowickim powiatem ziemskim przez przedstawiciela Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku. Dokument sygnuje kontroler powiatowy na powiat wiejski mjr Justin Antoine De Vic. W uroczystości wzięli udział m.in. Wojciech Korfanty (stoi trzeci od okna), pierwszy wojewoda śląski Józef Rymer (za plecami kontrolera po lewej stronie), starosta powiatu katowickiego Jan Mildner (pochylony nad podpisującym), burmistrz Katowic Alfons Górnik (stoi za Józefem Rymerem). Obecny był również mjr Salerou (drugi od okna), 19 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

^ Podpisanie aktu przekazania władzy nad Katowicami. Dokument sygnuje kontroler powiatowy na powiat miejski mjr Jean Salerou, Wokół niego stoją m.in. Alfons Górnik, Jan Mildner, Józef Rymer i Wojciech Korfanty, 19 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

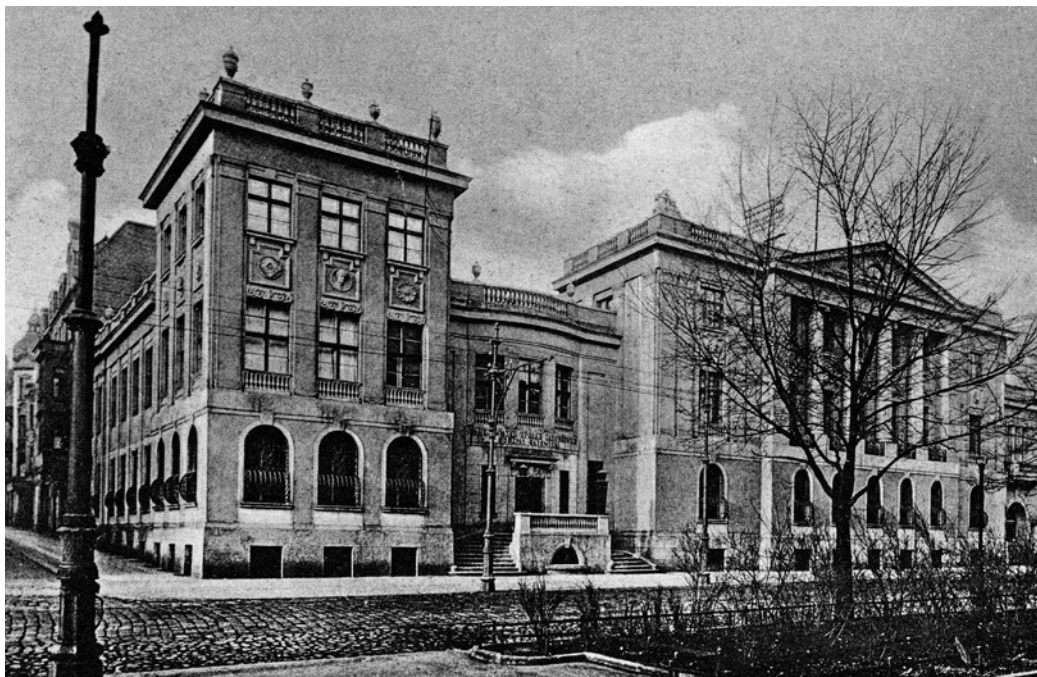

Wraz z wymarszem załogi francuskiej, który nastąpił dziś w kierunku Mikołowa, nastąpiło oficjalne przekazanie miasta pod polską administrację. Po godzinie 9.00 rano pod budynkiem Międzysojuszniczej Komisji ustawiła się kompania Francuzów. Po tym, jak kontrolerzy powiatowi dla Katowic-miasta i Katowic-powiatu ziemskiego złożyli pisemne przekazanie [władzy nad miastem i powiatem – przyp. autorki] pierwszemu burmistrzowi dr Górnikowi i staroście dr Mildnerowi, ściągnięto trzy godła państw Międzysojuszniczej Komisji przy hymnie francuskim odegranym przez orkiestrę. Zaraz potem, przy dźwiękach polskiego hymnu, zawieszono flagę polską. Specjalnie wyznaczone ku temu panie obsypały odchodzących żołnierzy kwiatami. Wśród szczególnych gości znajdował się również Korfanty. Po tym oficjalnym przekazaniu na wszystkich miejskich budynkach wywieszono polskie flagi.

„Kattowitzer Zeitung”, nr 141 z 20 czerwca 1922 r.

- < Ściągnięcie flag alianckich z dotychczasowej siedziby władz alianckich w Katowicach po podpisaniu protokołów przekazania władzy oraz wywieszenie flagi polskiej – symboliczny akt przejęcia władzy przez Rzeczpospolitą, 19 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ^ W 1913 r. willę Sachsa kupił Deutsche Volksbank, który z kolei w 1920 r. odsprzedał ją Bankowi Związku Spółek Zarobkowych z Poznania. W 1925 r. budynek poddano gruntownej przebudowie, dzięki której zyskał dzisiejszy wygląd. Od 19 września 1927 r. aż do końca swojej działalności w 1937 r. mieściły się w nim biura Komisji Mieszanej dla Górnego Śląska, której przewodniczył szwajcarski polityk Felix Calonder (wcześniej siedziba instytucji znajdowała się w kamienicy mieszkalnej, tzw. Białej Damie, przy ul. Słowackiego 22). Komisję utworzono na mocy konwencji genewskiej o Górnym Śląsku, podpisanej 15 maja 1922 r. i regulującej sprawy gospodarcze między Polską a Niemcami oraz ochrony praw mniejszości narodowych na dawnym obszarze plebiscytowym. Była jedną z dwóch międzynarodowych instytucji – obok Górnośląskiego Trybunału Rozjemczego z siedzibą w Bytomiu – służących kontrolowaniu wykonywania konwencji i rozstrzygania wynikłych na jej tle sporów. W tym samym okresie w bocznym skrzydle budynku swoją siedzibę miała również pierwsza rozgłośnia Polskiego Radia Katowice (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

^ Konwencja genewska została zawarta na 15 lat i wygasła 15 lipca 1937 r. Dzień wcześniej, w gmachu przy ul. Warszawskiej 7, odbyło się ostatnie posiedzenie Komisji Mieszanej dla Górnego Śląska. Na zdjęciu członkowie składu: drugi z lewej Adam Stebłowski, wcześniej radca w polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych, dalej prawnik Mieczysław Chmielewski, przewodniczący Felix Calonder, były landrat powiatu toszecko-gliwickiego, nadradca hr. Hans Josef Matuschka oraz dawny landrat i prezydent policji w Katowicach Gotfried Schwendy. Drugi od prawej siedzi sekretarz generalny Komisji, Szwajcar Albert Huber (ze zbiorów NAC).

Warszawska 10

mieszkanie dr. Andrzeja Mielęckiego

W kamienicy przy Friedrichstraße 10 (ul. Warszawska 10), znajdującej się naprzeciwko siedziby kontrolerów powiatowych Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku, w okresie plebiscytowym mieszkał dr Andrzej Mielęcki – polski działacz społeczny i narodowy, lekarz, członek Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki oraz rady miejskiej w Katowicach, w której przewodniczył frakcji polskiej. 17 sierpnia 1920 r., po wybuchu zamieszek (**zob. s. 79–80**), Mielęcki wyszedł z domu, aby opatrywać rannych. Rozpoznany przez uczestników rozruchów, oskarżony o rzucenie z okna mieszkania granatu, został zakatowany na śmierć. Okoliczności linczu do dziś nie zostały szczegółowo wyjaśnione, bowiem według innych relacji Mielęcki został wyciągnięty z domu siłą przez niemieckich bojówkarzy. Pretekstem było oskarżenie go o rzucenie wspomnianego granatu, który wybuchł w środku tłumu i ranił wielu manifestantów. Śmierć lekarza odbiła się szerokim echem wśród polskiego społeczeństwa na Górnym Śląsku i w historiografii wymieniana jest wśród przyczyn wy-

^ Ulica Warszawska. Na pierwszym planie kamienica nr 10, w której w okresie plebiscytowym mieszkał dr Andrzej Mielęcki, początek XX w. (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

buchu II powstania śląskiego. Uroczystości pogrzebowe Mielęckiego odbyły się 25 sierpnia 1920 r. w Sosnowcu, ponieważ alianci nie chcieli ryzykować kolejnych manifestacji na obszarze plebiscytowym, które zapewne miałyby miejsce podczas pogrzebu. Następnie ciało lekarza przewieziono do Wielkopolski, skąd pochodził i gdzie został pochowany. W Katowicach postać Mielęckiego upamiętniają dziś m.in. tablica na ścianie kamienicy, w której mieszkał, oraz pomnik ustawiony dwie parcele dalej, przy ul. Warszawskiej 14.

Rozwydrzeni demonstranci odrywali deski z wozu sanitarnego i niemi bili dr. Mieleckiego aż go zabili. Następnie wrzucili trupa do rzeki Rawy.

„Górnoślązak”, nr 189 z 20 sierpnia 1920 r.

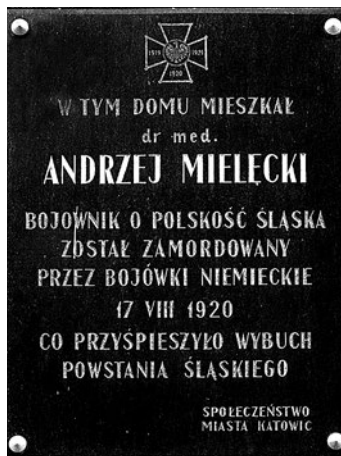

- ↗ Nekrolog dr. Andrzeja Mieleckiego, który ukazał się w lokalnej prasie polskiej, wystawiony przez Polski Komisarjat Plebiscytowy (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- ↖ Doktor Andrzej Mielecki (1864–1920) praktykę medyczną w Katowicach prowadził od 1899 r. Jego specjalizacją były choroby kobiece (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

- ^ Zdjęcie fragmentu ul. Warszawskiej, na którym krzyżykiem zaznaczono miejsce zamordowania dr. Mielęckiego (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).
- > Uroczystość odsłonięcia tablicy pamiątkowej na ścianie kamienicy przy ul. Warszawskiej 10, 1962 r. Na mównicy przemawia gen. Jerzy Ziętek, ówczesny zastępca przewodniczącego prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach (ze zbiorów NAC).

◀ Tablica na cześć dr. Mieleckiego z 1962 r. (pierwsze zdjęcie ze zbiorów NAC), obecnie zastąpiono nowszą płytą (drugie zdjęcie fot. Aleksandra Korol-Chudy).

✓ Pomnik ustawiony przed dawną willą Hugo Grünfelda z 1900 r., obecnie siedzibą Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego, upamiętniający śmierć dr. Mieleckiego, ufundowany został przez miasto Katowice i odsłonięty w 2004 r. (fot. Aleksandra Korol-Chudy).

Świętego Jana 10

Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki

W okazałej kamienicy z końca XIX w. przy Johannesstraße 10 (ul. św. Jana 10) od 1914 r. działał hotel „Residenz”, będący popularnym miejscem spotkań polskich organizacji, związków i klubów. Od sierpnia 1919 r. kontynuowało w nim swoją działalność Polskie Centralne Biuro Informacyjne dla Koalicji, zbierające informacje o niemieckich nadużyciach wobec polskiego społeczeństwa. W lutym 1920 r., po utworzeniu Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego z siedzibą w hotelu „Lomnitz” w Bytomiu, na górnośląskim obszarze plebiscytowym rozpoczęto organizację podległych mu komitetów powiatowych, okręgowych, gminnych i miejskich. Ich zadaniem było prowadzenie i koordynacja prac plebiscytowych na swoim terenie. Komitet na powiat katowicki, z kierownikiem powiatowym dr. Henrykiem Jarczykiem na czele, ulokował swoje biura w pokojach hotelu „Residenz”. Dodatkowo pod tym samym adresem działały komitet miejski, któremu także szefował dr Jarczyk, oraz okręgowy, mający w tym czasie problemy z obsadą personalną. Początkowo jego kierownikiem mianowano Józefa Sapę z Załęża, jednak

dość szybko został on usunięty ze stanowiska, a obowiązki biura okręgowego tymczasowo przejął personel powiatowy. Działalność plebiscytową przy ul. św. Jana 10 Polacy prowadzili do końca czerwca 1920 r., po czym siedziby komitetów przeniesiono do pobliskiego hotelu „Deutsches Haus” przy Heinzelstraße 1 – od 1922 r. na pamiątkę tych wydarzeń noszącej nazwę ul. Plebiscytowej (**s. 107–115**). Od 2016 r. na trzecim piętrze kamienicy przy ul. św. Jana 10 działa Przystanek Historia – Centrum Edukacyjne IPN w Katowicach im. Henryka Sławika.

- Ulica św. Jana podczas niemieckich manifestacji w Katowicach, zorganizowanych przeciwko planowanym na konferencji pokojowej w Paryżu koncepcjom oderwania Górnego Śląska od Niemiec, 18 maja 1919 r. (**zob. s. 34**). Do końca II wojny światowej ul. św. Jana miała inny charakter niż współcześnie. Obecny wyłot na Rynek zamknięty był kwartałem kamienic, które zostały spalone przez Armię Czerwoną po wkroczeniu do miasta w styczniu 1945 r. W tle widoczne są nieistniejące już budynki – obecnie w tym miejscu biegnie torowisko i zaczyna się Plac Kwiatowy. Przed nimi fragment kamienicy przy ul. św. Jana 10. Zdjęcie wykonano z ul. Dworcowej (fot. Max Steckel, ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).
- W lipcu 1919 r. gospodarzem hotelu „Residenz” został Wincenty Jan Górski, w którego gestii znalazły się również restauracja i cukiernia, reklamowane przez prowadzącego jako „jedyne polskie w mieście”. Gospodarz polecał swoje lokale na śniadania, obiady i kolacje oraz na organizację spotkań i uroczystości. Oferował koncerty artystyczne i salę bilardową, a na potrzeby towarzystw specjalnie przygotowany pokój zebrań. Gościnne progi hotelu szybko stały się popularnym miejscem spotkań polskich organizacji, związków czy stowarzyszeń. W hotelu „Residenz” powstał klub sportowy „Pogoń” (luty 1920 r.), spotykały się panie z Towarzystwa Polek, śpiewu uczyli się członkowie grup śpiewaczych, naradzali działacze związków zawodowych, a agitatorzy narodowi wygłaszali wykłady. Swoją działalność przy ul. św. Jana 10 Górski zakończył z dniem 1 sierpnia 1920 r., gdy przeniósł biznes na ul. Warszawską (**zob. s. 69–71**). Kamienica przy św. Jana 10 prawdopodobnie została wówczas sprzedana, co zakończyło rozkwit bujnego polskiego życia społeczno-politycznego w tym miejscu (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

Jedyna polska cukiernia i restauracja

Górskiego

Katowice, ulica Jana 10.

Znana pierwszorzędną kuchnię.
Własna cukiernia.

Obiady od 12 do 3. --- Kolacja od 6 do 11.

Pierwszorzędną usługę. Ceny przystępne.

Kattowitz
Johannesstraße

- ^ Widok na ul. św. Jana z kamienicą nr 10, mieszczącą hotel „Residenz”, po 1914 r.
(ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

^ Wnętrze hotelu i kawiarni „Residenz” (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

W wszystkich sprawach narodowych należy się zgłaszać p. adr.:

Polski Komisarjat Plebiscytowy

Bytom — Schliesfach 143

O ile ktoś chce osobiście powiadomić Komisarjat, niechaj się zgłosi **w Bytomiu, ul. Gliwicka, hotel „Lomnitz“**, pokój 12 (telef. 69).

Adresy biur powiatowych są następujące:

- 1) **powiat prudnicki:**
Ks. Emmanuel Krzoska, Głogówek. Biuro Rynek, hotel „Koschel“.
- 2) **powiat strzelecki:**
Apt. Konrad Habryka, Ujazd. Biuro Wielkie Strzelce, ulica Ogrodowa 6.
- 3) **powiat zabrzański:**
Dr. Bronisław Hager, Zabrze. Biuro, Hotel Kochmanna, telef. 1219.
- 4) **powiat bytomski:**
Dr. Jan Hlond, Bytom. Biuro, Hotel „Lomnitz“, II. piętro.
- 5) **powiat katowicki:**
Dr. Henryk Jarczyk. Biuro Katowice, hotel Residenz, ulica Jana 10. Telefon 590.
- 6) **powiat gliwicki:**
Feliks Orlicki, Gliwice. Biuro ul. Wilhelma 53. Telef. 1118.
- 7) **powiat tarnogórski:**
Apt. Emil Gajdas, Radzionków, ulica Starokolejowa 149. Biuro Tarn. Góry, hotel „Prinz Regent“, Neuring 1, telefon 1013.
- 8) **powiat raciborski:**
Roman Strzoda, Racibórz, ulica Głubczycka 1b. Biuro ulica Wielkie Przedmieście 38 I, telefon 769.
- 9) **powiat kozielski:**
Dr. Teofil Golus, Koźle, Rynek, drogerja Barwicki, ul. Dworcowa 12
- 10) **powiat pszczyński:**
Jan Kędzior, Pszczyna, ulica Długa 5. Biuro tamże. Telef. 48.
- 11) **powiat opolski:**
Franciszek Kurpierz, Opole, ulica Mikołaja 36 a. Biuro tamże.
- 12) **powiat lubliniecki:**
Stanisław Breliński, Patoka p. Schierokau, Biuro Lubliniec, Dom Rolniczy.
- 13) **powiat oleski:**
Dr. Kołoczek, biuro Olesno, ulica Ogrodowa, Bahnhofshotel. Telefon nr. 40.
- 14) **powiat rybnicki:** Mec. dr. Marjan Różański. Biuro Rybnik, plac kościelny 6. Telefon 1087. Dr. Różański, rynek 1. Telef. 1041.
- 15) **Królewska Huta:**
Aleksander Plec, Królewska Huta, ulica Gütlera. Biuro przy ul. Girndta 8, telef. niema, można telefonować pod 1336.
- 16) **powiat kluczborski:**
Dr. Orszulok Paweł, Kluczborek, hotel Central, rynek.
- 17) **powiat głubczycki:** Ludwik Konieczny, Głubczyce, Baderstr. 4.

- ◀ Reklama prasowa z danymi adresowymi wszystkich powiatowych komitetów plebiscytowych utworzonych na górnośląskim obszarze plebiscytowym. W powiecie katowickim powstało początkowo 37 komitetów plebiscytowych o różnej randze. Komitetowi powiatowemu podlegało 5 komitetów okręgowych, 2 miejskie, 23 gminne i 6 w obwodach dominialnych. Pierwszy zjazd ich przedstawicieli odbył się 3 kwietnia 1920 r. W kolejnych tygodniach sieć komitetów ulegała zmianom i rozbudowie (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).
- ✓ Tłum zgromadzony przed kamienicą przy ul. św. Jana 10 w związku z zarządzonym plebiscytem, marzec 1921 r. Na naczepie samochodu uczestnicy zbiorowiska trzymają niemieckie plakaty propagandowe z hasłem: „Wybierz Niemcy!” (Wählt deutsch!). Na niemieckojęzycznych szyldach przy wejściu do budynku widoczna jest informacja, że znajduje się w nim urząd kwaterunkowy dla Katowic–Roździeń–Szopienic. Punkt odprawy dla osób uprawnionych do głosowania z zagranicy. Po przybyciu do Katowic emigranci proszeni byli o zgłoszenie się do odpowiednich placówek zgodnie z miejscem swojego zakwaterowania, aby otrzymać kartę kwaterunkową (ze zbiorów Agencji Forum).

- ^ Uczestnicy plebiscytu przy wozie transportowym na ul. św. Jana przed kamienicą nr 10, marzec 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

Plebiscytowa 1

Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki,
siedziba Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku

W kamienicy z końca XIX w. przy Heinzelstraße 1 (ul. Plebiscytowa 1) w 1900 r. otwarto hotel z restauracją „Deutsches Haus”. W 1920 r. pomieszczenia w budynku wynajął Polski Komisarjat Plebiscytowy. Od 1 lipca swoją działalność kontynuowały w nim organizacje przeniesione z hotelu „Residenz” z ul. św. Jana 10 (**zob. s. 99–100**): Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki pod kierownictwem dr. Henryka Jarczyka, okręgu Katowice, któremu szefował Paweł Fojkis, oraz miejski. Biura ulokowano na piętrze obiektu. W nowym miejscu komitety te funkcjonowały aż do likwidacji Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego w Bytomiu i podległych mu placówek terenowych, przeprowadzonej po III powstaniu śląskim. 18 sierpnia 1920 r., w czasie zamieszek (**zob. s. 10–12, 79–80**), budynek został zaatakowany przez niemieckie bojówki. Szturm na Komitet odbił się głośnym echem na Górnym Śląsku i zapisał w pamięci Polaków jako przejaw brutalności i niemieckich nadużyć. Pretekstem do ataku miało być przechowywanie broni w obiekcie. W trakcie oblężenia kamienica została ostrzelana i podpalona.

Doszczętnie spłonęła wówczas działająca na parterze restauracja. Biura Komitetu splądrowano, a broniących ich pracowników aresztowała Sipo. Podczas walk zginęło pięciu Polaków, inni odnieśli rany.

Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki nie był jedyną instytucją, której siedzibę ulokowano w kamienicy hotelu „Deutsches Haus”. Swoje pomieszczenia posiadało tam także dowództwo konspiracji wojskowej powiatu katowickiego z Walentym Fojkiszem na czele, które po II powstaniu działało w obiekcie pod przykrywką teatru amatorskiego. Krótco przed plebiscytem kwaterę dowództwa przeniesiono do Szopienic. Jesienią 1921 r. w opuszczonej przez plebiscytowe instytucje kamienicy umieszczono biura Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku, powołanej do reprezentowania polskiego społeczeństwa i przygotowania administracji dla terenów, które po podziale regionu przypadły Polsce. Jej prezesem został przyszły pierwszy wojewoda śląski Józef Rymer (**zob. s. 192–193**). Po podziale regionu w przejętym przez Skarb Państwa budynku swoje biura znalazła część wydziałów Urzędu Wojewódzkiego.

Dowództwo okręgu [...] mieściło się w Deutsches Haus, na parterze. Po lewej stronie. Na drzwiach prowadzących do biura lśnił piękny napis: Teatr Amatorski im. Aleksandra Fredry. Można się było zorientować, otwierając skrzydła drzwi, że są z płyty pancерnej. Stalowe blachy, pełniące rolę okiennic, przesłaniały także trzy okna dwóch małych pokoi. Na zewnątrz wisały ozdobne firanki i portierey, nadając całości potulny wygląd. Do nich były dopasowane meble. Wzruszały stylowe kanapy na cienkich, kruchych nóżkach z filigranowymi oparciami. Na ścianach wisały afisze różnych teatrów. Brakowało własnego.

Romuald Pitera, *Gniew. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1965, s. 95.

- ^ O powiatowym Komitecie plebiscytowym przy ul. Plebiscytowej 1 i jego kierownikowi przypomina dziś nie tylko nazwa ulicy, lecz także tablica pamiątkowa umieszczona na fasadzie kamienicy (od strony ul. Wojewódzkiej), odsłonięta w 1981 r. (fot. Aleksandra Korol-Chudy).

- ^ Widok na Holteistraße (ul. Wojewódzką). Na pierwszym planie zabudowa przy skrzyżowaniu z Sachsstraße (ul. Jana Kochanowskiego). W dalszej perspektywie widoczny jest początek biegu ul. Plebiscytowej wraz z kamienicą, w której mieścił się hotel „Deutsches Haus” (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

Około godz. 8 tłum wzniecił ogień w dolnych pokojach hotelu. Gdy płomienie gaśły, przyniesiono balony napełnione płynem łatwopalnym, które eksplodowały. Następnie wdarł się tłum do wnętrza budynku i wywłókł na ulicę osoby znajdujące się w biurach Komisaryatu [...]

„Górnoślązak”, nr 189 z 20 sierpnia 1920 r.

^ Kamienica, w której mieścił się Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki, zniszczona przez atak niemieckich bojówek, widok od strony Holteistraße (ul. Wojewódzkiej), po 18 sierpnia 1920 r. (ze zbiorów Muzeum Hutnictwa w Chorzowie).

Opis napadu na Polski Komisariat Plebiscytowy ►
w Katowicach w sierpniu 1920 r., relacja Jerzego Mrowca
zamieszczona w gazecie „Powstaniec Śląski” 1935, nr 1.

^ Sala spalonej restauracji na parterze kamienicy, po 18 sierpnia 1920 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

< Biura Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki, zniszczone w czasie niemieckiego szturmu, po 18 sierpnia 1920 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów NAC).

^ Działacze plebiscytowi na ul. Plebiscytowej pod siedzibą Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki, prawdopodobnie dzień plebiscytu, 20 marca 1921 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

^ Ulica Plebiscytowa przy siedzibie Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki, prawdopodobnie dzień głosowania, 20 marca 1921 r. (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Dworcowa 9

Komisariat Plebiscytowy za Niemcami

W kamienicy przy ul. Dworcowej 9 od 1907 r. działał hotel „Central” (ówczesny adres hotelu to Bahnhofstraße 11). W maju 1920 r. rozpoczął w nim urzędowanie Komisariat Plebiscytowy za Niemcami (Plebiszit-Kommissariat für Deutschland), którego celem było organizowanie kampanii na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Niemiec. Jego kierownikiem został Kurt Urbanek, burmistrz wsi Rozbark (dziś dzielnica Bytomia). Faktyczne działania komitet zaczął prowadzić w czerwcu, a już w sierpniu przeniósł siedzibę do hotelu „Klemen” przy ul. Młyńskiej 23. W kolejnych tygodniach w miastach i powiatach obszaru plebiscytowego powstały podkomisariaty, a temu utworzonemu w Katowicach szefował nauczyciel Müller. W porównaniu z Polskim Komisariatem Plebiscytowym z siedzibą w Bytomiu działalność Komisariatu Plebiscytowego za Niemcami nie była tak dynamiczna, bowiem po stronie niemieckiej prócz niego funkcjonowały różne organizacje, komitety i związki, realizujące pracę propagandową i organizacyjną na rzecz Niemiec. W tym samym hotelu „Central” główne biuro w Ka-

^ Wejście do hotelu „Central” (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

towicach miał Związek Wiernych Ojczyźnie Górnoślązaków (Verband Heimattreuer Oberschlesier), który w okresie plebiscytowym zajmował się zarówno agitacją za Niemcami, jak i organizacją przyjazdu na plebiscyt z głębi Rzeszy Górnoślązaków uprawnionych do głosowania, tzw. emigrantów. Komisariat nie był więc – jak u Polaków – głównym i jedynym organizatorem oraz centrum działalności propagandowej. Również charyzma i rozpoznawalność Kurta Urbanka była nieporównywalnie mniejsza niż Wojciecha Korfantego. Działalność Komisariatu, w 1921 r. mieszczącego się w kolejnej już lokalizacji – w hotelu „Goldener Stern” przy Alte Dorfstraße (ul. Starowiejska) – zawieszono po III powstaniu śląskim.

- ^ Widok na hotel „Central” i sąsiadujący z nim hotel „Monopol”, ok. 1917 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).
- > Dr Kurt Urbanek (1884–1973), prawnik, burmistrz Rozbarku, od kwietnia 1920 r. niemiecki komisarz plebiscytowy. W latach 1922–1933 był starostą powiatu bytomskiego i bytomsko-tarnogórskiego. W 1933 r., po dojściu do władzy nazistów, został odwołany z funkcji i wyjechał do Berlina (rys. Willibald Krain, ze zbiorów Stiftung Haus Oberschlesien / Oberschlesisches Landesmuseum).

3.2.1921
Kassowitz Ukrain

Jo Mauck

Ulica Dworcowa

Bahnhofstraße

Ulica Dworcowa (do 1922 r. Bahnhofstraße) została wytyczona w tym samym czasie, co budowa linii kolejowej, przebiegającej przez niewielką jeszcze wieś Katowice. Odcinek Świętochłowice–Katowice–Mysłowice, kończący połączenie Górnego Śląska z Wrocławiem, oddano do użytku 3 października 1846 r. Po kilku latach funkcjonowania w Katowicach skromnego budynku dworcowego w 1859 r. otwarto gmach na wprost wylotu ul. Dyrekcyjnej (Direktionstraße). W kolejnych dekadach wielokrotnie go przebudowywano i rozbudowywano, tworząc w ten sposób cały kompleks architektoniczny i funkcjonalny. Dworzec w Katowicach stanowił jeden z najważniejszych obiektów kolejowych w regionie.

W rejonie ul. Dworcowej miały miejsce większe starcia – zarówno w czasie zamieszek poprzedzających wybuch II powstania śląskiego, jak i podczas pierwszych dni III powstania. Rozruchy, które rozpoczęły się 17 sierpnia 1920 r. na ul. Warszawskiej (**zob. 79–80**), szybko rozprzestrzeniły się i osiągnęły okolice dworca, na terenie którego znajdował się francuski posterunek

z centralą telefoniczną. Tego dnia zginął tam m.in. funkcjonariusz Sicherheitspolizei kpt. Pirmin Leist, a strona niemiecka utrzymywała, że poniósł on śmierć od francuskiej kuli. Według prasowych doniesień zastrzelono go w dworcowej hali dla pasażerów IV klasy. Również w kolejnych dniach notowano starcia w okolicach dworca, w których brali udział francuscy żołnierze atakowani przez demonstrantów.

[...] Na dworcu kolejowym zaczął tłum straż francuską i zastrzelił jednego żołnierza, a drugiego zranił. Idący na odsiecz oddział francuskich żołnierzy obsypano ogniem huraganowym. Posypały się strzały karabinowe i granaty ręczne. Dopiero z nastaniem dnia ustała strzelanina. Po stronie wojska francuskiego stwierdzono 2 zabitych, jednego ciężko rannego i 10 lżej rannych.

„Górnoślązak”, nr 189 z 20 sierpnia z 1920 r.

Po wybuchu III powstania w maju 1921 r. w okolicy ul. Dworcowej doszło do poważnych potyczek. Dworzec próbowali opierać powstańcy z batalionu Rudolfa Niemczyka, którzy zostali ostrzelani przez żołnierzy włoskich. Rannych miało zostać dziewiciu Polaków.

Wre walka na ulicach miasta Katowic, padają zdradzieckie strzały z okien domów niemieckich, a Włosi otwierają ogień z okien Hotelu Monopol na zdobywających dworzec powstańców.

Rudolf Niemczyk, *Wspomnienia walk z czasów zdobywania i okupowania miasta Katowic podczas III. Powstania przez 3-ci pułk p. imienia Dąbrowskiego-Niemczyka*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 5.

Żołnierze włoscy w niewielkiej liczbie bronili dworca rankiem 3 maja. Znaleźli się w trudnej sytuacji wobec potężnych mas insurgentów. Na dworcu stały dwa francuskie tanki. Poza tym w bezpośredniej bliskości znajdowała się główna wacha. Wszędzie wokół stały francuskie posterunki. Ale nikt nie interweniował, aby wesprzeć Włochów. Mimo tego udało im się utrzymać dworzec.

Karl Okonsky, *Die Belagerung von Kattowitz im dritten Polenaufstand 1921, Hindenburg und Zaborze 1925*, przekład S. Rosenbaum, „Fabryka Silesia. Kwartalnik” 2016, nr 2 (12).

W omawianym czasie dworzec był świadkiem nie tylko walk powstańczych, lecz także doniosłych uroczystości, związanych z przyjazdem do Katowic ważnych osobistości. W okresie plebiscytowym, a następnie w związku z obchodami rocznic przyłączenia części Górnego Śląska do Polski na peronach z honorami witano zarówno urzędników alianckich, jak i przedstawicieli polskich władz z Józefem Piłsudskim na czele. Dworzec przy ul. Dworcowej stracił swoje znaczenie wraz z wybudowaniem w 1972 r. nowego gmachu przy ul. 3 Maja.

- Ul. Dworcowa z widokiem na najstarszą część dworca kolejowego, która po dobudowaniu w latach 1906–1908 bocznych secesyjnych hal przejęła funkcje administracyjne. Po prawej stronie widoczne wejście do hali zachodniej, przeznaczonej dla pasażerów IV klasy, przed 1922 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).
- Dworzec kolejowy, lata dwudzieste XX w. Na pierwszym planie hala wschodnia, przeznaczona dla pasażerów I, II i III klasy (ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie).

- ^ Niemiecki patrol Reichswehry na ul. Dworcowej w czasie I powstania, 20 sierpnia 1919 r. (fot. Willy Römer, ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).
- > Polscy i niemieccy działacze plebiscytowi oczekujący przed dworcem na przyjazd emigrantów mających wziąć udział w głosowaniu. W środku zdjęcia, z dużym szyldem trzymanym przez dziewczynkę, stoją przedstawiciele Komisariatu Plebiscytowego za Niemcami – Związku Wiernych Ojczyźnie Górnoślązaków, kierujący do urzędu kwaterunkowego przy ul. św. Jana 10 (**zob. s. 105, 116–117**). Przy lewej krawędzi fotografii przedstawiciele Polskiego Komitetu Plebiscytowego w Katowicach. Porządku pilnuje żołnierz francuski, marzec 1921 r. (prawdopodobnie fot. Max Steckel, ze zbiorów Agencji Forum).
- > Oczekiwanie na przyjazd emigrantów, marzec 1921 r. Zdjęcie wykonano przed głównym wejściem do zachodniego pawilonu dworcowego. Widoczne są szyldy trzymane przez zgromadzonych, z polskimi i niemieckimi nazwami miejscowości: Katowice, Bogutschütz (czyli Bogucice), Zalenze (czyli Załęże) (fot. Max Steckel, ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

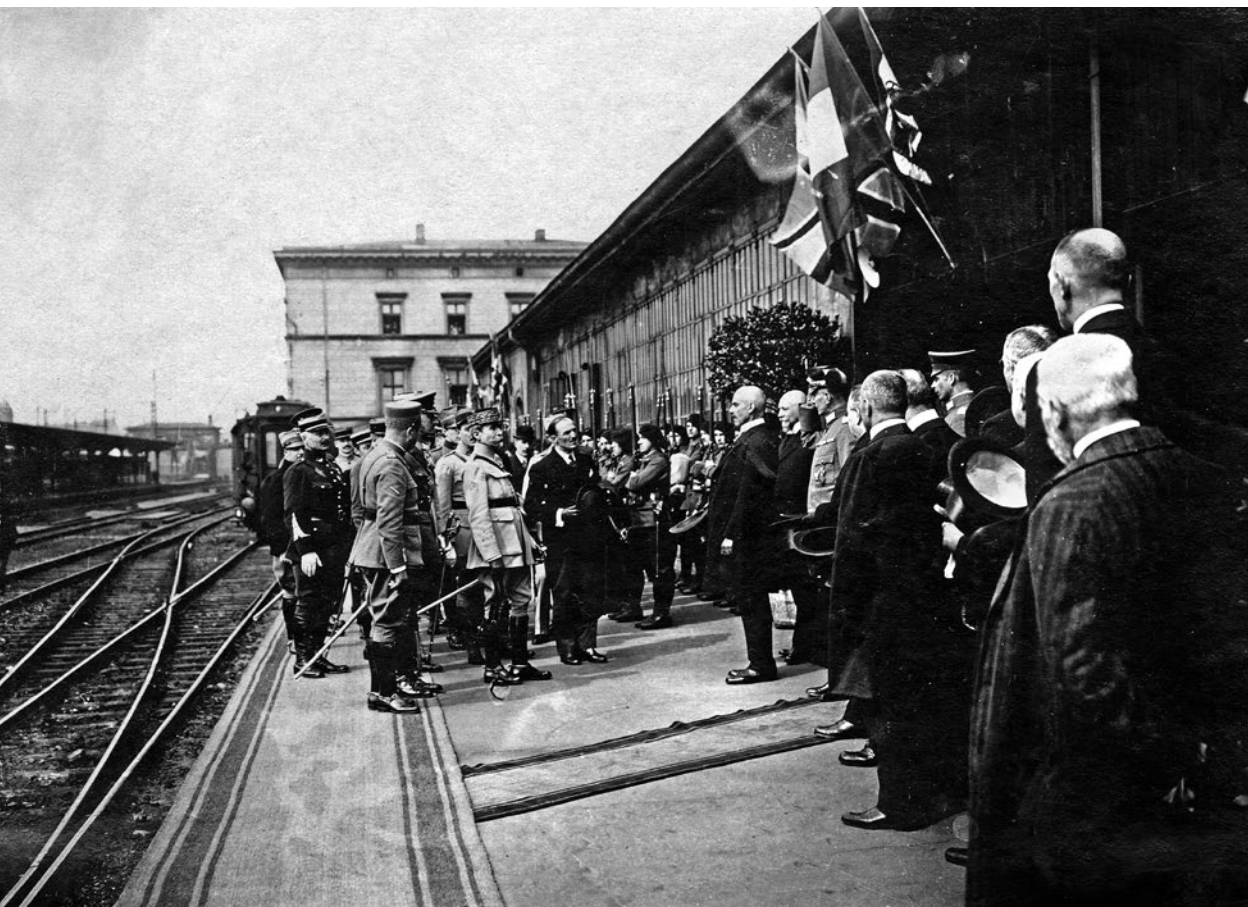
^ Niemiecki student z Wrocławia, pomagający emigrantom przybyłym na głosowanie. Zdjęcie wykonane przed dworcem w Katowicach, marzec 1921 r. (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

^ Emigranci przybyli na głosowanie idą ul. Dworcową, marzec 1921 r. (fot. Max Steckel, ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

^ Kolejka po wodę rozdzielaną w czasie cernowania miasta w przydworcowym punkcie ekspedycji przesyłek ekspresowych na ul. Tylnej Mariackiej 1 (Hintere Holtzstraße 1), maj–lipiec 1921 r. (ze zbiorów Agencji Forum).

- ^ Powitanie komisarzy Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscyto-
wej na Górnym Śląsku na peronie katowickiego dworca. Od lewej widocz-
ni m.in. gen. Alberto de Marinis, płk Harold Percival, gen. Henri Le Rond,
1920 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego
w Katowicach).

^ Powitanie przedstawicieli władz polskich, m.in. marszałka sejmu Wojciecha Trąpczyńskiego i ministra spraw wewnętrznych Antoniego Kamińskiego, w dniu podpisania aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej, 16 lipca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- △ Grupa osób na peronie, prawdopodobnie lato 1922 lub 1923 r. Widoczne są dekoracje i przystrojenie dworca polskimi flagami oraz godłami, które można też zauważyć na fotografiach z różnych uroczystości z tego okresu (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).
- Powitanie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego, który przyjechał na Górny Śląsk z okazji obchodów pierwszej rocznicy przyłączenia regionu do Polski, 17 czerwca 1923 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- Delegacja polskich działaczy oświatowych i społecznych na powitaniu prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, 17 czerwca 1923 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Dzisiaj przybył do Katowic prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Miasto ślicznie przystrojone. Na dworcu witali go przedstawiciele władz.

„Katolik”, nr 73 z 19 czerwca 1923 r.

- ^ Szpal powitalny na ul. Dworcowej z okazji gościnnego przyjazdu do Katowic gen. Henri Le Ronda, byłego szefa Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej, 15 kwietnia 1923 r. Generał odwiedził Górną Śląsk z żoną, w drodze do Krakowa, gdzie w uznaniu swoich zasług dla Polski miał odebrać honorowy doktorat praw na Uniwersytecie Jagiellońskim (fot. Stefan Pierchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Mariacka 2

redakcja pisma „Kocynder”

Po utworzeniu Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu strona polska rozpoczęła aktywną kampanię propagandową, aby przekonać uprawnionych do głosowania za przyłączeniem Górnego Śląska do Rzeczypospolitej Polskiej. Nie próżnowała też strona niemiecka. Aż do dnia plebiscytu na Górnym Śląsku toczyła się tzw. papierowa wojna, polegająca na agitowaniu za pomocą ogromnej liczby druków. Wydawano plakaty, pocztówki, znaczki, cegiełki, ulotki, przedruki, odezwy, afisze, publikacje satyryczne i różne tytuły prasowe. Zachęcano w nich do głosowania, komentowano bieżącą sytuację, atakowano i wyszydzano przeciwnika. 10 czerwca 1920 r. w Mikołowie ukazał się pierwszy numer satyrycznego pisma „Kocynder”, które stało się symbolem polskiej kampanii propagandowej. Na jego łamach za pomocą licznych ilustracji oraz tekstów prowadzono agitację za oddaniem głosu za Polską, komentowano aktualne problemy i wydarzenia, wyśmiewano niemiecki imperializm, „pruski porządek” czy politycznych rywali. Nazwa „Kocynder” oznaczała po śląsku „dowcipnisia”, „wesołka”, i takie

- < Stanisław Ligoń (1879–1954), znany jako Karlik z Kocyndra, polski malarz, pisarz i działacz kulturalny, pracownik Wydziału Prasowego Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. Współzałożyciel i główny grafik „Kocyndra”. Od 1934 r. aż do wybuchu II wojny światowej pełnił funkcję dyrektora Polskiego Radia w Katowicach (ze zbiorów NAC).
- > Strona tytułowa „Kocyndra” z jedną z najbardziej znanych grafik Stanisława Ligońa. Numer ukazał się w dniu plebiscytu górnośląskiego, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

też były materiały, które pojawiały się na stronach gazety. Humor był często dość prymitywny i rubaszny, a ogólny ton – agresywny. „Kocynder” bazował przede wszystkim na rysunkach i ilustracjach, które w ostry sposób komentowały bieżące sprawy. Uzupełniały je teksty pisane w podobnym tonie, po polsku i po śląsku. Współzałożycielami gazety byli Stanisław Ligoń, Jan Przybyła, Wiktor Polak, Józef Bednorz i Edward Rybarz. Kolejne numery wychodziły nieregularnie – jak pisali sami twórcy w podtytule: „Czasopismo wesołe – górnośląskie. Wychodzi kiedy chce i kiedy może”. Pismo szybko jednak zdobyło dużą popularność i stało się jednym z ważniejszych narzędzi propagandowych przed zbliżającym się plebiscytem. Po głosowaniu, które odbyło się 20 marca 1921 r., wydawanie „Kocyndra” kontynuowano. W 1922 r. jego redakcja znajdowała się w Katowicach w kamienicy przy ul. Mariackiej 2 (do 1922 r. Holtzestraße 2).

Nr. 26

Numer plebiscytowy. Cena pojedynczego nr. 1 mk. niem.
Bytom, 20 marca 1921.

Prenumerata kwartalna 7,50 mk.

KOCYNDER

Czasopismo wesołe-górnośląskie. Wychodzi 1-go, 10-go i 20-go każdego miesiąca

Adres redakcji i administracji: Wydawnictwo „Kocyndra”, (Karol Kozlik) Bytom, Górny Śląsk, ulica Gliwicka 10, pokój 51.

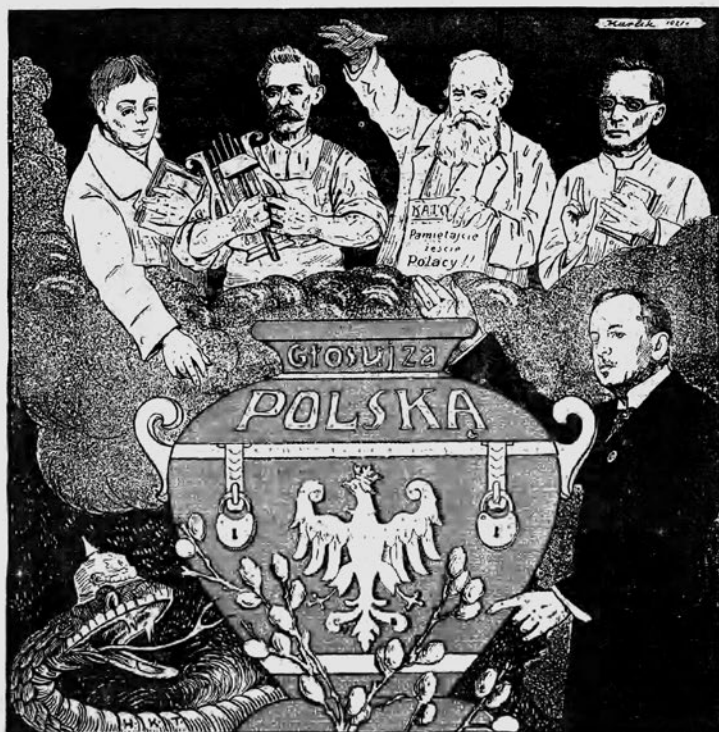
Głos przodków i Ojczyzny.

Lompa.

Ligoń.

Mirka.

X. Dąmrot.

Polski komisarz plebiscytowy Korfanty:
Głos przodków, Ojczyzny i serc Waszych polskich oraz interes własny i Waszych
potomków nakazuje Wam głosować za Polską!

Numer pamiątkowy zjednoczenia G. Śląska z Polską.

Rok III.

Katowice, dnia 20. Czerwca – 1. lipca 1922.

Nr. 14

KOCYNDER

WESOŁE - CZASOPISMO - GÓRNOŚLĄSKIE

Nr. pojed. 5 mk. n. lub 40 mk. p. Wychodził 1. i 15. każdego miesiąca. Prenum. kwart. 25 mk., miesięczna 10 mk. Zamawiać można także przez pocztę.
Adres Redakcji i Administracji: KOCYNDER, Katowice, ul. Holzowego 2II. — Nr. telefonu 1091.

Do Ciebie, Polsko, wracamy

Górnolązcy: Po wiekach niewoli, po wiekach łepimoty
I dla' nas' nadziedzi dzień wolności złotej —

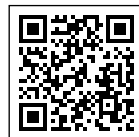
Witaj, nam, Polsko, nasza Macierzy,
Witajcie, Bracia! Cześć Wam, Żołnierze!

- ^ Strona tytułowa numeru pamiątkowego „Kocyndra”, wydanego z okazji uroczystości przejścia części Górnego Śląska przez Polskę. W tym czasie redakcja gazety mieściła się w Katowicach przy ul. Mariackiej 2. „Kocynder” ukazywał się do 1939 r. Po II wojnie światowej grupa literatów i dziennikarzy wznowiła wydawanie pisma pod tym samym tytułem, jednak nie zyskało ono poziomu swojej przedwojennej popularności. Ostatni numer ukazał się w 1958 r. (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

- ^ Z kamienicą nr 2 sąsiadował jeden z najbardziej znanych katowickich hoteli, elegancki „Savoy” (ul. Mariacka 4 i 6). Przybytek został otwarty w 1911 r. i słynął z dobrej kuchni. W okresie plebiscytowym stanowił jedno z miejsc kwaterunku oficerów alianckich pełniących służbę w regionie. Należał również do ulubionych adresów spotkań i bankietów polskich działaczy. 19 czerwca 1922 r. odbyła się tam pożegnalna kolacja dla przedstawicieli francuskiego wojska. Kolejnego dnia w hotelowej restauracji wojewoda Józef Rymer witął śniadaniem gen. Szeptyckiego, a 16 lipca 1922 r. (z okazji podpisania aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej) marsz. Wojciecha Trąmpczyńskiego (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

Zastanów się, o Ślązaku, wiersz podpisany pseudonimem ►
 „Gustlik z Kocyndra”, opublikowany w jednodniówce pamiątkowej
Plebiscyt Górnos Śląski 20 III 1921–1936. Wydawnictwo pamiątkowe
 w 15-letnią rocznicę, red. L. Łakomy, Katowice 1936.

11

Ulica 3 Maja

Grundmannstraße

Ulica 3 Maja stanowiła główną, reprezentacyjną arterię miasta od momentu jej wytyczenia w połowie XIX w. W okresie powstań śląskich i plebiscytu nosiła nazwę Grundmannstraße (dla Polaków ul. Grundmanna lub ul. Grundmańska), nadaną na cześć zasłużonego dla rozwoju Katowic Friedricha Grundmanna. Szybko nabrała wielkomiejskiego charakteru, a jej zabudowę stanowiły okazałe, reprezentacyjne kamienice mieszkalno-usługowe. Mieściły się w nich banki i instytucje finansowe, cukiernie i restauracje, eleganckie sklepy, domy towarowe i składy, a nawet kina. Jednym z bardziej znanych adresów była siedziba niemieckiej gazety „Kattowitzer Zeitung”. Pod tym tytułem pismo zaczęło się ukazywać od 1 lipca 1874 r. Jego wydawcą i właścicielem był księgarz Gottfried Siwinna. Redakcja

- Mieszkańcy Katowic czekają na wyniki plebiscytu pod siedzibą „Kattowitzer Zeitung” przy ul. 3 Maja 12, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów Stiftung Haus Oberschlesien / Oberschlesisches Landesmuseum).

gazety wraz z całym salonem wydawniczym Siwinny od 1875 r. mieściła się przy Grundmannstraße 12 (dziś ul. 3 Maja 12), w zakupionej, a następnie rozbudowanej przez niego pięciokondygnacyjnej kamienicy. Po decyzji o podziale Górnego Śląska syn i spadkobierca Gottfrieda, Carl Siwinna, sprzedał przedsiębiorstwo i przeniósł się do Berlina. „Kattowitzer Zeitung” przez cały okres międzywojenny była wydawana przez spółkę akcyjną Kattowitzer Buchdruckerei und Verlags AG. Po 1933 r. gazeta była prohitlerowskim organem prasowym mniejszości niemieckiej. Ostatni numer pisma, od września 1942 r. ukazującego się pod nazwą „Oberschlesische Zeitung”, wydano 23 stycznia 1945 r.

Grundmannstraße wytyczono tak, aby łączyła ze sobą dwa najważniejsze place w mieście: Rynek (**zob. s. 33-34**) i Wilhelmsplatz (**pl. Wilhelma, obecnie pl. Wolności, zob. s. 145-147**). Z tego też względu stała się ona naturalną trasą defilad i przemarszów organizowanych przy okazji różnych uroczystości. Ulicą Grundmańską 16 lipca 1922 r. maszerowali uczestnicy podpisania aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej, którzy po uroczystościach na boisku przy Parku im. Tadeusza Kościuszki (**zob. s. 169**) chcieli kontynuować świętowanie na Rynku. W kolejnych latach, dzięki umieszczeniu na pl. Wolności tablicy pamiątkowej ku czci poległych powstańców (**zob. s. 146**), ulica stała się główną trasą przemarszów upamiętniających wydarzenia z lat 1919–1921. Co więcej, w 1922 r. zmieniono jej nazwę na ul. 3 Maja. Wbrew popularnym skojarzeniom z rocznicą uchwalenia konstytucji z 1791 r. ma ona honorować wybuch III powstania śląskiego.

- Mieszkańcy Katowic czekają na wyniki plebiscytu pod siedzibą „Kattowitzer Zeitung” przy ul. 3 Maja 12, 20 marca 1921 r. W tle widoczny bieg ulicy w stronę pl. Wolności (ze zbiorów bpk-Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte).

[...] „Kattowitzer Zeitung” i przed wojną i w czasie wojny i obecnie zdobyła rekord w zwalczaniu polskości. Pismo to w sposób cyniczny, zuchwały i barbarzyński łyżło stale wszystko, co dla Polaka każdego jest najdroższe. Nie było obelgi, nie było kłamstwa, nie było błota, któreby to pismo nie obrzuciło polskiego społeczeństwa. – Już sam fakt, że pismo to po skandalicznej jego przeszłości wychodzi codziennie na terenie polskiego Górnego Śląska, dowodzi o dobroduszości naszych władz i naszego społeczeństwa na Śląsku.

„Ilustrowany Kurjer Codzienny”, nr 263 z 29 września 1930 r.

- ^ Fasada kamienicy przy ul. 3 Maja 12, w której znajdowała się siedziba „Kattowitzer Zeitung”, ok. 1930 r. Zarówno w okresie plebiscytowym, jak i międzywojennym gazeta znana była z antypolskich treści (ze zbiorów NAC).

^ Defilada w dniu wkroczenia Wojska Polskiego do Katowic. Zdjęcie wykonane w kierunku pl. Wolności, 20 czerwca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Plac Wolności

Pomnik Poległych Powstańców Śląskich

Plac Wolności zamyka główną, reprezentacyjną oś miejską, utworzoną przez obecne ulice 3 Maja, Warszawską i Rynek. Linia ta, wytyczona jeszcze przed nadaniem Katowicom praw miejskich, prócz charakteru centrum z biegiem lat nabrała również znaczenia symbolicznego. Omawiany plac nazwano imieniem cesarza Wilhelma I Hohenzollerna, ul. 3 Maja otrzymała nazwę po jednym z założycieli Katowic Friedrichu Grundmannie (**zob. s. 138**), a Rynek i Warszawską nazwano ku czci syna

- < Defilada podczas uroczystości podpisania aktu objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, którą odbiera gen. broni Stanisław Szeptycki (na koniu) wraz z przedstawicielami rządu oraz władz wojewódzkich. Zdjęcie wykonano na skrzyżowaniu ul. 3 Maja z obecną ul. Wawelską. W ciągu budynków widoczne są charakterystyczne szklane okna kamienicy, w której mieściła się „Kattowitzer Zeitung”, 16 lipca 1922 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- < Pochód ul. 3 Maja w czasie uroczystości pierwszej rocznicy przyłączenia Górnego Śląska do Polski, 17 czerwca 1923 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

Wilhelma I, późniejszego cesarza Fryderyka III Hohenzollerna. Podkreślono w ten sposób pielęgnowane w mieście wartości patriotyczne i kult niemieckiej monarchii. Zwieńczeniem, a zarazem wzmocnieniem tej wymownej symboliki stało się odsłonięcie 18 października 1898 r. na Wilhelmsplatz monumentu obu cesarzy – Wilhelma I i Fryderyka III, pierwszych władców zjednoczonych Niemiec. Na wysokim cokole z czerwonego granitu stanęły figury monarchów w mundurach i kaskach pułkowych, ściskające swoje prawice. Od tej pory przez kolejne dziesięciolecia plac ten, dzięki zmianom nazwy i ustawianych tam monumentów, ilustrował bieżącą sytuację polityczną miasta i regionu. 13 grudnia 1920 r. Pomnik Dwóch Cesarzy został wysadzony w powietrze, a nieznanych sprawców szukano wśród polskich działaczy i członków Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Wśród zwolenników przynależności regionu do Polski wydarzenie interpretowano alegorycznie jako zrzucenie przez miasto jarzma niemieckiego. Z eksplozji ocalał granitowy cokół, który po włączeniu Katowic do Rzeczypospolitej wykorzystano do upamiętnienia powstańców. Na pl. Wolności, nazwanym tak w 1922 r. na cześć przejścia miasta spod władzy niemieckiej pod polską administrację, powstał Pomnik Poległych Powstańców Śląskich, określany również Pomnikiem bądź Grobem Nieznanego Powstańca. Miejsce to w latach międzywojennych stało się głównym punktem upamiętniania wydarzeń z lat 1919–1921. Pomnik, odsłonięty 17 czerwca 1923 r. przez prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego, miał formę marmurowej tablicy z inskrypcją ku czci poległych oraz z kamiennym obramowaniem, w którym umieszczono piastowskiego orła i herb Katowic. Płytę, zamontowaną pod cokołem dawnego pomnika cesarzy, wykonał krakowski artysta rzeźbiarz Tadeusz Błotnicki. We wrześniu 1939 r., po zajęciu Katowic przez Niemców, tablica została zniszczona. Powróciła też niemiecka nazwa placu Wilhelmsplatz, choć były również próby przemianowania go na cześć Adolfa Hitlera.

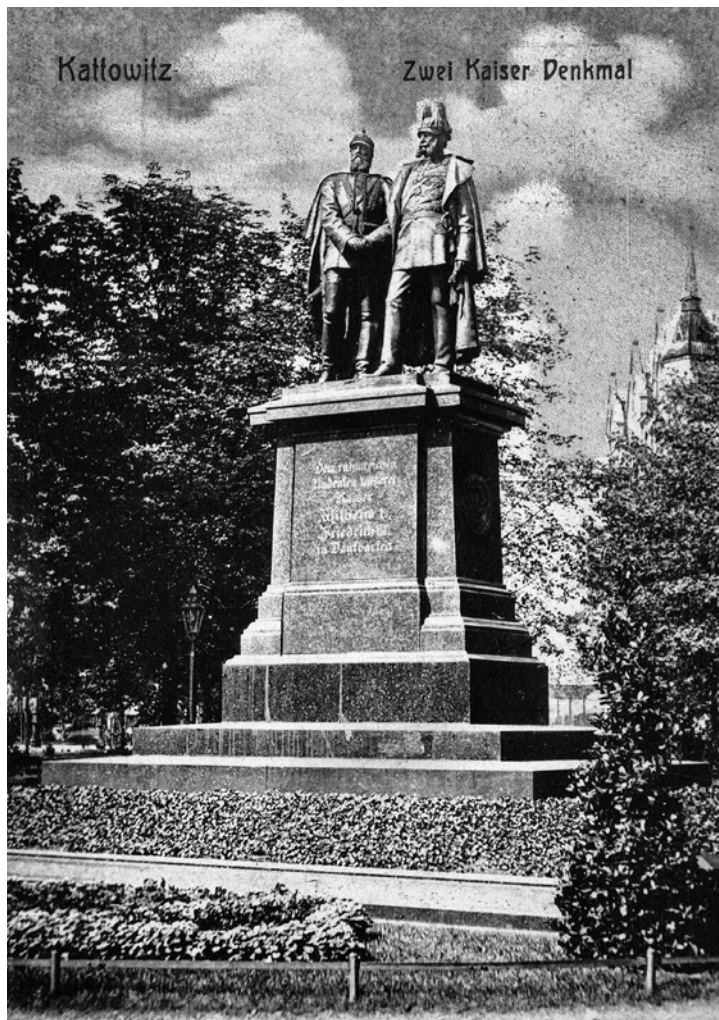
Na miejscu pomnika stanął obelisk z niemieckim orłem ze swastyką, który sygnalizował zmianę sytuacji politycznej Katowic. Wraz z końcem II wojny światowej i wkroczeniem 27 stycznia 1945 r. do miasta Armii Czerwonej doszło do kolejnych przeobrażeń. 23 lutego 1945 r. na pl. Wolności, którego przywrócona przedwojenna nazwa tym razem symbolizowała „wolność” przyniesioną przez sowieckich żołnierzy, odsłonięto obelisk wyrażający wdzięczność „wyzwolicielom”. Był to jeden z pierwszych tak reprezentacyjnych „pomników wdzięczności” na ziemiach polskich, ufundowany rzekomo przez społeczeństwo Katowic. Zaprojektował go Paweł Steller, nazywany „śląskim Dürerem”, który kilka tygodni później został aresztowany i wywieziony na roboty do obozu nr 503 w Kemerowie w ZSRS. Sam obelisk wkrótce zastąpiono nowym, bardziej monumentalnym. 29 kwietnia 1950 r. na pl. Wolności odsłonięto Pomnik Wdzięczności, zaprojektowany i wykonany przez Stanisława Marcinowa. Monument górował nad okolicą aż do maja 2014 r., kiedy z wysokiego cokołu usunięto wieńczącą go rzeźbę sowieckich żołnierzy.

We wtorek 12. bm. rozpoczęto na placu Wolności roboty około umieszczenia u podnóża cokołu dawnego pomnika cesarzy pamiątkowej tablicy ku uczczeniu poległych powstańców śląskich, która odsłonięta zostanie w niedzielę 17. bm. przez prez[ydenta] Rzeczypospolitej Wojciechowskiego. [...] Na tablicy widnieje napis: „Bohaterom, poległym w walce o wolność Górnego Śląska w powstaniach r. 1919, 1920 i 1921, obywatele polscy miasta Katowic”.

„Katolik”, nr 72 z 16 czerwca 1923 r.

Artykuł prasowy o wysadzeniu Pomnika
Dwóch Cesarzy na Wilhelmsplatz z gazety
„Polak”, nr 284 z 14 grudnia 1920 r.

- ^ Pomnik cesarzy na Wilhelmsplatz, zaprojektowany przez Felixa Görlinga, znanego rzeźbiarza i kierownika odlewni brązu Bildgiesserei H. Gladenbeck & Sohn AG w Berlinie-Friedrichshagen, gdzie również odlano rzeźbę monarchów (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

- ^ Prezydent Rzeczypospolitej Stanisław Wojciechowski odsłania tablicę poświęconą powstańcom. Uroczystość była częścią obchodów pierwszej rocznicy przyłączenia Górnego Śląska do Polski, 17 czerwca 1923 r. (fot. Stefan Pierchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ^ Karta wstępu na wydarzenie (ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).

^ Uroczystości z okazji dziesiątej rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji z udziałem członków Związku Hallerczyków, 1927 r. Między kamienicami w tle wylot ul. Sokolskiej (ze zbiorów NAC).

< Uroczystości z okazji dziesiątej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 1931 r. Widok w kierunku ul. 3 Maja (ze zbiorów NAC).

- ^ Uroczystości piętnastej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 1936 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).
- > Nocna iluminacja pomnika podczas obchodów siedemnastej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 2/3 maja 1938 r. (fot. Czesław Datka, ze zbiorów NAC).

- ^ Wojewoda śląski Michał Grażyński jako prezes honorowy Związku Powstańców Śląskich składa wieniec na płycie w czasie uroczystości poświęcenia Domu Powstańca Śląskiego w ramach obchodów osiemnastej rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, 2 maja 1939 r. (ze zbiorów NAC).
- > Uroczystość odsłonięcia „pomnika wdzięczności” dla Armii Czerwonej projektu Pawła Stellera, 23 lutego 1945 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

- ^ Przy ul. Matejki, która kończy swój bieg na pl. Wolności, w 1936 r. rozpoczęto budowę Domu Powstańca Śląskiego – siedziby Związku Powstańców Śląskich. Siedmiokondygnacyjny gmach, zaprojektowany w stylu funkcjonalizmu przez architekta Zbigniewa Rzepeckiego, poświęcono 2 maja 1939 r., w ramach obchodów osiemnastej rocznicy wybuchu III powstania. W jego murach znalazły się m.in. sklepy, kino „Zorza”, restauracja „Piwnica Śląska”, pomieszczenia zarządu i biura, sale z ekspozycją pamiątek powstańczych, siedziba redakcji gazety „Powstaniec” oraz mieszkania (ze zbiorów NAC).

Ulica Koszarowa

koszary wojsk alianckich

Od 1913 r., dla zapewnienia bezpieczeństwa na terenach przygranicznych Cesarstwa Niemieckiego, w Katowicach umieszczono 3 batalion Pułku Piechoty Keitha (1 Górnośląski) nr 22. Na potrzeby garnizonu wybudowano koszary wojskowe przy Keithstraße (dziś ul. Koszarowa). Służyły one formacjom niemieckim do czasu wejścia w życie traktatu wersalskiego. Zgodnie z jego zapisami musiały one opuścić obszar plebiscytowy w ciągu piętnastu dni od wejścia dokumentu w życie. Wszystkie inne związki o charakterze wojskowym i paramilitarnym miały zostać rozwiązane. Po wyjeździe niemieckich żołnierzy na Górny Śląsk przybyły wojska alianckie. Ich zadaniem było wsparcie Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej oraz zapewnienie ładu i porządku na podległym im terenie. Katowice znalazły się w strefie francuskiej, której trzon stanowiły oddziały 46 Dywizji Strzelców Alpejskich. Tak jak władzę cywilną w mieście sprawował aliancki kontroler powiatowy (**zob. s. 78–83**), tak władzę wojskową objął wyznaczony komendant, podległy Naczelnemu Dowódcy Wojsk Sprzymierzonych (w czasie III powstania śląskiego funkcję

tę w Katowicach pełnił płk Ardisson). Miasto zostało obsadzone przez Francuzów 1 lutego 1920 r. Żołnierzy zakwaterowano przede wszystkim w opuszczonych przez niemieckie oddziały pruskich koszarach, stanowiących główną siedzibę wojsk alianckich przez cały czas sprawowania służby w Katowicach. Okazjonalnie kwatrowali tam również żołnierze włoscy, którzy przybyli do miasta jako wsparcie w czasie zamieszek w sierpniu 1920 r. W tym czasie chronił się tam także aliancki kontroler powiatowy miasta Katowic płk Blanchard, który wycofał się z urzędowej siedziby przy Friedrichstraße 7 (**zob. s. 78–80**). Służba Francuzów w Katowicach zakończyła się 19 czerwca 1922 r. oficjalnym pożegnaniem zorganizowanym na Rynku (**zob. s. 40–42**). Oddział kwatrujący w koszarach opuścił je z samego rana i przez ul. Mikołowską oraz pl. Wilhelma odmaszerował w stronę Załęża (**zob. s. 42**). Po przejęciu władzy w mieście przez polską administrację w budynkach zakwaterowano żołnierzy 73 Pułku Piechoty Wojska Polskiego, którzy pod wodzą gen. broni Stanisława Szeptyckiego uroczyste wmaszerowali do Katowic 20 czerwca 1922 r. Miasto stało się garnizonem pułku aż do wybuchu II wojny światowej w 1939 r. Obecnie budynki koszar są siedzibą Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach oraz Oddziału Prewencji Policji w Katowicach.

W niedzielę rano około godziny 9.00 pierwsze oddziały alianckie przybyły do Katowic i zostały wyładowane na bocznicę dworca kolejowego przy Mühlstraße [ul. Młyńska]. Pociąg za pociągiem wjeżdżał na stację, raz załadowany żołnierzami, raz końmi, mułami i wozami. Rozmieszczenie przeznaczone dla Katowic składa się z 800 żołnierzy francuskich strzelców alpejskich i plutonu zaopatrzenia. Kwatery umieszczono w koszarach. Dostęp do miejsca rozładunku obsadziła niemiecka policja bezpieczeństwa, którą następnie wzmocnili żołnierze francuscy.

„Der oberschlesische Wanderer”, nr 26 z 3 lutego 1920 r.

^ Budowę koszar ukończono w 1915 r. Na zdjęciu widok na budynki w latach 1920–1922 (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

Katowice, 19 sierpnia. Francuskie wojska okupacyjne wycofały się jeszcze wczoraj wieczorem z miasta do koszar niedaleko parku południowego. Około godziny 11-tej wieczorem nie było ani jednego żołnierza francuskiego w mieście. Również kontroler powiatowy pułkownik Blanchard znajduje się w koszarach. Koszary otoczono drutem kolczastym i okopami. Gmachu francuskiej Komisji pilnuje straż bezpieczeństwa. Wśród spokojnej ludności panuje wielkie zaniepokojenie, gdyż nie mając pomocy wojskowej, czuje się niepewną życia i mienia.

„Górnoślążak”, nr 189 z 20 sierpnia 1920 r.

14

Bartosza Głowackiego 6

Kleistschule, siedziba wojsk alianckich

Prócz koszar (**zob. s. 155–157**) na cele kwaterunkowe wojsko francuskie zajęło również należący do miasta budynek szkoły powszechnej – tzw. Kleistschule (szkoła im. Heinricha von Kleista) – przy Kleiststraße (ul. Bartosza Głowackiego 6). Imponujący gmach wybudowany został w 1911 r. W czasie I wojny światowej, najprawdopodobniej już w 1914 r., tak jak wiele innych obiektów w górnośląskich miastach został wycofany z użytku szkolnego i przejęty przez wojsko, które przeznaczyło go na cele koszarowe. W pierwszej połowie 1919 r. budynek użytkował Oberschlesisches Freiwilligen-Korps (OFK, Górnośląski Korpus Ochotniczy). Formację w sile trzech batalionów utworzono w styczniu 1919 r. przy wsparciu finansowym górnośląskiego Związku Przemysłowców w celu ochrony zakładów przed strajkami i zamieszkami rewolucyjnymi. Należeli do niej górnośląscy robotnicy oraz bezrobotni, którym wypłacano pensje i gwarantowano różne zabezpieczenia finansowe. Żołnierze Korpusu wzmocnili Grenzschutz w ochronie granicy niemiecko-polskiej i patrolowali górnośląskie miasta.

Wśród Górnolązaków o polskiej świadomości narodowej zasłynęli z brutalnego zwalczania polskiego ruchu narodowego. 22 stycznia 1919 r. w Kleistschule zakwaterowano 1 batalion Korpusu, który jako pierwszy przybył do Katowic i był przeznaczony do wzmocnienia Straży Granicznej. Dodatkowo jego żołnierze zostali ulokowani w pobliskich barakach wojskowych (**zob. s. 162**). 5 lutego do miasta uroczyście wkroczył 2 batalion, który początkowo pełnił funkcje patrolowe na ulicach. W marcu 1919 r., po objęciu służby na całym przydzielonym Korpusowi odcinku granicznym, nastąpiła częściowa dyslokacja jego batalionów. W Katowicach umieszczono 3 batalion rezerwowy, a w gmachu Dyrekcji Policji przy Hardenbergstraße (ul. Jana Kilińskiego) sztab główny Korpusu z ówczesnym dowódcą formacji płk. Hoffmannem, który objął tę funkcję po mjr. Lange. Po ogłoszeniu warunków traktatu wersalskiego w czerwcu 1919 r. zapadła decyzja o likwidacji OFK. Oficjalne zakończenie służby i pożegnanie formacji odbyło się w Katowicach 14 lipca 1919 r. (**zob. s. 170-171**).

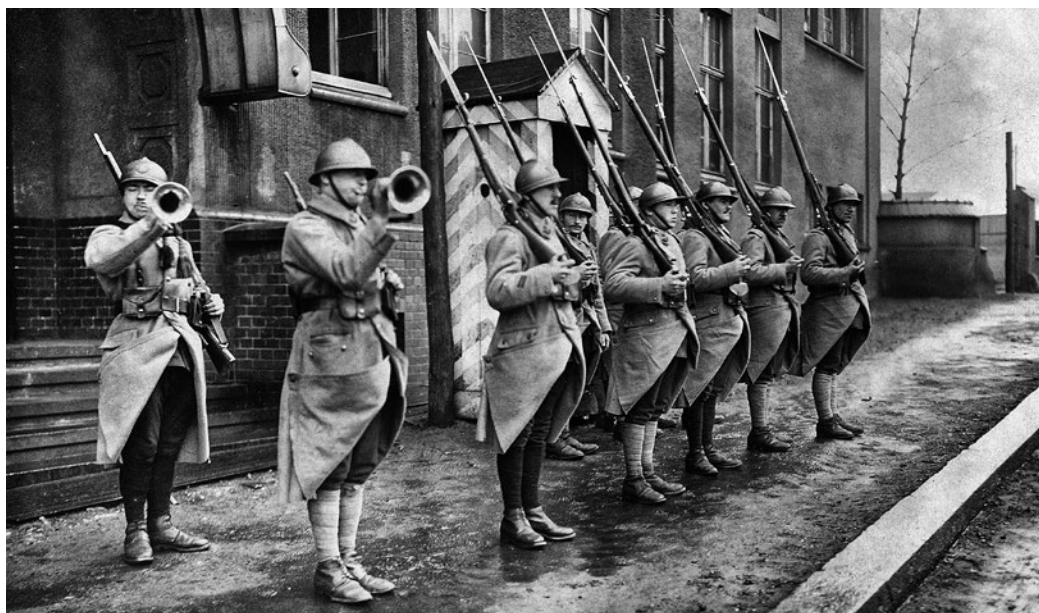
Po przybyciu do miasta alianckich wojsk sojusznicy Kleistschule, podobnie jak inne budynki użytkowane wcześniej przez niemieckie wojsko, została przejęta przez Francuzów, którzy stacjonowali w niej do końca swojego pobytu w Katowicach. Z uwagi na bliskość koszarowych baraków, w których po II powstaniu śląskim kwaterowano funkcjonariuszy Policji Górnego Śląska, w gmachu szkoły najprawdopodobniej swoją siedzibę mieli też jej alianccy dowódcy.

19 czerwca 1922 r. francuscy żołnierze, po połączeniu się z kompanią honorową, biorącą udział w uroczystościach pożegnalnych na Rynku, rozpoczęli spod szkoły wymarsz w stronę Mikołowa, ostatecznie żegnając się z Katowicami (**zob. s. 42**). Po podziale regionu w 1922 r. obiekt służył jako mieszkanie m.in. dla uchodźców i reemigrantów z niemieckiej części Górnego Śląska. Szkolne przeznaczenie odzyskał dopiero

w 1925 r. Wcześniej musiał jednak przejść gruntowny remont ze względu na zniszczenia spowodowane wojskowym i uchodźczym kwaterunkiem. Dziś w budynku mieści się II Liceum Ogólnokształcące z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Marii Konopnickiej w Katowicach.

Oddziały alianckie kwaterowały również w gmachu szkoły powszechnej przy Rütgerstraße (obecnie ul. Józefa Szafranka 5, budynki Akademii Muzycznej – Wydział Wokalno-Instrumentalny). 3 maja 1921 r. budynek bezskutecznie, wobec ostrzału Francuzów, próbowali zdobyć powstańcy z 7 kompanii batalionu Rudolfa Niemczyka. Na lepsze warunki, od samego początku pobytu w Katowicach, mogli z kolei liczyć oficerowie i urzędnicy Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej. Kwaterowano ich bowiem w mieszkaniach prywatnych lub pokojach dobrowolnie wynajmowanych od gospodarzy na terenie miasta oraz w hotelach „Savoy”, „Wiener Hof” i „Monopol”.

- Żołnierze francuscy przed wejściem do budynku szkoły przy Kleiststraße, lata 1920–1922 (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach) oraz francuska warta w tym samym miejscu (ze zbiorów NAC).

Kwartał ulic

Bartosza Głowackiego,
Józefa Poniatowskiego, Jana Kilińskiego

baraki koszarowe

W dawnych pruskich koszarach, których zabudowę stanowiły drewniane baraki otaczające plac ćwiczeniowo-apelowy, zlokalizowanych w kwartale Kleiststraße, Seydlitzstraße, Hardenbergstraße (ul. Bartosza Głowackiego, Józefa Poniatowskiego i Jana Kilińskiego) w okresie plebiscytowym miały swoją siedzibę różne formacje porządkowe pełniące służbę na terenie miasta. W pierwszej połowie 1919 r. umieszczono w nich ochotników z Górnośląskiego Korpusu Ochotniczego (**zob. s. 158–159**). Kwaterowali tam także funkcjonariusze Sicherheitspolizei. Po rozwiązaniu tej formacji po II powstaniu śląskim obiekty, podobnie jak umundurowanie i wyposażenie, przejęła nowo utworzona na jej miejsce Policja Górnego Śląska (działająca początkowo pod nazwą Policja Plebiscytowa – Abstimmungs-polizei, Apo). Nad ranem 3 maja 1921 r., po wybuchu III powstania śląskiego, koszarzy zostały zaatakowane przez powstańców z batalionu Rudolfa Niemczyka, który otrzymał zadanie opano-

^ Zbudowania koszar przy Kleiststraße przed I wojną światową, w okresie stacjonowania w nich wojska niemieckiego (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

wania miasta. Atakujący spotkali się z silnym oporem ze strony funkcjonariuszy. Ostatecznie o zwycięstwie insurgentów zdecydował ostrzał placu koszarowego, przeprowadzony przez nich z karabinów maszynowych z dachów okolicznych domów. Policjanci musieli się poddać, a powstańcy zdobyli zgromadzoną w koszarach broń i amunicję (**zob. s. 21**). Po przyłączeniu Katowic do Polski i utworzeniu Policji Województwa Śląskiego z Główną Komendą w Katowicach baraki zostały przejęte przez policjantów. Tymczasowo, z powodu braku mieszkań, skoszarowano w nich pierwszą grupę ok. dwustu funkcjonariuszy, przybyłych na Górną Śląsk w czerwcu 1922 r. i przeznaczonych do objęcia służby na terenie włączanym w granice Polski.

- ^ Alarm bojowy 18 sierpnia 1919 r. na terenie koszar dla żołnierzy 32 Brygady Reichswehry, potocznie nazywanej Grenzschutzem. Ponieważ nie istniały jeszcze zabudowania obecnej ul. Poniatowskiego, które w kolejnych latach przestłoniły widok, w tle widoczny jest gmach Kleistschule (**zob. s. 158-161**) (ze zbiorów Grzegorza Grześkowiaka).

Kompleks zabudowań, ulegający w kolejnych latach wielu przebudowom i rozbudowom, pozostał w gestii śląskiej policji aż do wybuchu II wojny światowej. W 1924 r. rozpoczęła tam działalność Komenda Rezerwy PWŚl. przy Głównej Komendzie PWŚl. W 1926 r. przekształcono ją w Komendę Szkoły PWŚl., a w 1931 r. w Komendę Rezerwy PWŚl. W tym samym miejscu

^ W czasie III powstania na terenie koszar przebywali funkcjonariusze Żandarmerii Górnego Śląska oraz Żandarmerii Polowej, utworzonych z polskich funkcjonariuszy Policji Górnego Śląska. Formacje te powstały, aby pomóc w utrzymaniu porządku na terenach zajętych przez wojska powstańcze oraz w samych oddziałach powstańczych. Na zdjęciu szwadron Żandarmerii Polowej Górnego Śląska na tle zabudowań jednego z budynków koszarowych w czasie III powstania śląskiego, maj–lipiec 1921 r. (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów NAC).

swoją siedzibę miał również Oddział Konny PWŚl. Obecnie kwartał zabudowań na terenie dawnych koszar należy do Zakładu Opieki Zdrowotnej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w Katowicach oraz Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach. Drewniane baraki koszarowe nie zachowały się do dziś dnia.

^ Oddział Techniczny Żandarmerii Polowej w Katowicach na terenie koszar w czasie III powstania śląskiego, maj–lipiec 1921 r. (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów NAC).

^ Zajęcia sportowe prowadzone dla funkcjonariuszy Policji Województwa Śląskiego, ok. 1924 r. Wokół placu ćwiczeniowego widoczne są dawne baraki koszarowe. W kolejnych latach były one sukcesywnie przebudowywane, wznoszono też nowe, murowane obiekty. Na zdjęciu widok na stronę północno-zachodnią, w tle budowa domów przy ul. Bartosza Głowackiego (ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie).

Park im. Tadeusza Kościuszki

Südpark (Park Południowy) i miejskie boisko sportowe
(boisko K.S. „Diana”)

Pod koniec XIX w. na południowych obrzeżach Katowic utworzono park miejski – Südpark (Park Południowy), który po przejściu miasta pod polską administrację oficjalnie przemianowano na Park im. Tadeusza Kościuszki. Teren ten stanowił „zielone płuca” miasta, a dzięki połączeniu go w 1912 r. linią tramwajową z centrum był celem licznych wycieczek i jednym z ulubionych miejsc wypoczynku katowiczian. Ustawiono w nim ławeczki, wytyczono alejki, nasadzono drzewa, a także wybudowano atrakcje: Wieżę Bismarcka oraz drewniany pawilon restauracyjny przy głównym wejściu. W okresie plebiscytowym w parku odbywały się różne ceremonie wojskowe, organizowano spotkania, zabawy, festyny i rauty towarzyskie, towarzyszące często ważnym uroczystościom. Po drugiej stronie przebiegającej wzdłuż założenia drogi – do 1922 r. Beatestraße, a później ul. Tadeusza Kościuszki – na początku lat dwudziestych XX w. funkcjonowało kilka obiektów sportowych, w tym boisko użytkowane przez klub piłkarski „Diana”. To na nim 16 lipca 1922 r. odbyła się symboliczna ceremonia złączenia przynajmniej części

części Górnego Śląska z resztą kraju. Na obchody, zorganizowane w stolicy nowo powstałego województwa śląskiego, specjalnym pociągiem przybyła z Warszawy liczna delegacja ministrów, wiceministrów i posłów, w tym minister spraw wewnętrznych Antoni Kamiński, reprezentujący Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego oraz rząd, a także marszałek sejmiku Wojciech Trąmpczyński. Zostali oni powitani z honorami na dworcu przez wojewodę śląskiego Józefa Rymera oraz towarzyszących mu urzędników i wojskowych (**zob. s. 129**). Główną część całonocnych obchodów, zorganizowaną na boisku, rozpoczęto od uroczystej mszy świętej przy ołtarzu polowym. Po niej nastąpił najważniejszy punkt programu – podpisanie pamiątkowego aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiący symboliczne przypieczętowanie złączenia regionu z Polską. Specjalnie na tę okoliczność przygotowano ozdobny arkusz dokumentu, o którego oprawę plastyczną zadbał Stanisław Ligoń (**zob. s. 134**). Po złożeniu na nim podpisów przez przedstawicieli rządu i władz wojewódzkich ruszył uroczysty pochód do centrum miasta, gdzie na Rynku odbyła się defilada wojskowa (**zob. s. 46–47, 144–145**) oraz kolejne, bardziej już rozrywkowe, punkty programu.

Po II wojnie światowej, mniej więcej na terenie boiska, na którym podpisano symboliczny dokument, komunistyczne władze Katowic wybudowały Halę Parkową. Do użytku oddano ją z okazji Narodowego Święta Odrodzenia Polski 22 lipca 1953 r.

- ^ 14 lipca 1919 r. na terenie parku z wielkim rozmachem zorganizowano uroczystość zakończenia służby przez Oberschlesisches Freiwilligen-Korps (**zob. s. 158–159**). Formację rozwiązano na podstawie rozkazu gen. Karla Höfera, dowódcy 32 Małej Brygady Reichswehry oraz oddziałów ochotniczych, z 24 czerwca 1919 r. Decyzja ta wiązała się z podpisaniem traktatu wersalskiego i będącą jego wynikiem koniecznością redukcji niemieckiego wojska. Podczas uroczystości w parku oddział żegnał sam gen. Höfer, który wygłosił oficjalną przemowę. Na zdjęciu dowódca odbiera defiladę maszerującego oddziału. Powrót dawnych ochotników do pracy w górnośląskim przemyśle wzbudził niezadowolenie i sprzeciw robotników. Stało się to jedną z przyczyn strajków i zamieszek, a w końcu wybuchu I powstania śląskiego (ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).
- > W uroczystości pożegnalnej korpusu wzięli udział licznie zaproszeni goście, reprezentujący władze miasta, powiatu oraz przemysłowców. Na pierwszym planie widoczny jest m.in. gen. Höfer, który stracił prawą rękę w czasie I wojny światowej (ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).
- > Przegląd formacji przez gen. Höfera podczas uroczystości pożegnalnej. W czasie III powstania śląskiego gen. Höfer był dowódcą oddziałów Selbstschutz Oberschlesien walczących z powstańcami. W latach II wojny światowej jego imię nosiła ul. Tadeusza Kościuszki, przy której znajduje się założenie parkowe (ze zbiorów Muzeum w Gliwicach).

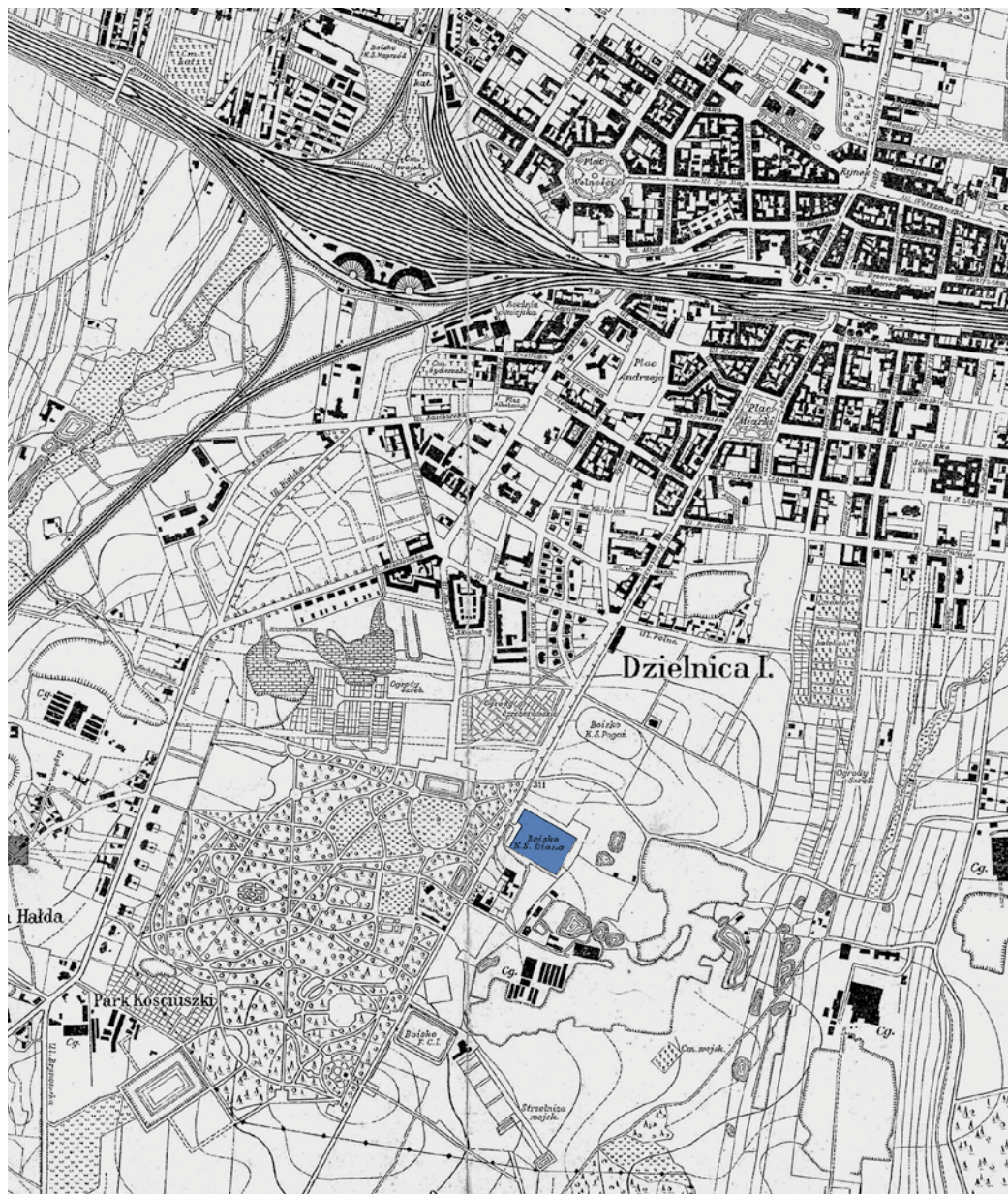
- ^ W czasie III powstania śląskiego Park Południowy był silnie obsadzony przez powstańców cernujących Katowice i kontrolujących ruch między Brynowem a Katowicami. Na zdjęciu 1 kompania 1 batalionu 3 Pułku Piechoty Rudolfa Niemczyka przed drewnianym pawilonem restauracji parkowej, maj 1921 r. Obiekt, nazywany domem koncertowym, znajdował się przy głównym wejściu do parku. Obecnie w tym miejscu stoi budynek Restauracji Patio-Park (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

^ Powstańcy z 1 kompanii 1 batalionu 3 Pułku Piechoty Rudolfa Niemczyka na terenie Parku Południowego, maj 1921 r. (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- ^ W Parku Południowym odbywały się również uroczystości organizowane przez wojska alianckie. Na zdjęciu francuska ceremonia wojskowa, 1921–1922. Uwagę zwraca szyld z polską nazwą parku. Nieoficjalne nadanie mu imienia polskiego bohatera narodowego Tadeusza Kościuszki nastąpiło w czasie III powstania śląskiego w maju 1921 r., a dokonać tego mieli sami powstańcy. Oficjalna decyzja o zmianie nazewnictwa ulic i placów w Katowicach z niemieckiego na polskie, w tym Parku Południowego, zapadła pod koniec 1922 r., po zatwierdzeniu nowych nazw przez radę miejską i Dyрекcję Policji w Katowicach (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- > Fragment „Planu Miasta Wielkich Katowic” z terenem Parku im. Tadeusza Kościuszki oraz zaznaczonym boiskiem K.S. Diana, 1926 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

PROGRAM

Uroczystości objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w Katowicach

I. W sobotę, dnia 15. lipca 1922 r.

1. Jako w wigilję dnia uroczystości odbędzie się
Capstrzyk muzyk wojsk. i cywilnych z lampionami o godzinie 8 wiecz.
Punkt zborny w rynku o godzinie 8 wieczorem.
2. **Przedstawienie w Teatrze Miejskim**
zespołu warszawskiego Teatru „Reduta“ początek o godzinie 7 1/2 wieczorem. Bliższe szczegóły podadzą afisze.

II. W niedzielę, dnia 16. lipca 1922 r.

godzina 7.30 rano: Powitanie Delegacji Stowarzyszeń z Warszawy na dworcu kolejowym,

godzina 8 rano: Powitanie na dworcu Przedstawicieli Rządu i Sejmu Polskiego,

godzina 9 rano: Na miejskim placu sportowym obok parku Kościuszki (Südpark)

Uroczyste nabożeństwo z kazaniem

Akt symboliczny przejęcia G. Śląska przez Rząd Polski i podpisanie aktu pamiątkowego,
wręczenie daru Sejmu ustawodawczego Województwu Śląskiemu,
wręczenie adresu panu Posłowi Korfiantemu

następnie

Pochód uczestn. uroczyst. do miasta

ulicami Beatestr. — Grinistr. — Mikołowską — Moltkego — pl. Wilhelma — ul. Grundmanna — na Rynek — ul. Fryderykowską,

godzina 1 w południe: Przedstawienie władz miejscowych Przedstawicielom Rządu w sali Sejmowej Województwa ul. Holtaja.

godzina 4 popoł.

koncert i zabawa ludowa

w parku Kościuszki (Südpark) i
match footballowy

pomiędzy Drużynami Sportowymi „Pogoń“ z Katowic i klubem sportowym „Strzelec“ z Wilna na boisku miejskim obok Südparku,

godzina 6 wieczorem:

Przedstawienie w Teatrze Miejskim

zespołu Teatru warszawskiego „Reduta“ (bliższe szczegóły podadzą afisze),

godzina 8 wieczorem: Odjazd warszawskich Delegacji Stowarzyszeń,

godzina 8 1/2 wieczorem: Zebranie Towarzystwie w salach „Reichshalle“ za zaproszeniami,

godzina 10.40 wieczorem: Odjazd Przedstawicieli Rządu i Sejmu do Warszawy.

Wojewódzki Komitet Uroczystości Dnia Objęcia Górnego Śląska.

- ^ Uroczystości na boisku rozpoczęły się o godz. 9.00 mszą świętą przy ołtarzu polowym. Straż przy nim pełnili dwaj powstańcy śląscy, a okolicznościowe kazanie wygłosił członek Tymczasowej Rady Wojewódzkiej, proboszcz kościoła mariackiego ks. dr Teodor Kubina. Na zdjęciu uczestnicy wydarzenia (fot. Stefan Pierzchański, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).
- < Program uroczystości objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej w Katowicach (ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach).

TRAKTAT POKOJU WIEDZY WOCARSTWAMI SPRZY-
WIERZONEMI I STOWARZYSZONEMI A NIEMCAMI POD-
PISANY W WERSALI W DNIU 28 CZERWCA 1919 R. OPARTY
NA UŚWIĘCONEJ ZASADZIE SAMOSTANOWIENIA NARODÓW
POSTAŃOWYCH W ARTYKULE 38. ODWOŁANIE SIĘ DO LUDNOŚCI
GÓRNEGO ŚLĄSKA CELEM STOWIERZENIA JEJ WOLI CO DO PRZ-
NALEŻNOŚCI PAŃSTWOWEJ. NA PODSTAWIE PLEBISYTU OD-
BYTEGO W DNIU 20 MARCA 1921 KONFERENCJA AMBASADORÓW
UPRAWOMOCNIŁA PRZEZ RADĘ RĄDZĄCĄ PÓWZIEKĄ DECY-
ZJĘ PODZIAŁU GÓRNEGO ŚLĄSKA NA PODSTAWIE KTÓREJ
ZIEMIE POWIATÓW RACIBORSKIEGO, (CZĘŚĆ) RYBNICKIEGO,
PSCZYŃSKIEGO, KATOWICKIEGO, ZABRSKIEGO, GLIWICKIEGO,
BYTOMSKIEGO (CZĘŚĆ) TARNOGÓRSKIEGO I LUBLINIECKIEGO PRZY-
ZNANO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ. KU UPAMIETRIENIU
UROCZYSTOŚCI OBCEJĄ TYCH ZIEM, KTÓRE W WYŚL WY-
RAŻONEJ WOLI LUDNOŚCI ŁĄCZĄ SIĘ Z POWROTEM Z
WACIERZĄ DOKUMENT NINIEJSZY ZOSTAŁ SPORZĄDZO-
RY PRZEZ UCZESTNIKÓW UROCZYSTOŚCI.

DZIAŁO SIĘ W KATOWICACH, DNIA SZESNASTEGO LIPCA
ROKU TYSIĄC DZIEWIECIEŚĆ DZIEDZIEŚTEGO DRUGIEGO.

Adelantado; Ministro
Rudolf von Gleditsch

Wojciech Trzaskowski.
Marek Jan Łojasiewicz.

Rudolf Paroski
Minister Presy

Charles F. Remy

B. S. Pfander's Son & Co
to their partners

"L. Sudra Maryon
 Kinder 1897"

[illegible]

Preptys
sensual die

- ^ Goście zgromadzeni na boisku wokół dywanu oraz stołu, na którym podpisywano okolicznościowy akt (fot. Stefan Pierchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

- < Na potrzeby wydarzenia przygotowano ozdobny dokument, na którym złożyło podpisy łącznie 160 osób. Składa się on z dwóch kart papieru czerpanego i ozdobnej okładki. Pierwsza strona, zawierająca słowa aktu, została wykonana przez Stanisława Ligonía (**zob. s. 134**). Tuż pod treścią podpisy złożyli minister Antoni Kamieński, marszałek sejmu Wojciech Trąmpczyński, wojewoda Józef Rymer, członkowie rządu i gen. Stanisław Szeptycki. Na następnych stronach podpisali się kolejni goście, m.in. przedstawiciele rządu, posłowie, członkowie Tymczasowej Rady Wojewódzkiej, delegaci ze Śląska i z Polski. Dokument zachował się do dziś i jest przechowywany w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach. W 2018 r. został wpisany na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata. Na zdjęciu pierwsza strona aktu (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

Na boisku ustawiony był garnizon katowicki, złożony z pułków piechoty i dywizjonu artylerii. Po bokach zajęły miejsce nieprzejrane tłumy publiczności. [...] Wyglądało to jak bajka: setki sztandarów i chorągwi – czerwonych, szafirowych, białych – stoją zwarto, twardo zarysowane, wyniosłe i są tłem doskonałym dla szarej masy wojsk, która niby skała wparła się w fale kolorowego morza. Punktem centralnym jest ołtarz na dużym wzniesieniu pod baldachimem, przybrany z wielką starannością i pięknie, z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej i Orłem Białym u szczytu.

Ks. dr Emil Szramek, *Uroczyste objęcie części Górnego Śląska przez Polskę w 1922 roku*,
Katowice 2002, s. 28–29.

W innej stronie placu na rozciągniętym dywanie – stół, wokoło krzesła i tuż zielenią ozdobiona mównica. Na stole wielka czerwona teka z napisem: Akt Zjednoczenia Górnego Śląska z Rzeczpospolitą Polską. Straż trzymają górniczy, w strojach odświętnych, o twarzach surowych i skupionym wyrazie. Jeden z nich dzierży bryłę węglową dużych rozmiarów z wprawionymi w nią złomkami żelaza, cynku, pirytu. To dar dla Warszawy i symbol oddania się ziemi śląskiej Państwu Polskiemu na służbę i ofiarę. Wokoło mnóstwo delegacji [...].

Ks. dr Emil Szramek, *Uroczyste objęcie części Górnego Śląska przez Polskę w 1922 roku*,
Katowice 2002, s. 29.

- Przed ceremonią podpisania dokumentu miały miejsce przemowy. Józef Rymer złożył śluby wierności wobec Ojczyzny i ofiarował ministrowi Kamięńskiemu symboliczną bryłkę węgla z wprawionymi kruszcami: żelazem, cynkiem i pirytem (pierwsze zdjęcie fot. Wacław Saryusz-Wolski, ze zbiorów Wojskowego Biura Historycznego). Następnie głos zabrał obdarowany, a swą wypowiedź zakończył okrzykiem na cześć ziemi śląskiej. Węgiel przekazany ministrowi leży na stole tuż obok arkusza aktu. Wokół przemawiających widoczni są m.in. marszałek sejmu Wojciech Trąmpczyński, gen. Kajetan Olszewski i gen. Stanisław Szeptycki (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów NAC).

- ^ Jako pierwszy na akcie podpisał się minister Kamiński, reprezentujący Naczelnika Państwa i rząd. Po nim swoje podpisy złożyli kolejni dygnitarze, a całą procedurę zakończono w tymczasowej siedzibie Urzędu Wojewódzkiego, w neogotyckim gmachu dawnej Królewskiej Szkoły Rzemiosła Budowlanego, a dziś Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego przy ul. Wojewódzkiej 33. Ceremonia na boisku odbywała się wśród huku dział, fanfar wojskowych i okrzyków tłumu. Na zamieszczonym kadrze na podwyższeniu za plecami podpisującego widoczny jest fotograf Stefan Pierzchański (**zob. s. 30**) (fot. Wacław Saryusz-Wolski, ze zbiorów Wojskowego Biura Historycznego).

^ 17 czerwca 1923 r. na boisku przy Parku im. Tadeusza Kościuszki obchodzono pierwszą rocznicę połączenia Górnego Śląska z Polską. Na to wydarzenie do stolicy województwa przyjechał prezydent Rzeczypospolitej Stanisław Wojciechowski (zob. s. 131, 149). Na zdjęciu uczestnicy uroczystej mszy świętej odprawionej przy ołtarzu polowym. W pierwszym rzędzie prezydent, po prawej stronie Wojciech Korfanty (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach).

Francuska 20/24

Szpital Spółki Brackiej

Górnośląska Spółka Bracka (Oberschlesischer Knappschaftsverein) z siedzibą zarządu w Tarnowskich Górach powstała w 1857 r. w celu zabezpieczenia bytu górników oraz ich rodzin na wypadek chorób i inwalidztwa. Pieniądze na ten cel, jak też na budowę szpitali i lecznic pochodziły ze składek członków. Szpital Spółki Brackiej w Katowicach, wybudowany na parceli położonej przy ówczesnej Emmastraße 34, tuż obok cmentarza katolickiego, otwarto 1 czerwca 1895 r. Dostępny był wówczas gmach główny, portiernia oraz maszynownia. Funkcjonowały cztery oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, laryngologiczny i okulistyczny. W kolejnych latach następowała sukcesywna rozbudowa obiektu, wznoszono kolejne budynki, a lecznica poszerzała zakres usług i liczbę łóżek dla chorych – przed wybuchem I wojny światowej była największym pod tym względem szpitalem Spółki. Przemianowanie Emmastraße na ul. Francuską nastąpiło w 1922 r. na pamiątkę stacjonowania w budynkach lecznicy oddziałów francuskich. W czasie sierpniowych zamieszek w 1920 r. w Katowicach, od 19 sierpnia do 9 września,

- ^ Szpital Spółki Brackiej w Katowicach, widok od strony wejścia głównego z Emmastraße (ul. Francuska), z najstarszymi budynkami kompleksu – gmachem głównym z 1895 r. oraz portiernią, ok. 1916 r. Po podziale Górnego Śląska w 1922 r. podzielono również Górnośląską Spółkę Bracką i należący do niej majątek. W międzywojennej Polsce funkcjonowała pod nazwą Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach. W czasie II wojny światowej przejęta przez władze niemieckie, po jej zakończeniu ponownie wznowiła działalność. Szpital przy ul. Francuskiej przejęła Ubezpieczalnia Społeczna w Katowicach. Spółka została ostatecznie rozwiązana w 1956 r. (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

swoją siedzibę miał tam sztab Naczelnego Dowódcy Wojsk Sprzymierzonych gen. Jules'a Gratiera (**zob. s. 10–12**). W murach szpitala przyjmował on m.in. przedstawicieli niemieckich władz miasta oraz związków zawodowych, z którymi dyskutował o bieżących wydarzeniach. Poinformował ich wówczas, że podobne próby walk w mieście będą tłumione siłą przy użyciu broni. W szpitalu Spółki Brackiej pierwszej pomocy udzielono też dr. Henrykowi Jarczykowi, kierownikowi Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki, ciężko pobitemu w czasie napadu na siedzibę instytucji w hotelu „Deutsches Haus” (**zob. s. 107–109, 198–199**). Po podziale Górnego Śląska, 8 listopada 1924 r., Jarczyk został pierwszym polskim dyrektorem tego szpitala. Funkcję sprawował do 1939 r., gdy wybuchła II wojna światowa, a on sam musiał ewakuować się do Lwowa. Po wojnie powrócił do pracy w szpitalu jako ordynator oddziału chorób wewnętrznych. Zmarł w trakcie dyżuru 9 sierpnia 1949 r. Dziś w budynku dawnej lecznicy Spółki Brackiej mieści się Samodzielny Publiczny Szpital Kliniczny im. Andrzeja Mielęckiego Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach.

Cmentarz

przy ul. Francuskiej 26

Na zabytkowym cmentarzu przy ul. Francuskiej spoczywa wiele osób zasłużonych dla dziejów Katowic, w tym powstańcy śląscy oraz działacze plebiscytowi. W centralnym punkcie nekropolii, przy Alei Zasłużonych, znajduje się okazały grobowiec, w którym pochowano Wojciecha Korfatego, polskiego komisarza plebiscytowego i dyktatora III powstania śląskiego. Korfanty zmarł 17 sierpnia 1939 r. w Warszawie, a jego pogrzeb, zorganizowany trzy dni później w Katowicach, stał się wielką manifestacją polityczną Górnos Ślązaków. Przy Alei Zasłużonych znajdują się również groby współpracowników Korfatego z Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego w Bytomiu: Konstantego Wolnego, dr. Maksymiliana Wilimowskiego czy dr. Maksymiliana Hankego, a także kierownika Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki dr. Henryka Jarczyka. Spoczywają tu również powstańcy śląscy, m.in. Robert Kula, Teofil Franciszek Pojda i jego żona Florentyna. Z kolei w pobliżu kaplicy cmentarnej ulokowany jest okazały grobowiec,

w którym pochowano pierwszego wojewodę śląskiego Józefa Rymera, oraz grób Józefa Grzegorzka, organizatora i pierwszego głównego komendanta Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska.

- ◀ Wojciech Korfanty (1873–1939), polityk, redaktor, działacz narodowy. W latach 1903–1912 i 1918 poseł do Reichstagu (parlamentu Rzeszy Niemieckiej), gdzie jako pierwszy polityk z Górnego Śląska wstąpił do frakcji polskiej, oraz w latach 1904–1918 do pruskiego Landtagu (parlamentu krajowego). 25 października 1918 r. w swoim przemówieniu w Reichstagu zażądał przyłączenia do państwa polskiego m.in. części Górnego Śląska zamieszkałej przez ludność polską. Jeden z przywódców Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu w czasie powstania wielkopolskiego. W lutym 1920 r., z nominacji rządu polskiego, stanął na czele Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego z siedzibą w hotelu „Lomnitz” w Bytomiu, którego głównym zadaniem było prowadzenie kampanii propagandowej na rzecz Polski przed zbliżającym się plebiscytem. W maju 1921 r. ogłosił się dyktatorem III powstania śląskiego, w efekcie którego 1/3 obszaru plebiscytowego została przyznana Polsce. Po podziale Górnego Śląska poseł na Sejm RP, w 1923 r. wicepremier rządu. Przeciwnik polityczny rządów sanacji. Od 1935 r. na emigracji w Czechosłowacji i we Francji. Po powrocie do kraju w kwietniu 1939 r. aresztowany i więziony w Pawiaku, gdzie znacznie podupadł na zdrowiu. Zmarł po wypuszczeniu z więzienia w warszawskim szpitalu św. Józefa 17 sierpnia 1939 r. (ze zbiorów NAC).

- ^ Grób Wojciecha Korfatego, w którym w 1966 r. pochowano również jego żonę Elżbietę, a wcześniej zmarłego w 1938 r. syna Witolda, 2023 r. Grobowiec, ufundowany ze składek społecznych, został uroczystie poświęcony 28 października 1947 r. w obecności władz, przedstawicieli kombatantów i różnorodnych organizacji oraz rodziny. Symbolicznego aktu odsłonięcia nagrobka, przykrytego biało-czerwoną flagą, dokonał ówczesny wicewojewoda śląski gen. Jerzy Ziętek (fot. Aleksandra Korol-Chudy).

^ Florentyna Pojdowna z Morgałów (1883–1958) urodziła się w Laurahütte (dziś Siemianowice Śląskie). W 1907 r. wyszła za mąż za Teofila Franciszka Pojdę (1877–1950), mistrza ślusarskiego i kowalskiego, późniejszego powstańca śląskiego i działacza plebiscytowego. W lutym 1919 r. wstąpiła do Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska w Bytomiu. Brała udział we wszystkich trzech powstaniach, m.in. przewoziła broń i kierowała sanitariuszkami Czerwonego Krzyża. Jako działaczka plebiscytowa uczestniczyła w wiecach i przewodniczyła komisji podczas głosowania. Po podziale Górnego Śląska nadal udzielała się społecznie i narodowo. Przed wybuchem II wojny światowej przyczyniła się do wywozu dokumentów dotyczących powstań śląskich i plebiscytu, które obecnie przechowywane są w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. Zmarła 1 czerwca 1958 r. w Katowicach, gdzie przeniosła się wraz z rodziną z Bytomia po podziale Górnego Śląska. Na zdjęciu Florentyna Pojdowna siedzi wśród sanitariuszek (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

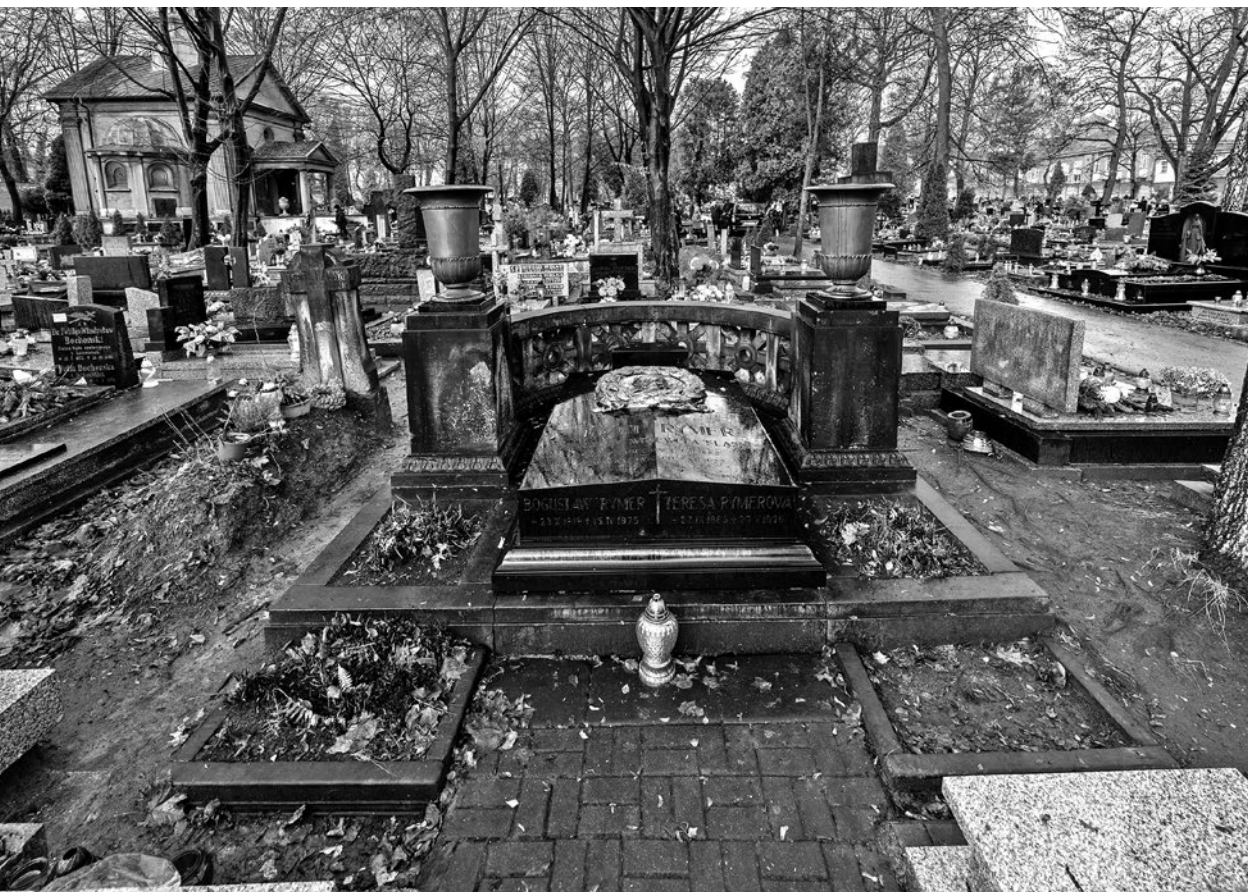
^ Grób Florentyny i Teofila Pojów, 2023 r. (fot. Aleksandra Korol-Chudy).

- > Józef Rymer (1882–1922) urodził się w Zabełkowie koło Raciborza. Na emigracji w Westfalii wstąpił do Zjednoczenia Zawodowego Polskiego. W 1913 r. został prezesem jego Zarządu Centralnego z siedzibą w Katowicach. W 1918 r. był delegatem na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. Jako członek Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu reprezentował Polskę w sprawach Górnego Śląska na konferencji pokojowej w Paryżu. W czerwcu 1919 r., z ramienia Narodowego Stronnictwa Robotników, wybrano go posłem do Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej z okręgu Mogilno na Kujawach. W okresie plebiscytowym był najbliższym współpracownikiem i zastępcą Wojciecha Korfanteo w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu. W III powstaniu wchodził w skład Komitetu Wykonawczego Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku, a następnie organizował Naczelną Radę Ludową na Górnym Śląsku, której przewodniczył. W czerwcu 1922 r. oficjalnie mianowany przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego pierwszym wojewodą śląskim. Zmarł 5 grudnia 1922 r. na udar mózgu (fot. Stefan Pierzchalski, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach).

- ^ Pomnik na grobie Józefa Rymera ufundowany został ze składek urzędników wojewódzkich i uroczystie poświęcony 13 czerwca 1925 r. przy udziale przedstawicieli władz oraz rodziny. Zaprojektował go katowicki architekt Stanisław Taberński. Na płycie z czarnego granitu szwedzkiego umieszczono odlaną z brązu podobiznę zmarłego. Całość otoczono balustradą z piaskowca z dwoma postumentami i urnami po bokach. Na zdjęciu grób w okresie międzywojennym, po 1925 r. (ze zbiorów NAC).

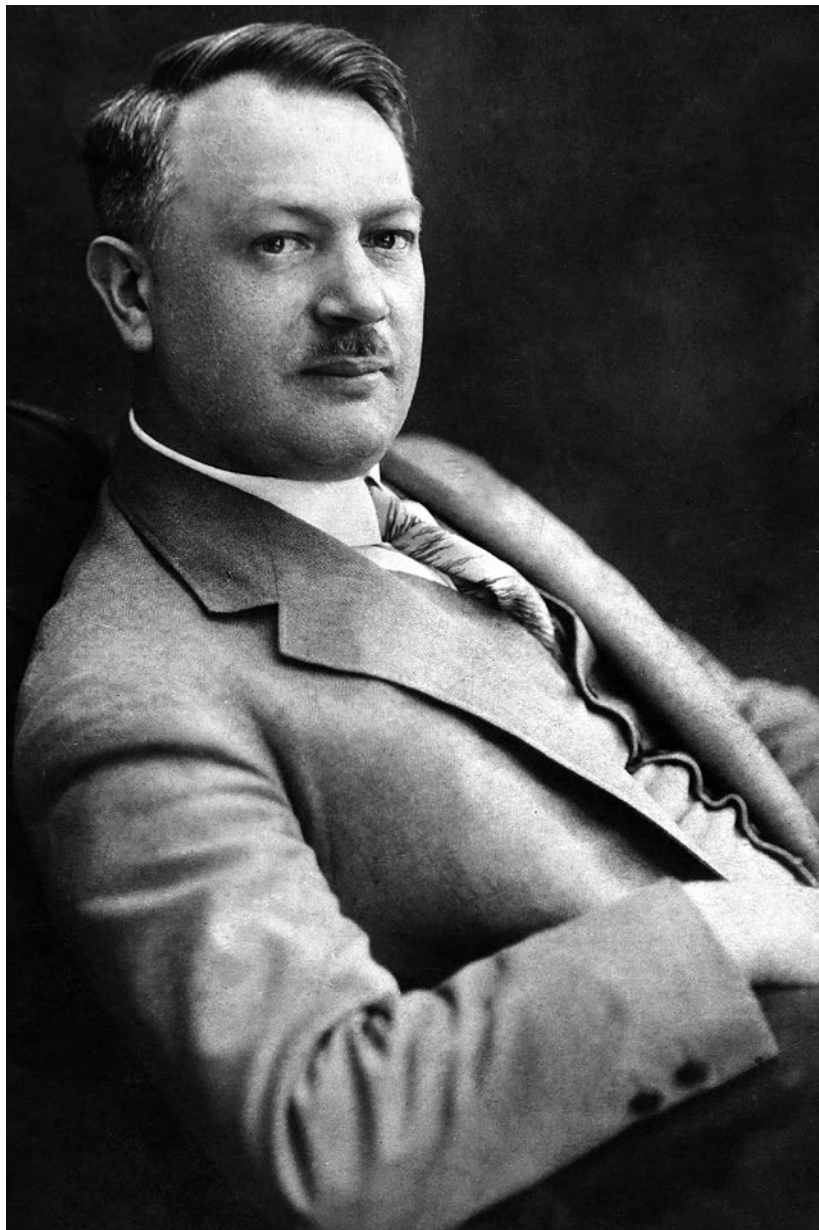
^ Grób Józefa Rymera, 2023 r. W 1975 r. obok niego spoczęli również jego żona Teresa oraz syn Bogusław, 2023 r. (fot. Krzysztof Łojko).

^ Grób Konstantego Wolnego, 2023 r. (fot. Krzysztof Łojko).

- < Konstanty Wolny (1877–1940), działacz narodowy i plebiscytowy, przyjaciel i najbliższy współpracownik Wojciecha Korfatego, którego poznał w katowickim gimnazjum. Przed I wojną światową studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim, a później był pierwszym polskim adwokatem w Gliwicach. Obok Józefa Rymera pełnił funkcję zastępcy Korfatego w Polskim Komisarzacie Plebiscytowym w Bytomiu, w którym kierował także Wydziałem Prawnym. Stał na czele Komisji Samorządowej i był współautorem Statutu Organicznego Województwa Śląskiego, uchwalonego przez Sejm Ustawodawczy RP w ramach Ustawy Konstytucyjnej z 15 lipca 1920 r., która gwarantowała przyszłemu województwu śląskiemu autonomię. 13 października 1922 r. mianowany pierwszym marszałkiem Sejmu Śląskiego, którą to funkcję pełnił przez trzy kadencje do 1935 r. Zmarł na zawał serca 9 listopada 1940 r. we Lwowie, gdzie ewakuował się po wybuchu II wojny światowej, i tam został pochowany. W 2012 r. jego szczątki ekshumowano i przewieziono do Katowic (ze zbiorów Muzeum Historii Katowic).

^ Grób rodziny Jarczyków, w którym pochowany jest m.in. dr Henryk Jarczyk (fot. Aleksandra Korol-Chudy).

< Dr Henryk Jarczyk (1889–1949), lekarz, działacz narodowy i plebiscytowy. Był przewodniczącym Rady Ludowej w Roźdzeniu-Szopienicach, gdzie od 1917 r. prowadził praktykę medyczną. W grudniu 1918 r. uczestniczył w obradach Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu. W lutym 1920 r. mianowany kierownikiem Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki. Podczas III powstania śląskiego pełnił różne funkcje medyczne przy wojskach powstańczych i Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku. W 1924 r. został dyrektorem Lecznicy Spółki Brackiej w Katowicach przy ul. Francuskiej (zob. 184–186). Był prekursorem polskiej medycyny pracy na Śląsku. Po wybuchu II wojny światowej musiał ewakuować się do Lwowa, gdzie aresztowało go NKWD. Wywieziony na wschód, ZSRS opuścił z armią gen. Władysława Andersa (ze zbiorów rodziny Jarczyk).

^ Grób Józefa Grzegorzka. Pierwszy komendant Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska zmarł 16 kwietnia 1961 r. w Katowicach. Obecny nagrobek ufundowany został przez Instytut Pamięci Narodowej w ramach upamiętnienia bohaterów powstań śląskich. Na zdjęciu warta honorowa podczas uroczystości poświęcenia, 2021 r. (fot. Jan Kwaśniewicz).

< Józef Grzegorzek (1885–1961) urodził się w Markłowicach Dolnych (obecnie Markłowice w powiecie wodzisławskim). W czasie I wojny światowej służył w armii niemieckiej. W styczniu 1919 r. współtworzył konspiracyjną Polską Organizację Wojskową Górnego Śląska. Został przewodniczącym jej Komitetu Wykonawczego, a 11 sierpnia 1919 r. wybrano go komendantem głównym. Pięć dni później, tuż przed wybuchem I powstania śląskiego, aresztowany przez władze niemieckie i osadzony najpierw w twierdzy kłodzkiej, a następnie w obozie w Neuhammer (Świętoszów), z którego udało mu się uciec. Brał udział w akcji plebiscytowej. W III powstaniu śląskim wszedł w skład Wydziału Wykonawczego przy Naczelnej Komendzie Wojsk Powstańczych w Szopienicach, a po jego zakończeniu Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku. W czasie II wojny światowej więzień obozu koncentracyjnego w Dachau. Po 1945 r., podobnie jak w okresie międzywojennym, aktywny w środowiskach kombatanckich (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny, oddziału Muzeum Śląska Opolskiego).

Pomnik Powstańców Śląskich

W pierwszych dekadach po II wojnie światowej centralnym miejscem pamięci o powstaniach śląskich była Góra św. Anny, w rejonie której miały miejsce zaciekle walki w czasie III powstania śląskiego w 1921 r. Po podziale Górnego Śląska teren ten znalazł się w granicach Niemiec, a w dawnym kamieniołomie wapienia władze III Rzeszy wybudowały w latach 1934–1936 amfiteatr według projektu berlińskich architektów Franza Böhmera i Georga Petricha. Miały się w nim przede wszystkim odbywać wiece NSDAP. Dopełniało go wzniesione powyżej na skarpie mauzoleum upamiętniające Niemców, którzy zginęli w walkach o Górę św. Anny, zaprojektowane przez Roberta Tischlera. Miało ono formę rotundy, stylizowanej na średniowieczną świątynię obronną, która kryła wykutą na kilka metrów w skale tzw. Totenhalle – Halę Zmarłych. W cynowych trumnach w porfirowych sarkofagach spoczywały prochy 50 Niemców poległych w 1921 r. Kompleks został uroczystie otwarty 22 maja 1938 r. Po II wojnie światowej, gdy gra-

nica Polski i Niemiec została przesunięta na linię Odry i Nysy Łużyckiej, a niemal cały niemiecki Śląsk włączono do Polski, mauzoleum wysadzono w powietrze. Na jego miejscu władze polskie wzniosły Pomnik Czynu Powstańczego według projektu Xawerego Dunikowskiego. Budowę, rozpoczętą w 1946 r., zakończono uroczystym otwarciem monumentu dopiero 19 czerwca 1955 r. Po II wojnie światowej Góra św. Anny była głównym punktem polskich powstańczych obchodów rocznicowych, co zmieniło dopiero wybudowanie powstańczego monumentu w Katowicach. W 1965 r. ogłoszono ogólnopolski konkurs na jego projekt koncepcyjny. Na lokalizację wybrano centrum miasta, obok ronda przy ówczesnej ul. Armii Czerwonej (dziś al. Wojciecha Korfanteo, Park im. Powstańców Śląskich). Inicjatorem przedsięwzięcia był Stołeczny Komitet Frontu Jedności Narodowej, a sam monument miał powstać jako dar Warszawy dla Śląska. Na konkurs wpłynęło 116 prac. Jury z Ministerstwa Obrony Narodowej przyznało pierwsze miejsce architektowi Wojciechowi Zabłockiemu i artyście rzeźbiarzowi Gustawowi Zemle. Akt erekcyjny pod budowę monumentu wmurowano 3 maja 1966 r. – w czterdziestą piątą rocznicę wybuchu III powstania śląskiego – wraz z urnami zawierającymi ziemię pobraną z różnych pól bitewnych, na których Polacy walczyli o wolność i niepodległość. Odlany z brązu pomnik ma formę trzech skrzydeł, z których każde symbolizuje jedno powstanie śląskie. Na skarpie u jego podnóża umieszczono tabliczki z nazwami miejsc bitew. Monument ma wysokość 14 metrów, a rozpiętość skrzydeł wynosi po 7 metrów. Odsłonięto go 1 września 1967 r. przy udziale władz państwowych i wojewódzkich. Do dziś stanowi jeden z najbardziej rozpoznawalnych symboli Katowic i popularnie nazywany jest „trzema skrzydłami”.

- ^ Przygotowanie terenu pod budowę. W tle widoczny nieistniejący już tzw. katowicki zamek, czyli dwór Tiele-Wincklerów, ok. 1967 r. (fot. Anna Chojnacka, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).
- > Budowa pomnika, 1967 r. (fot. Anna Chojnacka, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

- ^ Pomnik Powstańców Śląskich. W tle budowa Hali Widowiskowo-Sportowej „Spodek”, 1969 r. (ze zbiorów NAC).
- < Odśłonięcie Pomnika Powstańców Śląskich, 1 września 1967 r. (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Katowicach).

- ^ W okresie PRL powstania śląskie były wykorzystywane propagandowo przez władze komunistyczne jako przejaw walki narodowej z niemieczyzną oraz proletariatu (reprezentowanego przez polskich robotników, górników, hutników) z wyzyskiem burżuazji (w osobach niemieckich przemysłowców, bogatego mieszczaństwa, urzędników). Pod pomnikiem organizowano najważniejsze uroczystości związane z ich upamiętnianiem. Na zdjęciu składanie wieńców w czasie obchodów pięćdziesiątej rocznicy wybuchu I powstania śląskiego. W tle widoczny transparent: „Chwała bojownikom o wolność, demokrację i socjalizm”, 1969 r. (ze zbiorów NAC).
- > Panorama Katowic z lotu ptaka z widokiem na Pomnik Powstańców Śląskich, 1989 r. (ze zbiorów NAC).

Wybrana bibliografia

Prasa (wybrane numery)

- „Bulletin de Presse” 1920
- „Der Bund – Związek” 1920, 1921
- „Der oberschlesische Wanderer” 1919, 1920, 1921
- „Dziennik Śląski” 1920, 1921
- „Gazeta Ludowa” 1925
- „Gazeta Robotnicza” 1922, 1925
- „Głos Śląski” 1921, 1920
- „Górnoślązak” 1919, 1920, 1921, 1922
- „Katolik” 1920, 1923
- „Kattowitzer Kreis-Blatt” 1921, 1922
- „Kattowitzer Zeitung” 1920, 1921, 1922, 1925
- „Kocynder” 1921, 1922
- „Nowiny Codzienne” 1920
- „Oberschlesische Volksstimme” 1919, 1920
- „Polak” 1920
- „Polska Zachodnia” 1929, 1939
- „Powstaniec Śląski” 1935, 1936
- „Trybuna Robotnicza” 1950, 1966

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Katowicach

- Polski Komisariat Plebiscytowy dla Górnego Śląska w Bytomiu, sygn. 12/15/o/4/271, 12/15/o/4/299, 12/15/o/4/298.
- Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach, sygn. 12/27/o/1/19, 12/27/o/1/143, 12/27/o/1/262, 12/27/o/1/393.
- Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku, sygn. 12/16/o/1/196.

Archiwum Państwowe w Opolu

- Naczelne Dowództwo Wojsk Sprzymierzonych na Górnym Śląsku w Opolu, sygn. 45/46/o/1/17, 45/46/o/6/247, 45/46/o/2/27, 45/46/o/2/50, 45/46/o/2/51, 45/46/o/1/16.

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego – Centralne Archiwum Wojskowe

- Powstania Górnos Śląskie, sygn. I.130.4.1, I.130.27, I.130.80.51.

Polskie publikacje propagandowe i wspomnieniowe

- *Górny Śląsk w roku 1922. Dziesięciolecie wkroczenia Wojsk Polskich na Górny Śląsk z monografią pułków stacjonowanych na Śląsku*, Katowice 1932.
- *Księga Pamiątkowa powstań śląskich i plebiscytu na Śląsku 1919–1934*, red. L. Łakomy, Katowice 1934.
- *O wolność Śląska. W dziesięciolecie III. powstania 2–3 maja 1921–1931*, Katowice 1931.
- Piernikarczyk J., *Illustrowana Księga Pamiątkowa Górnego Śląska*, Katowice 1923.
- Pitera R., *Gniew. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1965.
- *Plebiscyt Górnos Śląski 1921 – 20 III – 1936. Wydawnictwo pamiątkowe w 15-letnią rocznicę*, red. L. Łakomy, Katowice 1936.

- Ks. dr Szramek E., *Uroczyste objęcie części Górnego Śląska przez Polskę w 1922 roku*, Katowice 2002.
- *Walka o Śląsk trwa... W dwudziestą rocznicę III-go powstania śląskiego*, red. A. Bożek, Z. Korfanty, Londyn 1941.

Najważniejsze opracowania, monografie, wydawnictwa źródłowe, albumowe

- „Aby utrzymać porządek”. Raporty wojsk francuskich z okresu II powstania śląskiego (lipiec–wrzesień 1920 roku), red. G. Bębnik, S. Rosenbaum, Katowice–Warszawa 2020.
- Bębnik G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty 1873–1939*, Warszawa–Katowice 2023.
- Bulsa M., Witaszczyk B., *Domy i gmachy Katowic*, t. 1, Katowice 2015.
- Bulsa M., Witaszczyk B., *Domy i gmachy Katowic*, t. 2, Katowice 2016.
- Bulsa M., *Ulice i place Katowic*, Katowice 2015.
- Cieślak M., *II powstanie śląskie w Katowicach. Szkic*, Katowice 2010.
- Cieślak M., *Trzecie powstanie śląskie*, Katowice 2011.
- Długajczyk E., *Jak zginął dr Andrzej Mielęcki*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2016, nr 13.
- Długajczyk E., *Polska konspiracja wojskowa w powiecie katowickim przed III powstaniem śląskim*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2017, nr 14.
- Dudała H., Węcki M., *Kronika czasu przełomu. Górny Śląsk w latach 1919–1926 na fotografiach Stefana Pierzchalskiego*, Katowice–Warszawa 2019.
- *Encyklopedia powstań śląskich*, red. F. Hawranek, Opole 1982.
- Grudniewski J., Kaczmarek R., Węcki M., *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Uczestnicy – Pomniki – Rocznice*, Katowice 2011.

- Janota W., *Pomnik Poległych Powstańców Śląskich w Katowicach. Historia i polityka*, „Niepodległość i Pamięć” 1997, R. IV, nr 2 (8).
- Kaczmarek R., *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Kraków 2019.
- Kałuska J., Stanowski S., Tofiliska J., *Rok 1922 z perspektywy Katowic. Wykorzystana szansa?*, Katowice 2022.
- Katowice. *Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*, t. 1 i 2, red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz, Katowice 2012.
- Lewandowski J.F., *Jak Katowice zostały stolicą województwa w 1922 roku [w:] Katowice w rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice w II Rzeczypospolitej*, red. A. Barciak, Katowice 2015.
- Lipońska-Sajdak J., *Pod złotą gwiazdą: karczmy, hotele, restauracje, kawiarnie dawnych Katowic*, Katowice 2015.
- Lipońska-Sajdak J., *Przechadzki historyczne po Katowicach*, Katowice 2003.
- Matuszek E., *Akt pamiątkowy objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej. Dzieje jednego dokumentu*, Katowice 2019.
- Rogowski S., *Komisja mieszana dla Górnego Śląska 1922–1937*, Opole 1977.
- *Słownik powstań śląskich*, t. 1, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2019.
- *Słownik powstań śląskich*, t. 2, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2020.
- *Słownik powstań śląskich*, t. 3, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2021.
- Tofiliska J., *Życie codzienne w cernowanych Katowicach na podstawie publikacji Karla Okonskiego „Die Belagerung von Kattowitz im dritten Polenaufrstand 1921” [w:] Życie codzienne na terenach współczesnych Katowic w minionych epokach*, red. A. Barciak, Katowice 2019.
- *W obcym kraju... Wojska sprzymierzone na Górnym Śląsku 1920–1922*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2011.

Spodek

Grundmanna

Chorzowska

Sokołska

Korfańskiego

Sądowa

Rynek

Raciborska

Wojewódzka

Francuska

Jagiellońska

Kościuski

Powstańców

13

14

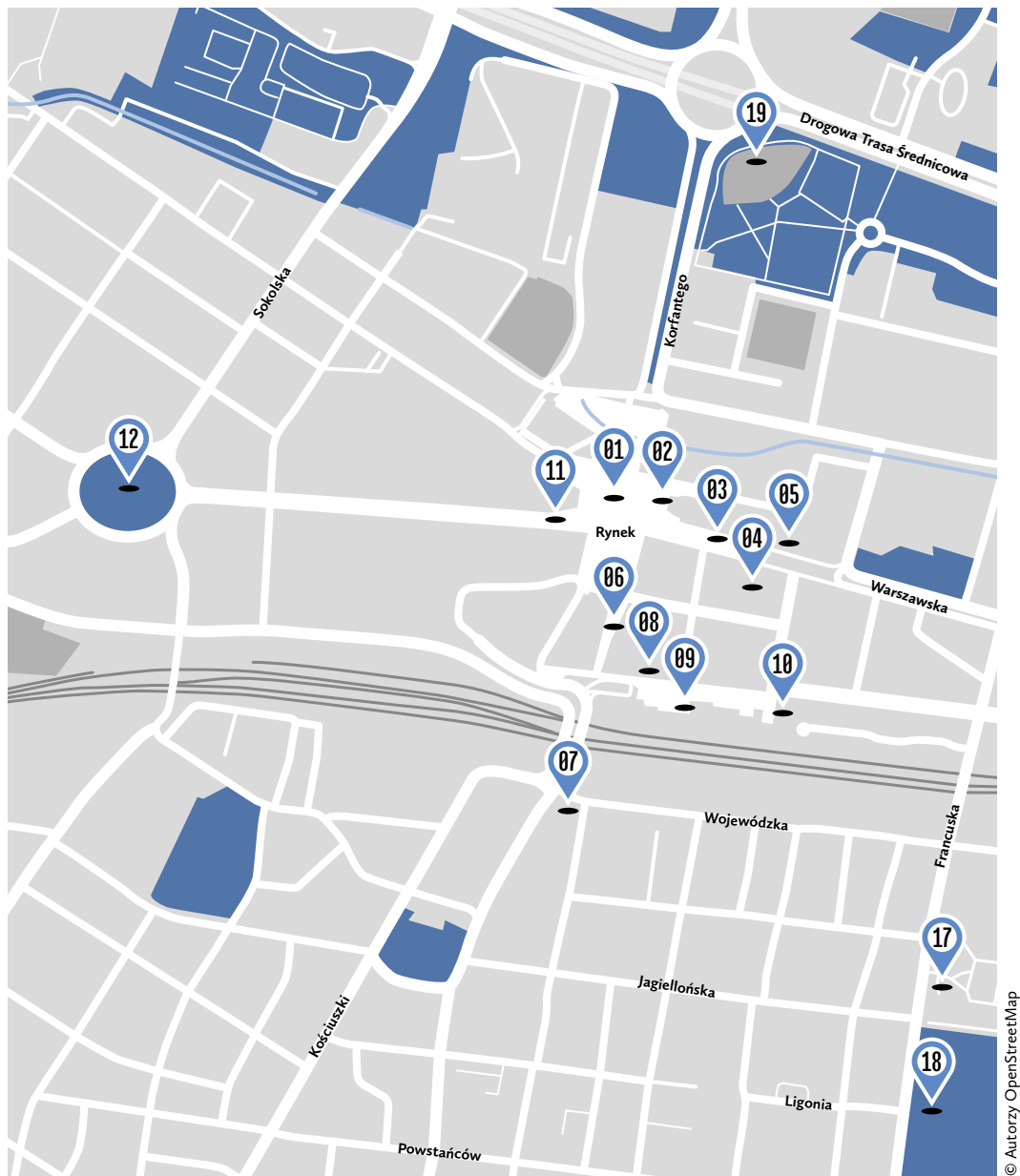
15

Mikołowska

16

16

Aleja Górnośląska

Katowice Śródmieście – mapa z zaznaczonymi miejscami opisanymi w przewodniku.

Katowice mają wygląd dzielnicy wielkiego miasta, na co się składają osobne budynki, dobre bruki, piękne wystawy sklepowe, tramwaje, oświetlenie elektryczne, wodociągi, kanalizacje. Posiadają cztery kościoły (jeden ewangelicki, jeden starokatolicki), urzędy państwowe, gimnazjum, teatr, dyrekcję kolejową, oddział banku państwowego, szkołę rzemiosł, zarząd górniczy i liczne fabryki, których wyliczenie za wiele miejsca by zabrało. Rozchodzą się z nich liczne odnogi drogi żelaznej. [...] Do dóbr katowickich (własność Winklerów) należy wielki las, obejmujący 1981 morgów i wchodzący w granicę powiatu pszczyńskiego. Powiat katowicki (zamiejski) ma rozległości przeszło 200 kilometrów kwadratowych z ludnością wynoszącą 200 000, z której 75 procent należy do narodowości polskiej.

Józef Piernikarczyk, *Illustrowana Księga Pamiątkowa Górnego Śląska*, Katowice 1923, s. 59–60.

W latach 1919–1921, na tle polsko-niemieckiej rywalizacji o Górny Śląsk, miały miejsce trzy powstania śląskie inicjowane przez Polaków. 20 marca 1921 r., zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego kończącego I wojnę światową, przeprowadzono wśród ludności plebiscyt dotyczący przynależności państwowej regionu. Ostatecznie, w wyniku międzynarodowych decyzji, w 1922 r. wschodnią część górnośląskiego obszaru plebiscytowego, w tym Katowice i powiat katowicki, przyłączono do II Rzeczypospolitej. Dziś, po stu latach od tych wydarzeń, zapraszamy na powstańczo-plebiscytowy spacer po centrum Katowic, w którym przewodnikiem będzie ta książka. Odkryj miejsca, w których działa się historia!

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ISBN 978-83-8376-518-1